

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Praha 2014

Mgr. Petra Soušková

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

**Vzdělanost a kultura
v období vlády Karla IV.**

**Education and Culture
during the reign of Charles IV.**

Vedoucí práce

ThDr. Kamila Veverková, ThD.

Autor práce

Mgr. Petra Soušková

Poděkování

Poděkování patří vedoucí bakalářské práce paní ThDr. Kamile Veverkové, ThD. za laskavé poskytnutí obsáhlých konzultací a komentář při tvorbě práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce s názvem „Vzdělanost a kultura v období vlády Karla IV.“ je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu, citované prameny a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury. Současně dávám svolení k tomu, aby tato bakalářská práce byla umístěna v Ústřední knihovně UK a používána ke studijním účelům.

V Praze dne 10. 4. 2014

Petra Soušková

Anotace

Práce podává vyvážený výklad českých dějin v době vlády Karla IV., tj. od roku 1334 do roku 1378, konkrétně o sférách kulturních a vzdělanostních a jejich hlavních rysů určujících nemálo vývoj českých zemích sledovaného období. K tomuto účelu jsem využila politický, hospodářský, sociální a duchovní vývoj dané epochy podávající širší obraz o společnosti. Práce je rozdělena do pěti částí. V těchto částech upřesňuji známé interpretace dané problematiky a shrnuji výsledky publikovaných studií. Dokumentuji celostní obraz vlády Karla IV., seznamuji s hlavními rysy osobnosti Karla IV. s důrazem na hlubokou zbožnost v sepětí s obecně evropským i českým sociálním vývojem, formování středověkými institucemi a událostmi z jeho mládí, z cest po Francii a Itálii, charakterizují kulturu a vzdělanost sledovaného období s přihlédnutím na přemyslovské dědictví. Mapuji rozvoj a rozmach gotické architektury a malířství reprezentovaný hradem Karlštejn s jeho detailním rozborem. Celou práci uzavírám vyvrcholením vzdělanostních snah založením Pražského vysokého učení jako ohniska vzdělanosti ve střední Evropě. Získané poznatky mé práce zabývající se kulturou a vzdělaností mohou sloužit k vypracování reálné představy o době před více než šesti sty lety v srdci Evropy.

Klíčová slova

Kultura, vzdělanost, osobnost Karla IV., zbožnost, politika, církev, Francie, Itálie, Karlštejn, Univerzita Karlova

Annotation

The thesis presents a balanced interpretation of the history during the reign of Charles IV. Specifically, the culture, education and their main features which substantially determined the development of the Czech nation from 1334 to 1378 are discussed from the political, economical, social and religious aspects. The work is divided into five chapters which specify known interpretations of the topic and summarize the findings of previously published studies. I document overall description of the Charles's IV. rule. I outline focusing with the character of Charles IV on his deep religiousness with respect to the events that formed his youth during his travel in France and Italy and also the European and Czech social development, and formation of medieval institutions, I offer a general overview of the culture and education in the studied period. It is the focus and fundamental result of the paper with respect to the Přemyslid dynasty legacy. I also outline of the development and growth of gothic architecture and painting embodied in Karlstejn castle. I escalation of the whole thesis of the education effort in founding the Prague university being the focus of medieval education in middle Europe. The acquired findings concerning the culture and education level can be used to realistically illustrate the period of time more than six hundred years ago in the heart of Europe.

Keywords

Culture, education, charakter of Charles IV., religiousness, church, politics, France, Italy, Karlstein, Charles Univerzity

Obsah

Úvod	2
1. Obraz vlády Karla IV. – celostní pohled	4
1.1. KAREL, MARKRABĚ MORAVSKÝ	5
1.2. KAREL, KRÁL ČESKÝ	7
1.3. ZÁPAS O ŘÍMSKOU KORUNU	9
1.4. KAREL IV., CÍSAŘ ŘÍMSKÝ	11
1.5. SŇATKOVÁ POLITIKA	13
1.6. KONCEPCE ČESKÉHO STÁTU	14
1.7. PROSAZENÍ VÁCLAVA IV. NA ŘÍMSKÝ TRŮN	16
1.8. CESTA DO FRANCIE A POSLEDNÍ ROK KARLŮV	16
2. Osobnost Karla IV. ve vztahu ke kultuře a vzdělanosti – akceptace jeho vztahu k Francii a Itálii.....	18
2.1. DUCHOVNÍ TVÁŘ A OSOBNOST KARLA IV.	19
2.1.1. <i>Formace intelektuálním prostředím</i>	20
2.1.1.1. Augustin	21
2.1.1.2. Devotio moderna	22
2.1.1.3. Tomáš Akvinský	23
2.1.1.4. Dante Alighieri	23
2.1.1.5. Marsilius z Padovy	24
2.1.2. <i>Otázka víry a racionální duch</i>	25
2.2. DOKLADY FRANCOUZSKÝCH A ITALSKÝCH VLVŮ NA OSOBNOST KARLA IV.	30
2.3. LITERÁRNÍ ČINNOST KARLA IV.	33
3. Kultura a vzdělání v době vlády Karla IV.	36
3.1. NÁVAZNOST NA TRADICI PŘEMYSLOVSKÉHO STÁTU	37
3.2. CÍLE KULTURNÍCH SNAH KARLA	41
3.2.1. <i>Stavitelství</i>	42
3.2.2. <i>Rozliv dvorského života</i>	44
3.2.3. <i>Malířství</i>	45
3.2.4. <i>Sochařství</i>	47
3.3. CÍLE VZDĚLANOSTNÍCH SNAH KARLA	48
3.3.1. <i>Školství</i>	48
3.3.2. <i>Písemnictví</i>	49
3.4. ÚLOHA CÍRKVE	52
3.4.1. <i>Karel IV. a církev, vzájemný vztah</i>	52
3.4.2. <i>Církev a duchovenstvo</i>	55
4. Rozbor kulturních snah.....	60
5. Rozbor vzdělanostních snah	64
Závěr	71
Seznam použitých pramenů, odborné literatury a odborných zdrojů	73
Seznam příloh	76
Přílohy	77
Summary	99

Úvod

Předložená práce je motivována dodnes stále výraznou osobností, jakou byl český král a římský císař Karel IV. (14. května 1316 – 29. listopadu 1378). Navzdory celé řadě jeho vynikajících současníků, mnozí historikové považují právě Karla IV. za jednu z největších panovnických postav a duchovních autorit pozdního středověku 14. století.

Karel nebyl člověkem z našeho myšlenkového světa. Jeho charisma nás přivádí na vrchol dávného císařského myšlení. Ve svědectví jeho písemného odkazu, ale zejména v jeho stavbách, které se zachovaly v největší hojnosti a nádheře v Čechách, se ukazuje jako prostředník mezi nebem a zemí ve smyslu staroevropské religiozity. Karel IV. je po právu oslavován jako průkopník novověku, neboť dokázal střízlivě spojit svou politiku s diplomacií. Kulturní a umělecký vývoj během vlády Karla IV. je nastíněn v úzkém kontextu k obecně historickému vývoji snad nejlépe zachytitelném ve vazbě Karla IV. k literatuře a vzdělání.

Přibližuji modernímu člověku život a životní styl, mentalitu, jakož i politický, literární, společenský a kulturní obraz vývoje českého království v čele s Karlem IV., který vystupuje zřetelně teprve ve spojitosti s celoevropským vývojem. Jen úzký okruh badatelů dodnes dokázal odhalit tajemství Karlovy osobnosti, které spočívá v jeho dávno známé religiozitě. Osobnost Karlovu a jeho snahy na poli politickém, kulturním a vzdělanostním nastiňují bez jakéhokoli zastírání a zkreslujících tendencí, které se objevovaly v české poválečné historiografii ztělesněných v Přehledu československých dějin z roku 1958. Při celkovém hodnocení této historické úlohy a významu bylo nutné vycházet z rámcové koncepce předhusitské epochy reprezentované dílem českého marxistického historika Zdeňka Fialy. Taktéž František Palacký zjednodušil osobnost panovníka právě tak jako celou epochu předhusitského vývoje a zatlačil ji do pozadí s představou, že období vlády Karla IV. bylo logickým protikladem k období husitské revoluce. Zajatí nacionalismu a nacionalistických predsudků nastoupivších po 2. světové válce se nevytrhli ani němečtí historikové. Zároveň však v plné šíři vyzdvihují světlé až oslnivé stránky Karlova velkorysého politického myšlení, neúnavného státnického a mírového úsilí i jeho přilnutí k zemi.

Pro celkové hodnocení historické úlohy a významu státnického a kulturního díla Karla IV. a jeho doby práci koncipuji ve dvou rovinách, chronologické a problémové. K objasnění a vyhodnocení jednotlivých úseků Karlovy politické, ekonomické, kulturní a další činnosti nestačí jen souhrnný výklad, ale vždy jen v rámci příslušného okruhu tématu, resp. problematiky. Proto se vracím k některým závažnějším událostem a jevům vícekrát a interpretuji je v příslušném komplexu otázek ve specifických souvislostech ve snaze osvětlit tak jejich komplikovanost a polysémičnost postupně z několika stran.

Do práce jsem zahrnula mnohdy opomíjené prameny a nově přistupovala k pramenům známým. Předkládaná práce je koncipována především jako obraz středověkého státu uprostřed Evropy, státu, který se nově konstituoval jako Koruna království českého a jehož reprezentantem byl stále ještě na prvním místě panovník.

1. OBRAZ VLÁDY KARLA IV. – CELOSTNÍ POHLED

*„Když je v zemi nevěrnost, bývá v ní mnoho velmožů,
ale člověk rozumný a znalý udrží řád.“*

Př 28,2

Přiblížit a cele postihnout osobnost s tak výrazným politickým myšlením, jakou byl český král a římský císař Karel IV., bez jakéhokoli zastírání jeho vad i chyb a zároveň v plné šíři vyzdvihnout světlé až oslnivé stránky Karlovy vlády, není právě snadný úkol. Především nastínit velkorysé politické smýšlení, neúnavnou státoprvnou činnost a důsledné mírové úsilí, soustředěnou orientaci lucemburské a francouzsko-avignonské diplomacie v boji proti císaři Ludvíku Bavorskému; obdivuhodné přilnutí k zemi, v níž se narodil a kterou pozvedl na výsluní státní a kulturní velmoci ve střední Evropě, to vše si zaslouží naši pozornost. Jeho prvním velkým politickým vítězstvím na cestě k mocenskému vzestupu na české půdě bezesporu patří vznik nové církevní provincie. Nelze si nevšimnout, že celé období dvojvládní bylo provázeno spory s otcem Janem Lucemburským. Nešlo jen o rozdílnost názorů na politickou taktiku, nýbrž i o marnotratné a nezodpovědné zacházení s královským majetkem v českých zemích, který měl být materiální oporou královské moci.¹

¹ Všestrannému vyličení historické úlohy Karla IV. v celé jeho šíři, jakož i zhodnocení politického a státnického díla se systematicky zabýval Jiří Spěváček, z jehož monografie v této kapitole nejvíce čerpám, stejně jako z rozsáhlé interpretační práce Josefa Šusty. Srov. SPĚVÁČEK, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, 721 s. ŠUSTA, J. *Karel IV. Otec a syn 1333-1346. České dějiny II/3*. Praha 1946, 535 s. ŠUSTA, J. *Karel IV. Za císařskou korunou 1346-1355. České dějiny II/4*. Praha 1948, 437 s. Tyto dvě základné práce pak doplňují studie dalších historiků, jako například Františka Kavky. Srov. KAVKA, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378). 1. díl (1355-1364)*. Praha 1993, 252 s. KAVKA, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378). 2. díl (1364-1378)*. Praha 1993, 292 s. Nová zhodnocení přinášejí příslušné díly Velkých dějin zemí koruny české. Srov. BOBKOVÁ, L. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, 693 s. BOBKOVÁ, L.; BARTLOVÁ, M. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, 582 s.

1.1. Karel, markrabě moravský

Od ledna roku 1334, kdy Karel zastával úřad moravského markraběte uděleného Janem, zemi posílilo. Markraběcí titul byl pro krále Jana nouzovým řešením, převzatým z přemyslovské praxe. Tento úřad byl chápán jako trvalý a nedílný podíl na vládě krále Jana v českých zemích vůbec. Později jej vykládal, že šlo o vládu hejtmanskou (*capitaneatus*) než-li o titul, ale spíše se jednalo o náznak jeho počáteční skutečné moci. Důležité a přímo typické pro Karlovu počáteční politiku bylo, že se neobklopil družinou cizích rádců jako jeho otec, ale opřel se zcela o domácí prostředí mocných šlechtických rodů („*obec šlechtých mužů Čech*“²), s kterými se rychle sžil. Prospěšné mu byly zejména zkušenosti z Itálie a Francie, analýzy zpráv starších římských i českých kronik, poučným momentem byl osud přemyslovských králů z 13. stol a poč. 14. stol., kteří uplatňovali princip samovlády.³ Využil snahy církevních institucí o emancipaci z tíživého feudálního vlivu. Posléze se staly Karlovými spojenci proti šlechtě, jejichž opora byla nestabilní. Právě silným klášterům a církevním institucím biskupů a kapitul, jimž uděloval privilegia, zaručil ekonomickou sílu, správní a soudní autonomii, do které neměla zasahovat světská moc. O kláštery se však výrazněji opíral až ve svém druhém politickém období po vzoru svého děda Václava II. Z peněz získaných berní⁴ postupně likvidoval finanční pohledávky zastavěných královských hradů a zbudoval královský palác na Pražském hradě (obr. 14) po vzoru zámku francouzského krále. Na navrácení královských statků byl Karel náležitě hrdý. Dalším krokem k posílení vladařské prestiže byl Karlův návrat do areálu Pražského hradu, pro stavitelské práce do provizoria purkrabství (jaro 1334).⁵ Kromě těchto počinů neustále urovnává nepokoje mezi biskupem Janem IV. z Dražic a faráři. Roku 1335 Karel písemně rezignuje na všechny nároky v Lucemburském hrabství, čímž se hlásí k myšlence reprezentanta české státnosti,

² „*Obec šlechtých mužů Čech*“, skupina českých šlechticů, opora v prvním roce mladého Karla po jeho příchodu do rodného království (jm. Jan Volek, Vilém z Landštejna, Petr z Rožmberka) - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 107.

³ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 262-4.

⁴ „*Berna*“, dobový výraz pro pozemkovou daň nebo pomoc. Karel IV. stvrdil před korunováním (1347), že je oprávněn berni vybírat pouze při svatbě v domě královském. Po přičlenění Dolní Lužice r. 1369 nařídil vypsání zvláštní berně a podobně r. 1373, když koupil a s královstvím Českým spojil Branibory. Za účelem vybírání berny byla v Karlově době půda rozdělena na lány čili huby (aratura); tyto rozpadaly se pak v určitý počet korců (za Karla IV. v 72). Z každého lánu platili poddaní a leníci daň sněmem povolenou z r. 1327 16 českých grošů, kdežto statky šlechty a jejích služebníků byly osvobozeny. Dle uvedené listiny kapitulační platilo se z jednoho lánu daně jedna libra stříbra, vedle toho platili však mlynáři na řekách jednu libru stříbra nebo 16 českých grošů, mlynáři pak na potocích a řemeslníci, strojníci a hostinští jeden lot stříbra nebo 4 groše české. Jinou daní byla daň židovská, kterou platil každý Žid (zpravidla od 14. roku). Mimo to byla uložena klášterům i menším opatstvím daň jako náhrada za osvobození od povinnosti válečné a říšských vazalů. Říšští vazalové byli osvobozeni od konání povinnosti berní. - Jánošíková, P. *Peníze v proměnách času V. K bernictví v době Lucemburků*. Ostrava 2006, 7-12 s.

⁵ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 145-146.

tj. stát se českým králem fakticky, nikoli titulárně. Lucembursko koneckonců leželo příliš daleko od jeho politických plánů.

Markraběti Karlovi se dařilo posilovat pozici ve střetech s Habsburky (Ota) v Tyrolsku, mocensky zasahovat a upevňovat svou pozici v Litvě a na území Benátské republiky a jiných městských republik. Karel svou poručnickou autoritu lucemburské dynastie ve sporu s Habsburky v Tyrolsku v podstatě úspěšně obhájil. Markrabě Karel se při rokování v Enži mezi králem Janem a Habsburky (1336), které ukázalo hloubku rozkolu mezi králem Janem a Karlem, distancoval od dohod o odstoupení Korutan a dalších zemí Habsburkům. Karel se plně ztotožňoval se stanoviskem tyrolské šlechty, která postup krále Jana považovala za zradu a hodlala zemi hájit proti císaři Ludvíkovi vojenskou silou.⁶ Po návratu Karel s králem Janem do Čech využili všeobecné ochablosti politické aktivity ve střední Evropě k tomu, aby spolu s velmoži z Porýní a předními českými šlechtici se zúčastnili tažení na Litvu. Tímto se snažili vyřešit vztah mezi polským královstvím a státem řádu německých rytířů.⁷ Výhodou pro Lucemburky bylo, že jako účastníci křížové výpravy nesměli být vojensky napadeni, což by je chránilo před případným útokem císaře Ludvíka. Pro mírnost zimní výprava zcela ztroskotala.⁸ Karel se po vleklých sporech s otcem uchýlil do Tyrol až do Innsbrucku k bratrovi Janu Jindřichovi, kde vstoupil do války v Lombardii na straně Benátčanů (1337) proti veronskému a padovskému vladaři Mastino della Scala (s biskupskou pomocí Mikuláše Brněnského).⁹

Svědectví o suverénní povaze své vládní moci podává i v oblasti mezinárodně politických vztahů koncem února roku 1338 na Visegrádu v Uhrách, kde došlo k uzavření dohody o sňatku své dcery Markéty s uherským korunním princem Ludvíkem. Splnil tak závazek podporovat uherského krále Karla Roberta v dědických nárocích na Polsko, kdyby polský král Kazimír zemřel bez mužských potomků.¹⁰ Těmito činy markrabě Karel prokázal naprostou politickou samostatnost. Vědomí vlastní politické odpovědnosti bylo pro Karla v budoucnosti typické a vytvářelo základní rys jeho profilu jako státníka.¹¹

Již výše jsem nastínila komplikovaný vztah otce se synem i v lásce k české zemi. Karel byl opakem svého otce. Jan Lucemburský měl nevlídný až chladný vztah k českému státu a nechtěl být v této zemi ani za života ani po smrti. Což dokazuje závět' krále Jana (z 9. 9. 1340), ve které si vysloveně nepřeje být pohřben po boku přemyslovských králů jako

⁶ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 127.

⁷ Tamtéž, str. 129.

⁸ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 161.

⁹ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 131. Ve srov. Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 163-165.

¹⁰ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 167.

¹¹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 133.

jejich nástupce a pokračovatel, ale přeje si spočinout v kryptě cisterciáckého opatství v Clairfontaine.¹² Markrabě Karel si byl této zátěže vědom, její negativní zátěže v oblasti ekonomické i mocenskopolitické.

1.2. Karel, král český

Další přelom v jeho vládě nastal 11. 6. 1341 na slavnostním zasedání zemského sněmu šlechty, vysokého duchovenstva a královských měst v čele s Prahou svolaného Janem Lucemburským. Právě zde ohlásil rozhodnutí, aby po jeho smrti na místo v českém království dosedl Karel jako český král.¹³ Byli to především Pražané, kteří se postavili veškerou vahou svého vlivu za markraběte Karla a potvrdili usnesení českého zemského sněmu. Karel toto velkorysé gesto Pražanům nezapomněl a jeho péče o Prahu jako o „perlu“ českého království vždy stála v popředí jeho zájmů.

Karel požadoval korunovaci ještě za otcova života a markrabětem moravským by se stal Jan Jindřich, jemuž byl Karel ochoten titul podstoupit. Dalšímu požadavku, aby korunovační akt provedl pražský biskup Jan IV. z Dražic namísto mohučského metropolity Jindřicha z Virneburgu, bylo papežem Benediktem XII. obratem vyhověno vynětím pražského biskupa z obediencie¹⁴ mohučského biskupa. Tak vytvořil Karel (a poté dohodl s nástupcem papeže - Klimentem VI.) první předpoklad pro pozdější úplné osamostatnění pražské diecéze (obr. 21) a **povýšení pražského biskupství na arcibiskupství**. Stalo se tak bulou¹⁵ Klimenta VI. z **30. 4. 1344**.¹⁶ Díky zřízení arcibiskupství se mohl Karel v pozdějším zápase o římský trůn opřít o pevný, konsolidovaný a církevně nezávislý stát. Kliment VI. ze své moci potvrdil do pražského arcibiskupského úřadu Arnošta z Pardubic.

Ludvík 1341 expanduje do Tyrol, a proto se ujímá Karel iniciativy a vydává v Krakově listiny potvrzující slib vzájemné pomoci proti odpůrcům vévody Alberta a signifikantní je i Albrechtův slib pomoci Karlovi v případě napadení Ludvíkem Bavorskem. S konečnou platností tak dořešil pohledávky související s odstoupením Korutan. Téměř

¹² Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 149.

¹³ Tamtéž, str. 151.

¹⁴ „Obediencie“ (z lat. obedientia - poslušnost), podřízenost osob jejich nadřízenému (kněží biskupovi diecéze, biskupů papeži). V době schizmatu – obediencie římská a avignonská. Užívá se i pro část kapitulačního majetku tvořeného nemovitostmi anebo důchody. Např. ve vyšehradské kapitule byli obedienci ve formě pronajatého pole hmotně zajišťování zvonici kapitulačního chrámu. - Hledíková, Z. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*. Praha 2008, str. 324.

¹⁵ „Bula“ (z lat. bulla - listina opatřená pečeti, pouzdro), významná veřejnoprávní listina, vydaná papežem nebo císařem. Pojem se užíval pro panovnické výnosy ve středověku. Papežské slavnostní listiny se pečetily olovem, byzantští a pak i římscí císařové užívali i zlatou pečeť, odtud Zlatá bula. - Krejčík, T. *Peníze v proměnách času V. Poznámky k ikonografii mincí, bul a pečeti Karla IV.* Ostrava 2006, str. 39-42.

¹⁶ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 168-169.

současně s touto dohodou přišel z Avignonu papežský souhlas provést korunovaci markraběte Karla a jeho ženy Blanky pražským biskupem (1341).¹⁷

Krom mocenskopolitických a ekonomických problémů musel zasahovat i do manželské rozepře Jana Jindřicha a korutanské dědičky Markéty Maultasch, která Jana Jindřicha dokonce osočila z údajné impotence. Šlo zejména o lucemburské pozice v Tyrolsku.¹⁸ Toto manželství bylo se souhlasem císaře „v souladu s božským zákonem“ Ludvíka Bavora rozvedeno. Zde si všimněme, jakou moc si v rozvodové záležitosti císař přisuzoval, moc kterou měl podle tehdy uznávaných církevně právních norem pouze papež. Zarážející na listině s tímto rozhodnutím bylo i označení markraběte Karla. Byl označen jako „*Karel z Čech*“, tedy nejen bez markraběcí hodnosti, ale i bez obligátní společenské formule úcty, která mu jako královskému synu náležela. Volba nového pro-francouzského papeže Klimenta VI., přítele markraběte Karla, znamenala pro Lucemburky záchranu před oklešťováním jejich moci císařem Ludvíkem Bavorem.¹⁹ Nastoupila úzká politická koalice papeže a Lucemburků, kterou spojovalo nejen staré přátelství, ale i shodná francouzská politická koncepce. I tento aspekt (oslabit moc římského krále) měl příznivý vliv na zřízení pražského arcibiskupství a s ním související dohodu o Karlově kandidatuře na římský trůn. O dva roky později se císař Ludvík však snažil smazat pohanu způsobenou Janu Jindřichovi tím, že mu nabídl za manželku svou dceru, za Tyroly pak Lužnici a po své smrti stejný podíl na dědictví, jaký dostanou jeho vlastní synové. Šlo o územní odškodnění. Napětí, a z toho vyplývající nebezpečí, mezi císařem a Lucemburky, nezůstalo nepovšimnuto avignonskému dvoru i samotnému papeži Klimentu VI. Papež pozval Karla do Avignonu a markrabě jednání s císařem přerušil. Rozhořel se tak dávný spor mezi Janem a Karlem, který byl vážnější povahy, než se mohlo zdát. Meritem věci bylo bezohledné a lehkomyslné finanční hospodaření a rozhazování s odůvodněním vedení válek Janem Lucemburským.²⁰

V lednu 1346 se uzavírá epocha „*lucemburského dvojvládí*“ v českých zemích a celá politika lucemburské dynastie je od té doby zaměřena k zápasu o římský trůn pro Karla. Uzavírá období stálých peripetií a zvrátů mocenského zápasu obou Lucemburků probíhajícího ve vzájemné rivalitě, přerušovaného dočasnými dohodami, krátkými obdobími společných cest (např. v Trevíru) přecházejících vzápětí ve skryté nebo špatně skrývané akce namířené proti mocenským zájmům druhého partnera, tj. promyšleného boje o převahu. Nešlo

¹⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 154-145, 169.

¹⁸ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 175.

¹⁹ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 156.

²⁰ Tamtéž, str. 167-169.

o spoluvladařství, tedy účast dvou na jedné vládě, ale jen o podíl na vládě toho druhého, rozdělení moci a vymezení sfér svých působností.

1.3. Zápas o římskou korunu

Rozhodujícím článkem v Karlově cestě k moci (nejdříve v Trevíru a pak v Avignonu) byly porady s arcibiskupem Balduinem, prastrýcem Karla, který měl zásadní postavení v evropské diplomacii. Kdežto úloha papeže Klimenta VI. byla v souvislosti s Karlovou římskou kandidaturou až druhořadá. Na shromáždění konzistoře dne 13. 4. 1346 Kliment VI. obžaloval císaře Ludvíka Bavorského a uvalil na něj klatbu.²¹ Dne 22. 4. složil Karel a král Jan papeži sedm slavnostních slibů v souvislosti s Karlovou navrhovanou volbou římským králem. Např. se zavázal: nedotknout se teritoriálních práv církve v Itálii; anulovat všechna ustanovení Ludvíka Bavorského; zachovávat a bránit území patřící papeži; bude-li korunován v Římě, setrvat zde pouze jeden den; potvrdit všechna privilegia, která již církvi slíbil jeho děd Jindřich VII.²² Teprve pak papež v dalších listech označil za nejvhodnějšího kandidáta Karla.

Tyhle vychytralé hry se sliby a závazky, tvorbou listin, diplomatickými tahy předvolebního klání aj. byly typické pro celé ovzduší tehdejší evropské politiky.²³ Určitou zajímavostí z velkého množství vydaných listin byla listina z 9. 5. 1346, která osvobodila Karla IV. od přísahy nezcižovat české hrady a důchody v souvislosti s jeho kandidaturou na římský trůn. Poukazovalo se i na to, že Karel bude potřebovat finanční prostředky na náklady spojené s volbou. Za zmínku stojí i zvláštní ustanovení z 6. 5. 1346 o zákazu pod hrozbou církevních trestů zcižovat nebo zastavovat novou královskou korunu, která má být uložena na lebce sv. Václava a snímána pouze při korunovaci a jiných slavnostních příležitostech. Ani Balduin nezůstal v listinách opomenut. 22. 5. 1346 vyhotovil Karel listinu pro svého strýce mocného arcibiskupa Balduina až s jedenácti články (např. o udělení nových privilegií arcibiskupovi).²⁴ Dva dny na to se Balduin písemně zřekl císaře Ludvíka Bavorského. Několik dnů před bitvou u Kresčaku byl Karel v Rhens dne **11. 7. 1345** zvolen **římským králem**, při níž dostal hlasy všech pěti přítomných kurfiřtů. Karel po zvolení přiliš

²¹ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I.* Praha 1999, str. 65.

²² Bobková, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402.* Praha 2003, str. 197-198.

²³ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378).* Praha 1980, str. 186-189.

²⁴ Tamtéž, str. 190-194.

nespěchal potvrdit sliby dané papeži (chtěje se vyhnout žádosti o aprobaci), tím oddaloval korunovaci a prozatím se spokojil s titulem „*electus*“, tj. zvolený král.²⁵

V bitvě u Kresčaku 26. 8. 1346, bylo francouzské vojsko krále Filipa VI. poraženo Angličany a mezi oběťmi byl i český král Jan Lucemburský (v té době slepý). Karel byl lehce zraněn anglickým šípem. Snad právě odtud pochází na kosterních pozůstatcích patrné pohmoždění obličeje. V souladu s poslední vůlí svého otce z roku 1340 a s rozhodnutím českého sněmu, holdovacích aktů Prahy a slezských knížat z roku **1341**, kdy byl Karel oficiálně vyhlášen budoucím králem českého království (v případě smrti Jana Lucemburského), dosedl Karel na český trůn.²⁶

Karlovo postavení po volbě roku 1346 bylo svízelné. Opíral se o přízeň hlavních říšských kurfiřtů, neměl však podporu bohatých říšských měst. Ludvík Bavorský volil cestu drobných konfliktů a nástrah do cesty Karlovy snahy o získání rozhodujícího vlivu v říši. Postavení v říši značně komplikovaly i závazky vůči papežské kurii. Pod nápoem těchto nesnází nesplnil Karel hned první podmínku, totiž potvrzení svých slibů Klimentovi VI. do osmi dnů po své úspěšné volbě římským králem. Svým slibům dostal až 27. 4. 1347, kdy své volební sliby a závazky vůči papežské kurii zopakoval.²⁷

Pro odpor a neochotu Cách i Kolína nad Rýnem, přijal **26. listopadu 1346** Karel římskou korunu v katedrále města **Bonnu** z rukou kolínského arcibiskupa Walrama z Jülichu. První korunovace v Bonnu byla doplněna korunovací dne **25. 7. 1349** v **Cáchách**, tradičním korunovačním městě římských králů.²⁸

Svého prastrýce Balduina (mj. za pomoc s volbou) jmenoval generálním vikářem v říši a odevzdal mu plnou moc v lucemburském hrabství. V době Karlovy nepřítomnosti řídil osud české země bratr Jan Jindřich. Po návratu do vlasti bylo Karlovou první starostí upevnění vládní moci. Předcházela mu slavnostní korunovace českým králem dne **2. 9. 1347** na Pražském hradě, kterou provedl poprvé v dějinách českého státu český metropolita, pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic.²⁹

Po náhlé smrti Ludvíka Bavora - který se chystal napadnout lucemburské spojence ve Švábsku a jeho syn Ludvík Braniborský podnikl útok na Trident - se Karel v Říši prosadil jako všemi respektovaný panovník. Tato nečekaná událost postupně otevírala brány mocných říšských měst (Řezno, Norimberk, Haguenau, Štrasburk, Basilej, Špýr, Worms, Mohuč a Ulm), o které se dříve opíral Ludvík Bavorský. Skonem Ludvíka Bavorského neskončily

²⁵ Bobková, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 200-216.

²⁶ Tamtéž, str. 206, 221.

²⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 201.

²⁸ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 67.

²⁹ Tamtéž, str. 68.

Karlovy nesnáze.³⁰ Roku 1347 se přihlásil opět o slovo Ludvík Braniborský, kterému se podařilo získat pro úlohu římského protikrále anglického krále Eduarda III. Proti papeži pak Ludvík otevřeně vystoupil na říšském sněmu ve Frankfurtu nad Mohanem. Jediný z kurfiřtů, který stál stranou, byl český král.³¹ Po poradě se svým prastrýcem Balduinem o řešení nastalé situace se Karel v Mohuči dohodl na diplomatickém urovnání ve smyslu, že se král Karel odpoutá od příliš těsného spojení s Francií a dá anglickému králi záruku, že se nespojí s francouzskou korunou proti Anglii (smlouva 23. 4. 1348). Abdikační proces Eduarda III. jasně ukázal, že Karel je ochoten hájit své vlastní mocenské zájmy i za cenu dřívějších spojení a závazků a rovněž zájem rozhodného posilování rodové moci.³²

Koncem téhož roku Ludvík Braniborský znovu ohrozil Karlův trůn uzavřením dohody v Drážďanech s durynským hrabětem Güntherem ze Schwarzburgu coby Karlovým protikrálem.³³ Pochybnou volbu Günthera 30. 1. 1349 uznalo jen několik málo měst závislých na Frankfurtu (na straně Wittelsbachů). Byl zvolen hlasy Jindřicha z Virneburgu, Ludvíka Bavorského, Ericha Lauenburského a rýnského falckraběte Rudolfa. Na začátku května 1349 Karel vojensky zakročil proti Jindřichovi z Virneburgu a Güntherorovi nedaleko městečka Kastelu u Mohuče a Eltville, kam dorazil Ludvík Braniborský. Günter se vzdal svého nároku na římský trůn.

1.4. Karel IV., císař římský

Léta císařství znamenají zcela nové období v Karlově životě a vládě. Na jeho počátku se tyčí zákoník Zlatá bula a v závěru vrcholí rodová politika Václavovou říšskou volbou.³⁴

Eltvillské dohody a dvouletá epizoda s italským revolucionářem Cola di Rienzo zostřily vztahy Karla IV. s avignonskou kurií. Cola di Rienzo se roku 1350 uchýlil do Prahy, aby zde našel útočiště před papežskou inkvizicí. Tím více se prohloubila propast v přátelství mezi Karlem a papežem.³⁵ O celou událost nevyhovění žádosti o vydání tohoto prominentního vězně papeži se zajímal i italský básník Francesco Petrarca. Kliment VI. systematicky a zcela záměrně oddaloval Karlovu římskou cestu ke korunovaci. Obával se, aby ho lesk císařské koruny příliš nezastínil.

³⁰ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 205–207.

³¹ Bobková, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV. a 1310-1402*. Praha 2003, str. 169-170.

³² Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 208-209.

³³ Tamtéž, str. 213.

³⁴ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) 1. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 9.

³⁵ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 226, 233.

Na Hod Boží velikonoční **5. 4. 1355** vstoupil Karel do Říma do Svatopetrské baziliky a přijal z rukou kardinála legáta Pierra de Colombiers císařskou korunu. Spolu s ním byla korunována královna Anna Svídnická římskou císařovnou. Stanul tak na nejvyšším a nejuctívanějším společenském stupni na posvátné půdě Věčného města jako „*pán světa*“.³⁶ Teprve od císařské korunovace se Karel oficiálně nazýval „*Karlem Čtvrtým, z přízně boží dobrotivosti římský císař, vždy přemožitel říše a král český*“, čímž se přihlásil za pokračovatele a dědice díla Karla Velikého, prvního císaře francké říše. Římská korunovace otevřela Karlovi vhléd do světa nových možností.³⁷

Poměr Českého království ke Svaté říši římské upřesnil ve **Zlaté bule Karla IV.** z roku **1356**, vydané poté, co se na jeho hlavě zaskvěla císařská koruna. Pojmenována byla podle svého zpečetění. Tento právní kodex náleží bezesporu k nejvýznamnějším ústavním listinám římské říše v období pozdního středověku.³⁸ Její hlavní ustanovení byly v platnosti až do konce existence říše římské národa německého v roce 1806. Zlatá bula stanovila, že volbu římského krále provádí sedm kurfiřtů, tři duchovní (arcibiskup trevírský, kolínský a mohučský) a čtyři panovníci (král český, falckrabě rýnský, vévoda saský, markrabě braniborský), mezi nimiž náleží první místo českému králi.³⁹ Již nyní byly vytvořeny předpoklady pro Václavovu volbu v roce 1376.⁴⁰ Českému králi patřil úřad říšského arcibiskupa. Bula potvrzovala svobodnou volbu českého krále českým sněmem v případě, že vymře panovnický rod a dědičnost českého trůnu bude zachována na trůnu po meči i po přeslici. Českému králi bula potvrzovala razit zlaté a stříbrné mince a umožňovala kupovat od kohokoli v říši hrady a statky, získávat je darem nebo jako zástavu. Říšští kurfiřti v případě, že zastupovali císaře, nemohli zasahovat z této funkce do českého státu. Všechna tato ustanovení stavěla české království na zvláštní, samostatné až privilegované místo v rámci římské říše. Ve Zlaté bule se záměrně mlčí o papežských nárocích při volbě římského krále v otázce vztahu moci papežské a císařské, o papežském nároku na říšský vikariát v případě císařovy smrti, což prakticky vyloučilo možnost papežů zasahovat do volby a pravomoci římských králů.⁴¹

Návrh českého zemského zákoníku, později označovaného jako **Majestas Carolina** (1351-1353), byl nucen přes odpor české šlechtické opozice 6. 11. 1355 odvolat

³⁶ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 241.

³⁷ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 71-73.

³⁸ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 47-54.

³⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 244.

⁴⁰ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 54.

⁴¹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 245.

pod záminkou jeho zničení při ohni.⁴² Zákoník obsahoval 109 článků, kterými císař zamýšlel zajistit majetek krále – vymezoval 29 královských měst a 13 hradů, které nesměly být dány do zástavy, dalších 13 měst a 14 hradů mohlo být zastaveno nejvýš na 9 let. Karel se snažil omezit libovůli šlechty při stanovení trestů za různé přestupky. Šlechta však chtěla jednat tak, jak bylo vždy zvykem a nechtěla se spoutat žádným psaným zákonem.⁴³

1.5. Sňatková politika

Dynasticko-politický sňatek byl ve středověké Evropě běžným a oblíbeným politickým prostředkem. Zásnuby nemluvňat či dětské sňatky byly ve vyšších kruzích celkem obvyklé, řídily se jistými pravidly a církevními zákony. Zásnubní smlouvy byly předstupněm smluv svatebních. Sňatek byl podle kanonického práva nerozlučitelný, pouze papež ho mohl prohlásit za neplatný. Církevně posvěcený sňatek mohl být proveden kolem sedmi let věku dětí a platil za právně platný svazek.⁴⁴

V době politických krizí Karlovi umíraly manželky, na jejichž místo si však vždy dokázal přivést ženy, jejichž rodokmen a rodinná pouta lámaly zdánlivě pevné vazby koalic Karlových nepřátel. Obratnou sňatkovou politikou - jejíž konkrétní politické dopady většinou trvají krátce, protože jsou následně převrstvovány novými manželskými vazbami protivníků - Karel mistrně navázal na strategicky úspěšné konání svého otce. Karel tento kalkul dovedl k dokonalosti a v případě nutnosti neváhal sáhnout i po ruce nevěsty, kterou původně zamýšlel provdat za svého syna.⁴⁵

Karlovy sňatkové kalkulace (i jeho otce Jana Lucemburského, jemuž se prostřednictvím manželských sňatků nepodařilo získat pro svou dynastii žádné nové území) mířily do rozhodujících mocenských střetů říše. Jan Lucemburský ve snaze posílit a rozšířit příbuzenské kontakty s francouzským královským dvorem v čele s francouzským králem Karlem IV. Sličným silnějším poutem, dohodl manželství s Markétou, zvanou Blanka (dcerou hraběte Karla I. z Valois) s korunním princem Václavem (na 15. 5. 1323). Jejich první dcera Markéta, královna uherská podlehla moru. Druhou dceru Kateřinu Karel IV. zasnoubil již v šesti letech s osmiletým synem rakouského vévody Albrechta II., Rudolfem IV. Habsburským.⁴⁶

⁴² Šusta, J. *Karel IV. Za císařskou korunou 1346-1355. České dějiny II/4*. Praha 1948, str. 400-402.

⁴³ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 280.

⁴⁴ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 74-75.

⁴⁵ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str.12.

⁴⁶ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 201.

Sňatek s Annou Falckou, nejstarší dcerou falckraběte Rudolfa (stoupencem císaře Ludvíka) ve městě Bacharach na břehu Rýna (4. či 11. března 1349), Karlovi zajistil dohodu, podle níž měl Karlovi připadnout dědický nárok na veškeré panství jeho tchána, kdyby zemřel bez mužského potomstva (třebaže měl Rudolf bratra Ruprechta). Od dříve smluvených anglických namluv úspěšně ustoupil.⁴⁷ Z druhého manželství s Annou Falckou se roku 1350 narodil syn **Václav**, který zemřel na mor ve dvou letech. Tím vyvstal problém s nástupnictvím.⁴⁸ Ve věku 23 let zemřela i Anna Falcká.

Třetí nevěstu Annu Svídnickou, kterou původně chystal pro svého zemřelého syna Václava a která měla zdědit Svídnicko a slezské země svého strýce vévody Bolka (kdyby zemřel bez dědiců), pojal za manželku na uherském královském dvoře v Budíně 27. 5. 1353. Třetí sňatek přispěl k územnímu zisku, sblížení s uherským králem Ludvíkem a polským Kazimírem.⁴⁹ Anna Svídnická zemřela při porodu třetího dítěte 1362. Zanechala po sobě starší **Elišku** a **Václava (pozdějšího Václava IV.)**.⁵⁰ Přílišný citový vztah k osobě malého Václava způsobil nenahraditelné škody ve výchově a charakteru budoucího českého krále.⁵¹

S návštěvou kyperského krále Petra u Karla IV. byla spojena další rodinná událost, jeho čtvrtý sňatek s teprve šestnáctiletou Alžbětou (Eliškou) Pomořanskou, dcerou vévody Bogislava Pomořanského (21. 5. 1363). Tímto sňatkem rozbil císař protilucemburskou opozici vedenou jeho zetěm vévodou Rudolfem IV. Habsburským, ke které patřil uherský král Ludvík, polský král Kazimír, dánský král Waldemar a vévoda Bogislav Pomořanský.

1.6. Koncepce českého státu

Koncepcí se rozumí vnitřně uspořádaný a diferencovaný program, strategie v zahraniční a domácí politice, taktika navazující na předchozí politický vývoj. A právě cílevědomá perspektiva je nevlastnějším rysem státní koncepce. Realizace koncepce začala již v období lucemburského dvojvládní trenčínskými a vyšehradskými úmluvami. Oporu a inspiraci k docílení stability a bezpečnosti českého státu našel u církevních institucí, také v dosažení římského trůnu spojenectvím s papežem Klimentem VI. a v účinné pomoci arcibiskupa Balduina Lucemburského.

⁴⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 215-216.

⁴⁸ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 201-202.

⁴⁹ Šusta, J. *Karel IV. Za císařskou korunu 1346-1355. České dějiny II/4*. Praha 1948, str. 333-336.

⁵⁰ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 254.

⁵¹ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 288.

Od února 1348 se pustil s rozhodností sobě vlastní do budování autonomní moci českého státu. Započal z Prahy, sídelního města nejen českého i římského krále, systematicky budovat politické a kulturní centrum západního křesťanstva (sedmé nejlidnatější město kontinentální Evropy). Svědectvím je založení Pražské univerzity (1346), Nového Města pražského (1348), které podstatně rozšířilo plochu hlavního města království, i výstavba královských hradů, zejména Karlštejna (1348).

Karel rovněž vypracoval první *koncepti obchodního propojení českých zemí* se západní Evropou. A to: oživení tzv. „Norimberské cesty“ mělo doplnit a nahradit tzv. „Řezenskou cestu“ a vytvořit „Říšskou silnici“; ovládnutí dunajské cesty získáním hradu Donaustaufu nebyl jen mocenskopolitickým bojem, nýbrž i bojem obchodním, zprůchodňování toků Vltavy a Labe k usnadnění dopravy; vybudování lodní flotily na Labi a tzv. „České silnice“; sblížení se severoněmeckou hanzou⁵². Známa je Karlova péče o *povznesení hospodářství*: zemědělství (vinařství, sadařství, chmelařství a rybníkářství), dovoz hovězího dobytka (z Míšenska a Durynska) etc.⁵³ O opatřeních týkajících se vinařství se dočítáme z nařízení o zakládání vinic (1358), ve kterých se ujal pojem „hory viniční“. Ku příkladu vinaři byli na 12 let osvobozeni od placení dávek, až 13. rokem odváděli majiteli pozemku desátek a králi pak ročně odváděli polovinu džberu vína. Byly předepsány rozměry vinic a kruté sankce pro ty, kteří by je poškozovali (škůdce denní měl přijít o pravou ruku, škůdce noční o hlavu).⁵⁴

Již v roce 1348, kdy došlo k těmto zakládacím aktům, vytvořil Karel státní útvar, zvaný země Koruny české (příloha 5). Vedle Českého království a Moravského markrabství sem náležela slezská vévodství, Horní Lužice (od 1356) a Dolní Lužice (od roku 1368/70), Braniborsko (od roku 1373). Lénem⁵⁵ se stalo v roce 1354 i Lucembursko.⁵⁶ Pojem instituce „*České koruny*“ patrně převzal z listiny Jana Lucemburského z 19. 5. 1329 (*coronae et mensae regni nostri Bohemie*). Výraz *Corona* stejně jako pojem *incorporare* nebyl Karlovi neznámý. Karel dal tomuto výrazu a pojmu nový obsah.⁵⁷ Byla to instituce oddělená od pojmu stavovské moci, postavená mezi krále a šlechtu s jasnou funkcí podpírat královskou

⁵² „Hanza“ (též hansa, něm. *Hanse*, staroněm. *Hansa* - skupina, spolek, houf), svazek německých obchodních měst, která provozovala dálkový obchod. Založena v pol. 12. stol., fungovala půl tisíciletí až do pol. 17. stol. URL: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Hanza>>.

⁵³ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 310-316.

⁵⁴ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 118.

⁵⁵ „Léno“ (lat. *feudum, feodum, beneficium*, něm. *Lehn, Lehen*), podmíněná držba půdy nebo úřadů, na základě lenní smlouvy. Držitelé na nich samostatně hospodařili, zavazoval je lenní (věrnostní) slib k lennímu pánu, který volné disponování s propůjčeným zbožím omezoval. Nejčastěji hradní léna (viz 3.2.1.). – *Odkaz minulosti české. Svazek 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přel. F. Heřmanský. Praha 1958, str. 429-430.

⁵⁶ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 43.

⁵⁷ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 109.

moc a postavit dočasně účinnou bariéru proti šlechtě. Posvátným symbolem instituce České koruny byla svatováclavská koruna.

1.7. Prosazení Václava IV. na římský trůn

Po vydání Braniborska Lucemburkům (23. 11. 1373) se císař začal zabývat intenzivní myšlenkou prosazení svého nejstaršího syna a dědice (příloha 4), milovaného Václava IV. na trůn s ohledem na císařovo stáří a oslabené zdraví. Nebyl to rozhodně jednoduchý cíl. Karel musel kurfiřty uplácet penězi, mnoha privilegii a výhodami. Sám Václav musel vedle Karla slíbit říšským knížatům, že pokud bude zvolen, potvrdí jim všechna císařská a královská privilegia. Císař Karel volbou syna také porušil svůj vlastní zákon, Zlatou bulu (1356), jež zakazovala volbu nového krále za života jeho předchůdce.⁵⁸ 10. 6. 1376 nastala pro Karla IV. toužebně očekávaná chvíle, kdy byl jeho syn a korunovaný český král Václav IV. jednomyslně zvolen římským králem. **6. 7. 1376.** V katedrále v Cáchách se konala slavná korunovace **Václava IV.** na římského krále, při které byli po boku korunovaného krále císař s císařovnou v plném lesku svého majestátu. Karel vojensky donutil města ve Švábsku, aby vzdala jeho synovi hold, když se zmocnil města Ulm a nechal vyplnit jeho okolí.⁵⁹

1.8. Cesta do Francie a poslední rok Karlův

Roku 1376 přesídlil Karel IV. papeže Řehoře XI. (přes značný odpor francouzského krále) do Říma. Karel IV. se rozhodl papežův konflikt s odbojnými profrancouzskými kardinály (hrozícímu papežskému schizmatu) a případné následnictví po uherském a nyní také polském králi Ludvíkovi I. Velikém řešit a přes pokročilý věk a onemocnění dnou. Spolu se svým synem a nástupcem Václavem se vydal na cestu do Francie (příloha 6). Hovořil zde s králem Karlem V. o rozdělení sfér vlivu v Evropě a v neposlední řadě o přesídlení papeže z Avignonu zpět do Říma. V plánu bylo, aby polská koruna připadla Zikmundovi Lucemburskému (ten ovšem nakonec získal uherský trůn). A pak už následovala cesta domů přes Lucemburk a Norimberk. V dubnu 1378 byl zpět v Praze.⁶⁰

⁵⁸ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I.* Praha 1999, str. 92.

⁵⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378).* Praha 1980, str. 440–457.

⁶⁰ Tamtéž, str. 469-473.

Po návratu z Francie došlo k něčemu, čeho se Karel obával - papežskému schizmatu. Vládli dva papežové, kteří se navzájem nazývali kacíři. Karel již neměl čas schizma zvrátit a to se později mělo negativně projevit především za vlády jeho syna Václava. Poslední Karlovo nařízení z 2. listopadu 1378 se týkalo české mince; i za jeho panování byla měna inflací velmi znehodnocena a Karel udělal opatření k její ochraně.

29. dne téhož měsíce roku 1378 král český a císař římský skončil na Pražském hradě.⁶¹

⁶¹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 280.

2. OSOBNOST KARLA IV. VE VZTAHU KE KULTUŘE A VZDĚLANOSTI – akceptace jeho vztahu k Francii a Itálii

*„Jaký užitek má ten, kdo pracuje, ze všeho pachtění?
Viděl jsem lopotu, kterou Bůh uložil lidským synům, a tak se lopotí.
On všechno učinil krásně a v pravý čas, lidem dal do srdce i touhu po věčnosti,
jenže člověk nevystihne začátek ani konec díla, jež Bůh koná.
Poznal jsem, že není nic lepšího, než se radovat a konat v životě dobro.
A tak je tomu s každým člověkem:
to, že jí a pije a okusí při veškerém pachtění dobrých věcí,
je dar Boží.“*

Kaz 3,9-13

Kulturní a umělecký vývoj 14. století je snad nejlépe zachytitelný ve vazbě Karla IV. k literární tvorbě a vzdělání. Architektura, sochařství, nástěnná i desková malba se těšily po desetiletí mimořádné badatelské pozornosti. Nemůžeme se tomu divit, neboť umělecká tvorba také v souvislosti s panovnickými fundacemi a stavbami, sběratelskou činností stejně jako donacemi⁶² církevním institucím dosáhla tehdy vrcholné evropské úrovně.

Z výše uvedených sňatkových důvodů byl matce roku **1323** syn Karel násilně odňat, z Křivoklátu převezen do Francie a dán na vychování. Teprve pozdější vývoj ukázal, že Jan Lucemburský dal Václava odvézt do Francie v pravý čas. Připravil svého syna a následovníka trůnu na myšlenky silné centralizované monarchie po vzoru francouzského království z dob Filipa IV. Sličného. Václava, který přijal biřmovací jméno Karel roku 1323, si koneckonců oblíbil francouzský král Karel IV., Václavův strýc.⁶³

⁶² „Donace“ (z lat. donatio - darování, dar), věnování majetku zpravidla klášteru nebo kostelu, veřejný dar. Dárce se nazývá donátor – v gotice a renesanci bývá zobrazován naproti postavám světců obvykle klečící. - Černý, P. *Malý slovník církevně-politické a náboženské terminologie*. Praha 1981, str. 39.

⁶³ Jen úzký okruh badatelů dodnes dokázal odhalit tajemství Karlovy osobnosti. *Ferdinand Seibt* odhaduje, že je to zapříčiněno v Karlově již dávno známé religiozitě, kterou však liberální 19. století i naše nedávné socialistické období nebylo schopno anebo nechťelo pochopit. K těm, kterým se rozbor duchovní tváře a osobnosti Karla IV. nadmíru povedl, řadím: Jörga Konrada Hoensche, Zdeňka Kalistu, Martina Nodla a Ferdinanda Seibta. Srov. HOENSCH, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu 1308-1437*. Praha 2003, 304 s. KALISTA, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, 384 s. KALISTA, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, 248 s. NODL, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, 158 s. SEIBT, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, 525 s.

Co se týče zahraničních vlivů na osobnost Karlova nesmím opomenout ani detailní práci historika Jiřího Fajty, u kterého si zejména cením: spojení analýzy politických a mocenských aktivit Lucemburků v Evropě s jejich vlivem na kulturu a umění, zdánlivého splynutí „soukromé a veřejné tváře“ císaře, zkoumání do jaké míry a jak králova zbožnost ovlivňovala podobu uměleckých děl, jež za jeho vlády vznikala a nakonec i rozvedení okruhu jeho rádců. Dále pak Františka Šmahela se známými francouzskými kronikami o poslední Karlově cestě do Francie 1377-78. Srov. FAJT, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, 679 s. ŠMAHEL, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, 398 s. Naproti tomu Jaroslav Čechura si všímá i méně libivých etap z doby Karlovy vlády i z jeho vnitřního života, např. vlivy morových epidemií a s tím spojeného úpadku měst až po známý nám průběh Karlových audiencí s pletením proutků. Stejně kriticky v rozboru Karlovy zbožnosti a racionalismu postupoval i Ferdinand Seibt v líčení významu zázraků, světců, sbírání relikvií a dokonce přírodního jevu hejna kobylek. Srov. ČECHURA, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, 287 s.

2.1. Duchovní tvář a osobnost Karla IV.

Karlova osobnost, daleko více než kterákoli jiná obdobného postavení, byla utvářena působením církve, chápáním historické úlohy religiozity na straně jedné a problematikou nacionalismu na straně druhé. Osobnost lze postihnout označeními, hesly, charakteristikami, hodnotícími charismaty, historickými úsudky takto: „*Otec vlasti*“ (*Pater patrie*)⁶⁴ od Vojtěcha Raňkův z Ježova⁶⁵. Tento pohled spolu s idealizací Karla IV. jako pokrokového panovníka přežívá dodnes. Karel ve skutečnosti zastával univerzalistické hledisko (zejm. v politice). Jinou charakteristikou je „*Otec a syn*“, „*popský král*“⁶⁶. Označení „*Král kleriků*“⁶⁷ (*rex clericorum*) odsuzovalo povolnost římského krále Karla papeži Klimentovi VI. Z lucemburské větve svého rodu získal trvalou náklonnost k francouzské kultuře během svého osmiletého pobytu ve Francii a zanechala v něm typickou francouzskou mentalitu té doby. Hlavním rysem byla nedotknutelná úcta k silnému rodovému panství a k dynastii za sebetěžší situace. Jeho citlivá vnímavost, vrozená inteligence, touha po míru, tolerantnost a mimořádná schopnost přizpůsobovat se cizímu prostředí s podstatnou proměnou náboženského myšlení v politickou kategorii prvního řádu je nezpochybnitelná.

Již v úvodu této kapitoly předesílám: nenechme se cele ukolébat Karlovým nám tolik známým hlubokým náboženským zanícením, zbožností, projevy mystické víry, pověrečnými navyklostmi, znalostí nově rodících se humanistických a jiných kulturních proudů, neboť chceme-li proniknout ke Karlově samotné podstatě a nejen k povrchní pozorované skutečnosti, musíme vyzdvihnout i druhou stránku osobnosti, možná více pod povrchem „zbožného mnicha na trůně“, za kterého někteří Karla IV. označují. Lišácká chytrost, politická vypočítavost, umění taktického klamu a triku, to jsou vlastnosti pro Karla také typické. Byl koneckonců středověkým člověkem.

SEIBT, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, 525 s. Všichni tito autoři se ať zlehka či detailněji dotkli i vztahu Karla IV. a židovské minority: Lenka Bobková a Milena Bartlová, Horst Fuhrmann, Jörg Konrad Hoensch. Srov. BOBKOVÁ, L., BARTLOVÁ, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, 582 s. FUHRMANN, H. *Středověk je kolem nás*. Jinočany 2006, 410 s. HOENSCH, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu 1308-1437*. Praha 2003, 304 s.

⁶⁴ „*Otec vlasti*“ byl ve starověku čestný titul římských císařů (od Augusta, z lat. vznešený, počínaje). Vůbec poprvé jej obdržel senátor Marcus Tullius Cicero, po něm pak Gaius Julius Caesar. – *Odkaz minulosti české. Svazek 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přel. F. Heřmanský. Praha 1958, str. 417.

⁶⁵ „Vojtěch Raňkův z Ježova, Karlův dvorního kazatel.“ - Lášek, J., B. *Kristův svědek Mistr Jan Hus*. Praha 1991, str. 6.

⁶⁶ „*Popský král*“, podle hanobícího označení minoritského mnicha Williama Occama, které označuje Karla IV. jako chráněnce papežské kurie. Traktát Occama se nedochoval. - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 535.

⁶⁷ „*Král kleriků*“, termín W. Occama - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 567.

2.1.1. Formace intelektuálním prostředím

Osobnosti, které formovali duchovní život pozdějšího našeho „*Otce vlasti*“, byly pravděpodobně vybrány diplomatem Jana Lucemburského: klerik Jan z Viviers⁶⁸ a klerik Huetus z Viviers, opat benediktínského kláštera a význačný řečník ve Fécamp Pierre Roger de Rosières, později papež Kliment VI. (šlo o spíše výchovný vliv než vychovávání). Výchova nebyla svěřena mnichům, ale kněžím s vysokým vzděláním, orientovaným spíše na výchovu diplomatů a praktických politiků⁶⁹, což bylo nejdůležitější pro utváření jeho osobnosti. Na pařížské univerzitě studoval svobodné umění, o délce studia však nevíme nic. Univerzita byla známá kulturní avantgardou zejména v oboru scholastické teologie a filozofie.⁷⁰ Karel si osvojil schopnost střízlivého rozumového uvažování. Kroniky vyprávějící o jeho dětství píší: „*v dětství si nesl významnou lásku ke studiím*“.⁷¹ Později se tato láska k vědě projevila v založení vysokého učení pražského: „*chtěje, aby se po všech stránkách řídilo a spravovalo podle způsobu a zvyklosti vysokého učení pařížského*“.⁷² S nadšením dovedl naslouchat scholasticky zaměřeným a formovaným kázáním.⁷³ Snad i se studiem v Paříži souvisela skutečnost doložená v pohřební řeči Jana Očka z Vlašimi, že císař měl nižší svěcení (*akolitha*).⁷⁴

Dále pak Karlovy konexe s kulturním prostředím francouzského královského dvora a avignonské kurie (v čele s Klimentem VI.) s kardinály, mocným prastrýcem Balduinem, Arnoštem z Pardubic a jeho nástupcem Janem Očkem z Vlašimi, Přemyslovcem Janem Volkem, Janem ze Středy přímo i nepřímo ovlivnily kulturní rozmach a osobnost Karla.⁷⁵

Ze sedmiletého francouzského pobytu byl odvolán do Lucemburska na jaře 1330, aby svého otce zastoupil ve správě hrabství. Po jednoročním pobytu v lucemburském hrabství byl odvolán do Itálie (1331-1333).

Po příchodu do Itálie (města Pavie) směle navázal na vzdělání (především ve studiu právním) z Francie. Nový věk, který s sebou přinášel italský individualismus v jistém smyslu pohlcovaným transcendentem po vzoru Františka z Assisi, ukázal,

⁶⁸ Karel IV. *Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 70-71.

⁶⁹ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 36.

⁷⁰ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 72-73.

⁷¹ Zaznamenal oblíbený dvorní kronikář Beneš Krabice z Weitmile. *Fontes rerum Bohemicarum* (Prameny dějin českých), *Tomus III.*, str. 339. In: Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 34, 172.

⁷² *Odkaz minulosti české. Svazek 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přel. F. Heřmanský. Praha 1958, str. 186.

⁷³ Kázání fécampského opata Pierre Roger de Rosières, později papeže Klimenta VI., na Popeleční středu shrnuje: Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 37. Srov. Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. III. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 29.

⁷⁴ Šusta, J. *Karel IV. Otec a syn 1333-1346. České dějiny II/3*. Praha 1946, str. 17.

⁷⁵ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 373.

jak dovedl vzdorovat tlaku ze svého okolí. Italský poloostrov ve 2. pol. 13. stol. a zač. 14. stol. ze sebe vydal Danteho, Marsilia z Padovy, mladého Francesca Petrarca, kteří nacházeli živnou půdu na francouzských univerzitách a na papežském avignonském dvoře.⁷⁶

2.1.1.1. Augustin

Mladý Karel vyhledal klášter, kde bylo pochováno tělo sv. Augustina (*354 † 430). V klášteře San Piero in Cielo d'Oro v Pavii přežil pokus v roce 1331 o otrávení na objednávku Azza Viscontiho z Milána; jen zvláštní náhoda jej zachránila a zabránila, aby zrada došla cíle.⁷⁷ Po zkušenosti se spiknutím se důvěra k italskému prostředí nemálo uzavřela. Z tohoto kláštera získal také tělo sv. Víta pro pražský katedrální kostel. S Augustinem a jeho kultem se setkáváme v životě Karlovém často, zejména v momentech, kdy šlo Karlovi o vyjádření Prozířetelnosti vděčnosti za ochranu. Karel za svého života zřídil mnoho klášterů (Augustiniánů⁷⁸ v Terenzu, Sv. Kateřiny v Praze, klášter Na Karlově aj.).⁷⁹

Augustinův odkaz, který se prolíná v jeho myšlenkovém, literárním i stavitelském a obecně kulturním životě státu, do kterého panovník zasahoval, převážil však i přes jeho tíhnutí k počínajícímu **humanistickému hnutí** (k humanistům v 2.3., Francesco Petrarka, Cola di Rienzo, Niccolò Beccari v 1.4.): „*Neklidné bylo moje srdce, dokud nespočinulo v Tobě, Pane!*“⁸⁰

Karel, podobně jako Augustin, chtěl postavit zrcadlo svého života pro své potomstvo. „*Pomněme, že i já jsem kraloval před vámi a že jsem obrácen v prach a v hlínu červů.*“⁸¹ Základní osnovou připomíná strukturu Augustinova *Confessiones*. Vidíme zřetelně rys jistého pokání nad poblouzněním mládí. Dílo Karlovo *Skládání veliké moudrosti a strachu božího skrze téhož císaře šlechtěného a krále českého a Majestas Carolina* jsou dokladem úzkého Karlova sejetí k jemu drahému církevnímu učiteli. Důkazem je jeho

⁷⁶ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 40-43.

⁷⁷ Událost zaznamenává *Karel IV. Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. IV. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 31.

⁷⁸ „Augustiniáni“, regulování kanovníci sv. Augustina a stoupenci reformy v Cluny. Vyznačovali se snahou o návrat ke kanonickému životu, chtěli přivést klérus blíže k apoštolským ideálům své doby, k jejímu posvěcení! Typický byl život v apoštolské chudobě, celibátu, poslušnosti vůči duch. vrchnosti, bezúhonný život, teologické vzdělávání (kanovníci lateránští, augustiniánští ve Velkém Bernardu, Svatého hrobu v Jeruzalémě, křižovníci). – Molnár, A., Řičan, R. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha 2008, str. 313-314. Studovali knihy, zejména Augustina a církevních Otců. V Čechách se tato zbožnost (viz 2.1.1.2.) pojila s šířením kapitul augustiniánských kanovníků, kteří přišli do českého království 1350, byli podporováni pražskými arcibiskupy i Karlem IV. – Lambert, M. *Středověká hereze*. Praha 2000, str. 416.

⁷⁹ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 40-43.

⁸⁰ Tamtéž, str. 130. Srov. „*Nebyl bych vůbec, kdybych nebyl v Tobě... (Řím. 11,36)?*“ - Augustinus, A. *Vyznání. Kniha I., hlava II.* Přel. M. Levý. Praha 2006, str. 12.

⁸¹ *Karel IV. Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. II. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 25. Ve srov. „*Ale dovol mně přece mluvit ke Tvému milosrdenství, ač jsem prach a popel.*“ Toto téma je zpracováno důsledně v základní motiv celého spisu. - Augustinus, A. *Vyznání, Kniha I., hlava VI.* Přel. M. Levý. Praha 2006, str. 16.

logické domýšlení se představy panovníka „*co duše podle těla*“, neboť jako duše hyne hříchem, hyne hříchem i panovník. Ve spravedlnosti⁸² vidí základní úkol státu (podle *De civitate Dei*). Stopy po *De civitate Dei* - se základní představou augustinovského dokonalého panovníka - se objevují zejména v **legendě o svatém Václavu**,⁸³ kde konflikt mezi svatým Václavem a Boleslavem podléhá archetypu (přímo aplikuje) konfliktu mezi „*civitas Dei*“ a „*civitas terrena*“, resp. „*civitas hominum*“⁸⁴. Takto poměřuje i Drahomíru se sv. Ludmilou. Václav vládne jako vévoda v duchu augustinovském a Boleslav jako replika Kaina nezřízeně touží po vládě a nemohouc se dočkat, až Václav sám vzdá se panovnické moci a odejde do kláštera v Římě (takový byl i výklad Gumpoldovy legendy, ke kterému se Karel přiklonil).⁸⁵

Doslovným přepisem pasáží 14. a 15. kapitoly ze spisu *O pokání* (*De poenitentia*) Aurelia Augustina *O opravdovém a klamném pokání* (*De vera et falsa poenitentia*) do svého díla *Moralitates císaře Karla IV.*⁸⁶ se Karel projevuje jako stoupenec augustinovské filozofie v jejím dualistickém pojetí existence světa pozemského a božského i jejich vzájemného zápasu. V jeho době byl augustianismus módním směrem a podnětem k „*nové zbožnosti*“ („*devotio moderna*“). Především Francesco Petrarka byl velkým obdivovatelem Augustina.⁸⁷ Augustinem se rovněž inspiroval Milíč z Kroměříže, Matěj z Janova, Jan Viklef a Mistr Jan Hus.⁸⁸

2.1.1.2. Devotio moderna

U jeho zrodu stál Holanďan *Geert de Groote*. Groote propagoval myšlenku náboženských bratrstev společného života, která měla usilovat o obnovu církve tím, že jednotliví jeho členové vedli bohatý vnitřní a modlitební život. Členy těchto bratrstev byli zejména kněží a laici, jimž velmi záleželo na tom, aby se církev dostala z tíživé krizové situace. Duchovními vzory tohoto společenství byli sv. Augustin, sv. Bernard

⁸² Míst, kde Augustin vytyčuje spravedlnost jako základ státu, která je oproti Ciceronovou občansko-právní založena v Bohu, je celá řada : Augustinus, A. *O obci Boží. Kniha IV., kap. 4.* (Kterak vládá bez spravedlnosti jest podobna lupičské tlupě.). Srov. *Kniha II., kap. 21.* (Jaké bylo Ciceronovo mínění o římském státě.). Srov. *Kniha XIX., kap. 21.* (Zdali podle Scipionových výměrů v Ciceronově dialogu římský stát vůbec kdy existoval.) a *kap. 24.* (Z kterého výměru plyne, že nejen Římané, ale i jiné říše si právem osobují jméno „stát“.), 413-427. Přel. J. Nováková. Praha 2007, str. 89-91, 139-140 (sv. I.); 273-275, 280-281 (sv. II.).

⁸³ Kalista, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, str. 50-52, 149-154. Et: *Karel IV. Literární dílo. Legenda o svatém Václavovi*. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 125-132.

⁸⁴ Augustinus, A. *O obci Boží. Kniha XV., kap. 5.* (O prvním bratrovrahu, zakladateli pozemské obce.), *kap. 17.* (O dvou otcích a předcích, zplozených jediným rodičem.) etc. Přel. J. Nováková. Praha 2007, str. 63-65, 82-83 (svazek II.).

⁸⁵ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 54-58.

⁸⁶ Tamtéž, str. 52, 182. Srov. Spis *O pokání* citovaný Karlem IV. se dnes řadí mezi pseudoaugustiniana. *Karel IV. Literární dílo. Morality (Moralitates Caroli IV. imperatoris), kap. II.* Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 71-75.

⁸⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 359-360.

⁸⁸ Shrnující informace podává Kalista, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, str. 262-263.

a sv. Bonaventura. Zejména silný byl vliv Augustinův se svým důrazem na Boží milost. (I mladší současník Mistra Jana Husa Tomáš Kempenský náležel k tomuto směru.) Snaha o opravu církve nezachvátila jen uvedený směr, ale snažili se o ni – bohužel bezvýznamně – i budoucí představitelé duchovního života. Jako příklad nám může posloužit pražský arcibiskup Jan z Jenštejna či Karlův dvorní kazatel Vojtěch Raňkův z Ježova.⁸⁹

2.1.1.3. Tomáš Akvinský

„Kralovat znamená sloužit Bohu“,⁹⁰ tj. augustinův vladař⁹¹ je služebníkem Božím (5. stol.). Kdežto vladař Tomáše Akvinského (* 1225 † 7. 3. 1274) je především služebníkem lidí⁹² (13. stol.). V Karlových *Moralitates* i *Majestas Carolina* jsou jednotlivé obraty⁹³ jako by vykrojené z úvah Tomášových. Volněji řečeno: Panovník řídí společenství lidí jemu svěřených na cestě ke společnému dobru a ve svém jednání se nemůže řídit pouze ohledem na svůj vlastní prospěch. K takovému úkolu je zapotřebí zejména silné hmotné opory, a proto je nutné pečovat o hospodářskou prosperitu státu, zabezpečit obchodní styky českých zemí s okolními státy, předně pečovat o ražbu mincí v Kutné Hoře.⁹⁴ Filozofie Tomáše Akvinského byla zpracována v Čechách ve spisech Tomáše ze Štítného.⁹⁵

2.1.1.4. Dante Alighieri

Jeho myšlení, zejména na půdě politické, které se setkávalo s myšlením Augustina, Tomáše Akvinského a Francesca Petrarce, se muselo setkat s největším básníkem té doby Dantem Alighierim (* 1265 † 14. 9. 1321) v jeho *Božské komedii*⁹⁶ a s jeho politickým traktátem *De monarchia*. Církev podle Dantového názoru by se měla omezit na to, aby se starala o věčné blaho lidí, kdežto o blaho současné se měl starat naprosto nezávisle na církvi panovník světský. Jen v tom připouštěl básník jistou nadřazenost (ne však

⁸⁹ Lášek, J. B. *Kristův svědek Mistr Jan Hus*. Praha 1991, str. 5-6.

⁹⁰ O pojetí Karlovy služebnosti se dočteme např. v arengách dvou Karlových listin ze 7.11. 1347 vydaných v Norimberku. In: Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 551. Srov. *Karel IV. Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. XIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 50.

⁹¹ Vykládán v řadě míst: Augustinus, A. *O obci Boží. Kniha XIX., kap. 21.* (Zdali podle Scipionových výměrů v Ciceronově dialogu římský stát vůbec kdy existoval.) a kap. 25. (Že pravé ctnosti nemohou býti tam, kde není pravého náboženství.) etc. Přel. J. Nováková. Praha 2007, str. 273-275, 281 (svazek II.).

⁹² „*Bonum commune*“ je termínem Tomáše Akvinského. Karel ve svých dílech klade do protikladu „*bonum commune*“ (obecné dobro) a „*bonum principis*“ (dobro vládce). - Akvinský, T. *Traktát De regimine principum (O vládě panovníků)*, Kniha II., kap. 7. In Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 81, 196.

⁹³ *Karel IV. Literární dílo. Morality (Moralitates Caroli IV. imperatoris)*, kap. II. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 68-71.

⁹⁴ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 71-83.

⁹⁵ Kalista, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, str. 189.

⁹⁶ Alighieri, D. *Božská komedie*. Dante zde výslovně vytýká Karlu Martellovi, že nemůže být nic horšího pro člověka na zemi než nebýti občanem. - *Ráj, zpěv VIII., verš 115-118*. Et Nelze přirovnávat císaře a papeže k měsíci a slunci. Myšlenka dnes známá jako „teorie o dvou mečích“ – duchovním (berli) a světském (žezlu) - svěřených jen údajně do rukou papeži, tedy církvi. Básník uznává dvě slunce (avšak obě zhasla), dvojí světlou cestu, světskou a Boží, dvojí svobodu (vůli). - *Očistec, zpěv XVI., verš 103-135*. In: Přel. V. Mikeš. Praha 2009, str. 385, 257-258.

svrchovanost) církve nad státem. (Naproti tomu stojí Karlovo heslo v arengách⁹⁷ formované Augustinem: „Kralovat znamená sloužit Bohu“.) Nenechme se ošálit, jedná se rozhodně daleko spíše o hlas Augustina, který ke Karlu promlouvá, než o hlas Dantův. - Zatímco Karlova *Majestas Carolina* vyjadřuje nutnost státu spíše negativně jako nutnost uhájít lidskou existenci před důsledky anarchie (stát vznikl z nutnosti), Dante viděl smysl státu v pozitivnějším smyslu, aby se lidská společnost mohla vyvíjet k většímu pozemskému štěstí (stát je nutností). Vyskytnou se i myšlenky v díle Karlově, u kterých se dá těžko rozhodnout, jedná-li se o ideu přejatou z Danta či o ideu Augustinovu (tzv. *arengy*, které mluví o mírotrvném úkolu impéria). Skutečný ctitel Danteho byl Jan ze Středy.⁹⁸ Dante měl podle některých historiků úzký vztah s rodem Karla, byť ne za jeho života. Dante právě výše uvedený traktát sepsal pro Karlova děda Jindřicha VII. A dokonce i ve své Božské komedii píše báseň oslavující Jindřicha posmrtně.⁹⁹

2.1.1.5. Marsilius z Padovy

Původ panovnické moci odvozovaný přímo od Boha zůstal v podstatě nedotčen až do vlivu Marsilia z Padovy, který odvozoval veškerou moc z politického národa.¹⁰⁰ Uznává stát jako zdroj vlády a svrchované moci ve státě, avšak také jako nutného zabezpečovatele míru (*Defensor pacis*, Obránce pokoje). Marsilius si přál podrobit všechny církevní věci a omezit suverenitu kléru. U Karla je až nápadně podobné, hlavně v listinách z roku 1335, neustálé zdůrazňování, že jeho přední starostí jako panovníka je péče o duchovní. Z *Majestatis* zase vycítíme Karlův náběh k zesílení státní suverenity i ostré stanovisko v ustanoveních o kacířích a pohanech, Saracénech, které má své kořeny na půdě italské a mezi úvahami Marsilia z Padovy, kteří jsou-li přistiženi královskými úředníky, mají být postaveni před osobu biskupa a inkvizitora a jiné preláty. Marsilius připouští, aby se zakročení proti kacířům rezervovalo výhradně moci světské.¹⁰¹

⁹⁷ „*Arenga*“, úvodní slovo (část), obsahuje vyjádření obecného důvodu k právnímu konání i k vydání listiny. Ve slavnostnějších listinách není použita vždy. Často obsahuje citáty z Bible, teologických, filosofických a právnických spisů. – *Odkaz minulosti české. Svazek 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přel. F. Heřmanský. Praha 1958, str. 420. /Na příkladu pozn. 90./

⁹⁸ Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 87-97.

⁹⁹ Kalista, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, str. 190.

¹⁰⁰ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 551.

¹⁰¹ Podle Kalista, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. Praha 2007, str. 100-109.

2.1.2. Otázka víry a racionální duch

Karel IV. byl vyznavačem **křesťanského universalismu**, proto neměl žádné pochopení pro jakékoliv odchylky od ryzí ortodoxie. Dokladem je jeho zákoník *Majestas Carolina*. Za jeho vlády probíhalo systematické a inkviziční pronásledování valdenských¹⁰² (jižní Čechy), tvrdé zásahy vůči projevům homosexuálního a sodomitského chování a osobám, které nepřijaly soudobou manželskou morálku. Specifický byl jeho postoj k Židům.¹⁰³ Karel IV. byl věřícím křesťanem, byl si však vždy vědom, že tato víra je záležitostí ryze jeho vnitřního života, věcí výlučně soukromou. O skutečné povaze niterné víry nevíme nic přesného (max. v situacích, kdy byl nucen svou víru manifestovat).

Osobitým rysem Karlova profilu i v politice byl jeho mimořádný, intenzivní a trvalý důraz na posunutou funkci náboženství.¹⁰⁴ Tento posun spočíval v systematickém a do maximální míry únosnosti vědomém přetvoření náboženské ideologie ve výkladu, v pojetí podstaty obsahu a posvátnosti panovnické moci jako politického nástroje. Hluboká symbolika přecházela v mystické chápání povahy panovnické moci. Zejména naplnění jeho náboženského ideálu uskutečňovat božské poslání nejvyššího světského úřadu a sloužit mu. Značné rozšiřování základny světců střežících a posvěcujících císařský majestát, tvořilo výrazný rys jeho osobnosti.¹⁰⁵

Sny a vize hrály v Karlově životě vsutku významnou úlohu (prorocké sny míval i jeho děd Karla IV., Václav II.). Středověkým teologům tanula na mysli otázka, zda je původcem snů Bůh či naopak jeho věčný nepřítel – ďábel. I ve Starém a Novém zákoně výjimeční lidé snili (Jákobovo vidění, prorok Daniel a jeho výklad faraónova snu, Josefův sen o útěku s Marií a Ježíšem do Egypta, apoštola Pavla a mnoho dalších).¹⁰⁶

Karel IV. je patrně jediným monarchou, který ve své autobiografii *Vita Caroli* detailně vyprávěl o svém prorockém snu, ve kterém se možná symbolicky odráží soupeření obce Boží s obcí ďáblou v Lucce, ale také duchovní propast mezi ním, niterně zasaženého kontemplativní zbožností, a otcem válečníkem. Karel rovněž vypráví svůj noční zážitek

¹⁰² „Valdenští“, evangelická hereze z pozdního 12. stol., která se vyvinula z pravověrných snah o chudobu z kazatelského hnutí, které podnítil Valdes (Petr Waldo), bývalý obchodník z Lyonu. Valdes upadl do hereze, protože odmítl své právo kázat, a proto byl papežem Luciem III. roku 1184 odsouzen. Valdenští se poté rozštěpili na křídlo lyonských a lombardských chudých a pokračovali ve svém působení ve Francii, Německu, Itálii a v částech východní Evropy. - Lambert, M. *Středověká hereze*. Praha 2000, str. 572. Srov. Molnár, A. *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1991, 399 s.

¹⁰³ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 17.

¹⁰⁴ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 543-544.

¹⁰⁵ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 13.

¹⁰⁶ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 20.

z Pražského hradu, kde se setkal s duchem.¹⁰⁷ Slavný je rozhovor s kardinálem Pierre de Rosières, kde si navzájem prorokovali: „*Kardinál Petr prorokoval jemu a rka: ty budeš ještě císařem, a on jemu odpověděl: ty budeš prvé papežem. A to se obé vyplnilo.*“¹⁰⁸ Rovněž Karlův výklad homilie Matoušova evangelia¹⁰⁹ se nemohl zrodit jinde než ve snách. Slavný mravoučný terenzský sen (vidění Anděla Páně u svého lůžka, jeho vynesení do oblak se nápadně podobá vidění v Ez 8,3 a pak je varován před smilstvím s přicházejícím trestem) jej inspiroval k dalšímu kroku. Ke spojení snu (obr. 11) se zbožnou fundací, aby tak pracoval na spáse své i otcovy duše. V pražském kostele sv. Víta vytvořil duchovní instituci zaměřenou na mariánskou zbožnost (1343), sbor 24 mansionářů. Tím navazoval na zvyklosti francouzské královské kaple, kde se každodenně zpívala speciální antifona krásné Marie. Karel mariánské modlitby odříkával od dětství.¹¹⁰ Tyto zbožné návyky zůstaly Karlovy po celý život. Císař měl schopnost nazpaměť citovat pasáže z textu *Hodinek* a dokonce je vylepšovat.¹¹¹

Naopak smysl pro rozumovou střízlivost je zřetelný v Karlově zprávě o hejnu kobylek (obr. 5). Jednoho rána, časně z jara, jej probudil rytíř ze spánku se slovy: „*Pane, vstávejte, nastává soudný den, neboť celý svět je samá kobylka.*“¹¹² Karel okamžitě vsedl na koně a ve velkém spěchu jel, aby zjistil, kde hejno kobylek končí (po sedmi mílich). Pozoruje hluk, který byl slyšet, barvu a hustotu hejna, které zastínilo slunce a pozoruje dělení hejna, neopomenul ani šířící se zápach. Zamýšlí se i nad rozmnožovací schopností hmyzu.¹¹³ I když v něm přírodní jev vyvolal hluboký dojem, nenechal se svést jakoukoliv paralelou k Apokalypse sv. Jana (Zj 9,1-11) charakterizující hrůzu, byť se svým způsobem sama nabízela.¹¹⁴ Hejna kobylek se objevovala v letech 1338-1346.¹¹⁵

Karlova zbožnost je nemarkantnější z kultu světců a relikvií. Zázračným příběhům se světci vůbec přikládal zvláštní váhu: s Kateřinou (vysvobozen z nebezpečí při obléhání San Feltre), s Augustinem (ochráněn v Itálii před otrávením) a samozřejmě s Marií (v jejíž výroční den nanebevzetí se mu zdál mravoučný sen v Terenzu). Hlavně knížeti Václavu, Prokopu, Anežce, Jeronýmovi, Zikmundovi (četné dochované legendy). Zakládáním klášterů prokazoval světcům okázalou úctu.¹¹⁶ Ani téma cyrilometodějského motivu není u Karla zcela nové. V něm spojil náboženský a kulturní odkaz soluňských bratří s myšlenkou

¹⁰⁷ Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. VII.-VIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, s. 37,38,40.

¹⁰⁸ Tamtéž, kap. XIV. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 57.

¹⁰⁹ Mt 13,44-52: *Podobenství o pokladu v poli, o perle a o rybářské síti, o nových a starých pokladech.* (viz 3.1. a 3.4.1.). In: Tamtéž, kap. XI.-XIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 48-55.

¹¹⁰ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 22-27.

¹¹¹ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437.* Praha 2006, str. 147.

¹¹² Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. X. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 47.

¹¹³ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378).* Praha 1999, str. 132.

¹¹⁴ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402.* Praha 2003, str. 168.

¹¹⁵ Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu...* Praha 2003, str. 147.

¹¹⁶ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 34.

politické expanze na východ a pevnější opření se o český národ. Což se projevilo pozdější žádostí o povolení slovanské liturgie v Zemích českých, rozšiřováním kultu slovanských věrozvěstů, jako i známým shromažďováním rozličných posvátných ostatků a relikvií, které nesloužily jen myšlenkám náboženským, ale sledovaly reálný cíl vybudovat z Prahy „druhý Řím“. Uctíval také Jeronýma, jehož úcta k jeho činům se projevila vybudováním Emauzského kláštera (slovanského ritu).¹¹⁷

Sběratelstvím relikvií¹¹⁸ proslul císař již v ranném mladém věku. Získal dva trny vyjmuté z „nejsvětější koruny“ z Sainte-Chapelle (příloha 10), ostatek z dřeva Kristova kříže (vyobrazena na první z „Ostatkových scén“ v karlštejnské kapli Panny Marie, obr. 22), zub/zuby Karla Velikého.¹¹⁹ Relikvie se ukládaly do omítek zdí i do rámců deskových obrazů. Věřilo se, že při Posledním soudu obrazy shoří a z ostatků vstanou svatí z mrtvých. Kristus sestoupí na Zem právě v místech uložení relikvií.¹²⁰

Jak jsem v úvodu podkapitoly 2.1.2. uvedla, Karlův vztah k židovské minoritě byl specifický. Postupoval k Židům sice obezřetněji než jeho otec - který neváhal kopat v Praze v židovské synagóze a nalézt tam ukryté cenné hřivny, pozavírat všechny Židy v celém království - neboť za Karlovy vlády v Čechách nedošlo k tak násilným zásahům proti židovskému majetku (podotýkám českému). Židé se živili hospodářskou činností, obchodem a půjčkami na vysoký úrok (tento obchod byl křesťanům zakázán).¹²¹ Roku 1345 dovolil Karel IV. použít náhrobky z židovského hřbitova na zpevnění hradeb ve Vratislavi. Ke skutečným pogromům¹²² na našem území docházelo od 1349-1350 ve Vratislavi a v Chebu, další vlny pogromů proběhly až za vlády Václava IV. (ozn. za ochránce Židů). Od těchto dob se začaly od „ostatního“ osídlení vydělovat „ghetta“¹²³, protože některá evropská města nechtěla přijímat Židy do svých hradeb.¹²⁴

¹¹⁷ Kalista, Z. *Karel IV. a Itálie*. Praha 2004, str. 281.

¹¹⁸ „Relikvie“ (z lat. reliquiae - ostatky, zbytky), tělesné pozůstatky světců anebo mučedníků, ale také předměty s životem svatých spojené (např. zbytky jejich šatů-brandelum a jiných osobních předmětů). Mezi věřícími jsou uchovávány v úctě a někdy je jim přičítána nadpřirozená moc a záruka nebeské ochrany. Docházelo k bojům o jejich vlastnictví. - Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 420-421. Srov. Přinášely pro pořadatele značný finanční zisk. Mnohé ostatky nebyly ani části lidských kostí, ale kostí zvířecích. Např. ostatky Abrahama, Izáka, Jakoba uložených v plenářích, poprsí sv. Víta, křišťálová loď sv. Petra, část ubrusu ze stolu Poslední Večere Páně vložená do křišťálové konvice, prst sv. Štěpána v přívěsku aj. - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 144-145.

¹¹⁹ Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 350-351.

¹²⁰ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 66.

¹²¹ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 201.

¹²² „Pogrom“ (z rus. gromit', громить - pustošit, drtit), rasové nepokoje zaměřené proti Židům (tj. krvavé masové pronásledování, vraždění skupiny obyvatel jiného náboženského přesvědčení nebo příslušníků jiné etnické skupiny). - URL: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pogrom>>.

¹²³ „Ghetto“, židovské město separované od ostatních obyvatel města. Na Starém Městě pražském za Václava IV. obehnáno zdí (80. léta 14. stol.). - Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 26.

¹²⁴ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 25-27.

Jen historik Horst Fuhrmann a Lenka Bobková blíže líčí, jak roku 1349 zastavil Karel IV. frankfurtské Židy představeným města za patřičný finanční obnos. Když si pak občané města přišli vybrat svou zástavu a zabavit židovský majetek, zapálili Židé raději své domy a dobrovolně uhořeli. Téhož roku věnoval Karel IV. v Norimberku markraběti Ludvíku Braniborskému „*tři domy nejlepších Židů... brzy po tom, co budou pobiti*“. Karel IV. tedy dovolil zábor židovského majetku a dal najevo, že chystané zavraždění židovských uživatelů nehodlá nijak trestat¹²⁵. 16. 11. 1349 Karel udělil Norimberku povolení srovnat židovskou čtvrť se zemí a na jejím místě založit mariánský kostel a tržiště. 5. 12. 1349 následoval pogrom, pro který Karel IV. předem vyhlásil amnestii na veškeré násilné činy proti Židům. Zavražděno bylo 560 Židů.¹²⁶ Vyvražďování Židů a je stíhající pogromy (obr. 10), bylo ospravedlňováno pomluvou, že Židé otrávil studny a mohou tak za velké vymírání, tj. morovou nákazu¹²⁷, která byla zavlečena z Orientu roku 1348 do italských přístavů Janova a Marseille.¹²⁸ Prvního náporu hroživé neznámé nákazy (1347-1350) zůstala zpočátku ušetřena pouze středovýchodní Evropa, tedy české země, Polsko a Pobaltí.¹²⁹ Stále živý odpor tehdejšího křesťanstva vůči Židům jako vrahům Krista¹³⁰ (stejně jejich mnohdy přeceňované bohatství) přispěl k lhostejnosti těch, kteří měli dostatečnou moc k vystoupení proti těmto excesům. V německých říšských městech Karel IV. selhal, když se jimi valila vlna vraždění. Byl ke krutostem a excesům shovívavý. Karel již v květnu 1350 vyjádřil lítost nad zmatkem a vzbouřením, jemuž židovstvo nevinně padlo za oběť a vyzýval k odvetným opatřením. Avšak jako „zeměpán“ se proti antisemitismu postavil s maximální rozhodností. Proto slyšíme jen ojediněle o pronásledování Židů v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Lucembursku.¹³¹

Smrtící žeň epidemií (obr. 6), náletů kobylek (obr. 5) střídaných dobou neúrody (1309-1318), zemětřesením (v Korutanech 1348)¹³² snad i vedla krále a císaře k naléhavosti

¹²⁵ Karlův vztah k tamním pogromům byl pasivní a leckdy oportunistický. Až roku 1356, kdy Karel IV. potvrdil Otakarova *Statuta Judaeorum*. Přesto se však projevil nedostatek zákonů, v nichž se Židům přiznávalo jen právo jako jednotlivcům, ale nezaručovala se ochrana obyvatel jako celku. - Pěkný, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 1993, str. 29-31.

¹²⁶ Fuhrmann, H. *Středověk je kolem nás*. Jinočany 2006, str. 162-165.

¹²⁷ „Mor“, historické označení pro epidemické smrtelné nákazy šířené po Evropě dosud neznámým druhem tmavé nebo šedé krysy nakaženou od krysích blech či bakterií *Yersinia pestis*. - Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 255.

1. vlna 1347-1350 zejm. v Anglii, Francii (pokles obyv. o 2/3), Itálii, Německo (pokles obyv. o 1/3). Další morové vlny 1357-1362, 1369-1376, 1380-1383. Způsobil značné demografické (1.5.), hospodářské a společenské důsledky (jeho interpretace v kap. 3.4.1.). Je znázorňován ve výtvarném umění (2.3.). - Pozn.č. 128

¹²⁸ Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu...* Praha 2003, str. 147.

¹²⁹ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 192.

¹³⁰ Krom bohomraždy na Golgotě a motivu otravování studní přetrvávalo dále obviňování Židů z rituálních vražd a ze znesvěcení hostií. - Schubert, K. *Dějiny Židů*. Praha 2003, str. 47-52.

¹³¹ Tamtéž, str. 196-198.

¹³² Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu...* Praha 2003, str. 147.

řešení stávajících problémů, k urychlení kulturních a vzdělanostních snah, ale také k pokoře, tichým modlitbám a upírání se k transcendenci.

Jedinečné je i dochované osobní svědectví o císařově chování během udělování audience florentským kronikářem Matteem Villanim: „...bylo jeho zvykem držet v ruce hrst proutků a malý nůž a jemně je vyřezával pro své potěšení. Při této ruční práci, zatímco lidé klečeli před ním na kolenou a přednášeli své prosby, rozhlížel se po okolostojících... Nicméně poslouchal a rozuměl výborně a málo slovy, ale výstižně odpovídal na to, co chtěl. Těkvý pohled, ruční práce, audience probíhající za plného porozumění, pádné a předem uvážené odpovědi – jak podivuhodné a významné u jediného vládce...“¹³³

Shrnu-li Karlův vztah k víře a jejímu uplatňování v politické praxi, dostanu se do dvou rovin Karlovy osobnosti (dvou světů). První rovina s typickou intelektuální zbožností augustinovského typu sahá do hluboké symboliky, mystické víry, panteistických představ, uctívání světců a sbírání jejich relikvií. Druhou, odvozenou rovinu, vytvářela politická praxe orientující se na taktickou spolupráci s církví jako institucí.

V ostrém kontrastu s těmito povahovými rysy (v první rovině) byl Karlův v mnoha souvislostech zdůrazňovaný **racionalismus** v teoretické i praktické politice (druhá rovina). Tedy nejen zmiňovaná politická přizpůsobivost, pružnost a vychytralost, ale i bezohlednost hraničící s cynismem, drsná chladnokrevnost. Pro svou ideu silného a mocného státu (v 2.1.1.) byl schopen udělat cokoli a přinést jakoukoli i osobní oběť. Nedostatek rozumových argumentů pomáhal Karlovi překonávat právě oficiální víra, zatímco individuální víra mu pomáhal bránit se politickému primitivismu a krátkozrakosti.¹³⁴

¹³³ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 41.

¹³⁴ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 548-557.

2.2. Doklady francouzských a italských vlivů na osobnost Karla IV.

Nebyla to jen Francie, ale i severní Itálie, kde byl duch Karlův těsně spjat s myšlenkovým odkazem těchto na tu dobu moderních a vyspělých center všeho dění. Tento nesporný vliv uzavírá a dotváří celou duchovní tvář a osobnost Karla IV.

Karel pochopil, že ve **vědě a vzdělání** je síla, která se může přeměnit v sílu politickou, společenskou, sociální. Zřízením pražské univerzity (1348), dodnes nesoucí jeho jméno, byl dán vůbec nejsilnější popud k úspěšnému kulturnímu rozmachu. Tím uvedl v život dávné přání přemyslovských králů, z kterých zvláště Václav II.¹³⁵ usiloval o zřízení generálního studia v Praze při již existující svatovítské katedrální škole.¹³⁶

Za zkvalitnění univerzitního prostředí si z italského prostředí přizval z Bologni do Prahy (1350) profesora kanonického práva Buonsignore de Buonsignori, z Toskány na lékařskou fakultu Baltasara de Marcellinis.

S činností univerzity úzce souvisela a rychle se rozrůstala **literární tvorba**. Císař věnoval veliké úsilí a vůli získat autory vysokých kvalit v oboru dějepisectví. Ze své korunovační cesty do svých služeb povolal florentského letopisce Giovanniho di Marignolliho k oživení dvorského dějepisectví, se záměrem seznámit čtenáře s dějinami své rodné země a oslavit význam obyvatel země, kterým vládl. Snaha Karlova skončila nezdarem kvůli Giovanniho nevalným znalostem o českých dějinách.¹³⁷ Nepochybně pod akcentací jeho vztahu k Francii se stala Karlovou oblíbenou světicí **Kateřina**, patronka filozofické fakulty sorbonnské univerzity. Karel byl přesvědčen, že právě s její pomocí zvítězil 25. 11. 1332 u hradu San Felice u Luccy (Nodl uvádí San Feltre) v horní Itálii (odtud vzala v českém prostředí legenda *Život svaté Kateřiny*).¹³⁸ Této světicí zasvětil po svém návratu z císařské korunovace (1355) augustiniánský klášter sv. Kateřiny na Novém Městě pražském a kapli na Karlštejně (obr. 24 a 25), pojmenoval po ní svou druhou dceru.¹³⁹ Také těžiště líčení událostí z let 1332-1339 císařova životopisu „*Vita Caroli*“ vychází z jeho italského dobrodružství.¹⁴⁰ Pařížským dědictvím byla zase úcta ke Karlovi Velikém a k Marii. Četná mariánská tematika je zachycena i na byzantsko-italských obrazech.¹⁴¹ Převážná část

¹³⁵ Tato snaha podle kronikáře Petra Zbraslavského skončila neúspěchem pro odpor české šlechty roku 1294. - Kavka, F., Petrů, J. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*. Praha 1995, str. 33.

¹³⁶ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 13.

¹³⁷ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 24.

¹³⁸ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 142.

¹³⁹ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 34.

¹⁴⁰ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 214.

¹⁴¹ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 51-53.

bohaté literatury přihlíží (a byla utvářena) především ku Karlovu poměru k Itálii, která byla v té době skutečným ohniskem evropského ducha.

Italské vlivy taktéž vtiskly pražskému dvorskému **malířství** novou hloubku obrazového prostoru¹⁴². Markantně se projevila ve dvorském iluminátorství, díky které stoupla celková úroveň knižní malby u nás. I tvorba Mistra Viaticu vykazuje formální rysy příznačné pro sienské a boloňské malířství, stejně tak i pařížské výjevy na spodních okrajích stránek („*bas-de-page*“ v pozn. 212). Docházelo tak k promísení výtvarných invencí italských se západoevropskými v českých zemích, které připravilo půdu pro další osobnosti jako Mistra Morganova diptichu, který zase ovlivnil tvorbu Mistra Theodorika.¹⁴³

S literární tvorbou úzce souvisel rozvoj **divadla**, který se vyvíjel analogicky s vývojem v německých zemích říše, Francie a Itálie. **Hudební slavnosti, koncerty a bohaté orchestrální skladby** se těšily ve své době veliké oblibě u královských dvorů. Například francouzský básník Guillaume de Machaut, bývalý sekretář Jana Lucemburského, později hudební skladatel na Karlově dvoře, složil epickou báseň *Dobytí Alexandrie*. Z Francie k nám doléhaly a byly pro české prostředí inspirací – písně lidové i umělecké, po vzoru Francie vznikla i *Závišova píseň*¹⁴⁴. Tyto podněty k nám přicházely z okruhu pařížské katedrální „školy Notre-Dame“.¹⁴⁵

Z francouzského královského dvora si vzal nejenom inspiraci s vedením diplomacie, politiky, vzdělávání aj., ale i **vliv francouzského stavitelství**, kde našel model pro přestavbu (od základu) poničeného Pražského hradu (obr. 14). Karel si k dalšímu mimořádnému podniku, jakou stavba prvního velkolepě koncipovaného chrámu gotické Svatovítské katedrály bezesporu byla, pozval známého avignonského stavitele Matyáše z Arrasu (Artois). Ten své stavební plány zpracoval podle jihofrancouzských katedrál (např. katedrály sv. Justa v Narbonne a v Rodrez) ve stylu jihofrancouzské poklasické gotiky.

Cesta Karla IV. do Francie¹⁴⁶ a do její metropole zanechala hluboký dojem na Karla IV., kterou obdivoval již ve svém mládí. Katedrály v Remeši; v Saint-Denis (vzpomínka na toto opatství je doložena v nově vznikající nekropoli českých knížat na Pražském hradě; katedrála Notre-Dame, která již byla za jeho života dokončena; prosklené stěny Sainte-

¹⁴² „dosahovanou architektonickými motivy, panoramatickými krajinnými scenériemi, oživením podsaditými a dynamicky pohybujícími se postavami (natočení zády, užívání ztraceného profilu), šerosvitnou modelací (napodobení byzantských ikon), pestrou paletou orientálních vzorů a luxusní výpravou obrazů využívající ve velké míře zlatnických technik (puncování, rytí aj.)“. - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 44.

¹⁴³ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 60, 98.

¹⁴⁴ „Vychází ze vzorů německého minnesangu“ - Bobková, L., Bartlová M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b...* Praha 2003, str. 212. Ve srov. s Čechurou, J. pochází z Francie, str. 214.

¹⁴⁵ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 210.

¹⁴⁶ Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 110.

Chapelle povznášející oči i duši (obr. 13); Lesík ve Vincennes (obr. 17), kde se jezdívalo na lovy; Palác Cité s čilým ruchem (obr. 19); Louvre (obr. 20), kde králové odpočívali. Avignon v lecčems předčil Paříž. Také návrší nad Rhônou s mohutnými věžemi papežské rezidence a jejich interiéry a palác kardinála Pierra de Rosières, nemluvě o domech vládců a patricijů v italských městech. To vše na něj zapůsobilo mnohem pozitivněji a inspirativněji než turnaje a hostiny, na kterých byl hostem.¹⁴⁷ Výmluvné je, že i František Palacký mluví o nově vznikajícím královském paláci na Pražském hradě, že byl postaven po vzoru francouzského krále. Zatímco u královského paláce se dá o francouzských vlivech polemizovat, v případě novostavby chrámu sv. Víta je tomu zcela jinak.¹⁴⁸ Nádherně zdobené ostatkové kaple (obr. 21), kam byly pochovány nejstřeženější relikvie křesťanského světa jako např. Svatá kaple v Konstantinopoli, papežská kaple Sancta Sanctorum v Římě i známá Sainte-Chapelle Ludvíka IX.¹⁴⁹ (příloha 10), Karla jistě přiměly a dovedly k modernizaci panovnické ikonografie a rozvíjení reprezentativních strategií.

Inspirace k **velkolepé přeměně Prahy**, která již nevyhovovala novým ekonomickým a společenským požadavkům na počátku 14. století, přišla pravděpodobně z **Itálie** podle augustinského ideálu „*civitas*“¹⁵⁰. Právě v Itálii Karel velmi bystře poznal význam obchodu a růstu městských (benátských) republik pro jejich mocenskopolitický potenciál. Obdivoval humanistickou kulturu těchto bohatých měst, i když mu byla cizí jejich politická roztržitost a profanizace politických idejí, tak jak je propagoval „římský tribun“ Cola di Rienzo.¹⁵¹ Zda měl Karlův smělý plán naději na úspěch, záviselo na daných podmínkách. Pro začátek byl takový rozlet neobyčejně slibný.

¹⁴⁷ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV. a 1310-1402*. Praha 2003, str. 95.

¹⁴⁸ Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 110.

¹⁴⁹ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 51-53.

¹⁵⁰ „*De civitate Dei*“ (O obci Boží): Augustin. Jedná se o křesťanskou interpretaci katastrofických událostí, které v jeho době postihly římské impérium a vytváří vlastní katolickou historii světa, jejímž obsahem je boj dvou entit – časné obce pozemské a věčné obce nebeské. Pozemská říše je nedokonalá, tvořená hřešícími bytostmi, její úlohou je být místem, kde se odehrává zápas o pravé určení člověka (vliv manicheismu na Augustina). Proto má křehký, dočasný osud a není třeba poutat se k ní srdcem. Skutečným místem, kde jsou lidé (křesťané a jejich předchůdci) občany, je říše nebeská. Existence státu pozemského je tedy nutným zlem, a stát tedy musí trvat, dokud všichni lidé nebudou přijati mezi spravedlivé. (Detailněji v kap. 2.1.1.1.)

¹⁵¹ Fajt, J., Royt, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV....* Praha 1997-1998, str. 7.

2.3. Literární činnost Karla IV.

„Z boží milosti pak jsme uměli mluvit, psát a číst nejen česky, ale i francouzsky, italsky, německy a latinsky, a to tak, že jsme byli schopni užívat těchto jazyků, jednoho jako druhého, k psaní, čtení, mluvení i k myšlení.“¹⁵²

Mám-li plně postihnout a pochopit všechny stránky osobnosti Karla IV., význam jeho politického jednání, myšlenek moralizujících povah, vůli, diplomatické činnosti, přístup k životu a k jeho problémům, jeho prodchnutí úctou k tradici, racionalitu a chápání politických souvislostí, styky s kulturním prostředím, ve kterém vyrůstal, nemohu opominout jeho písemný projev, tedy literární činnost zasahující do různých literárních odvětví. Neboť celá Karlova literární tvorba souvisí s jeho politickým životem a dílem, byla jeho písemným vyústěním, přirozeným a logickým doprovodem. Je pravděpodobné, že většinu svých děl napsal na některém ze svých oblíbených hradů, zejména na Karlštejně.

Prvním dílem bylo vytvoření *Řádu korunování českého krále* (1347)¹⁵³, který by odpovídal jeho náročným představám o funkci symboliky tohoto církevního úkonu. Původní řád považoval za jednoduchý a chudý z liturgického hlediska. Karel sáhl k jeho sestavování s inspirací ke dvěma zdrojům – francouzskému korunovačnímu řádu (1328) a ke starému německému korunovačnímu řádu z přemyslovské doby, který v Čechách zdomácněl.¹⁵⁴

Řád požehnání královny (1347) se týkal chování královského páru od evangelia až do konce mše.

Osobně se zasloužil o:

vydání *Majestas Carolina* (Codex Carolinus, 1350-1353) a její odvolání (důvody v 1.4.), která stála na prvním místě v boji proti herezi, kterou císař považoval za zločin proti královskému dvoru;¹⁵⁵ *Ordo iudicii terrae* (Řádu zemského soudu) a *Zlaté buly* (1356), pokusu o říšské reformy. V úvodu zákoníku *Majestas Carolina* Karel IV. potřebu tohoto dokumentu zdůraznil takto: „Království se zmítalo ve vichrech a bouřích, tehdy nejprve začala všelijak slábnout obávaná moc spravedlnosti,“ čímž naznačil vývoj českého státu za jeho otce. *Codex Carolinus* přejmenoval na *Majestas Carolina* Pavel Ješín v roce 1617, kdy byl vydán tiskem.¹⁵⁶

¹⁵² Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. VIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 39.

¹⁵³ Tamtéž, *Korunovační řád českého krále*. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 88-124.

¹⁵⁴ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 333.

¹⁵⁵ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 17.

¹⁵⁶ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I.* Praha 1999, str. 80.

Z politické potřeby a z přesvědčení se cíleně zabývá svými přemyslovskými předky, obzvláště knížetem Václavem. Jeho osobní vztah ke knížeti dokazoval název legendy *Nová historie o svatém Václavu, mučedníku, českém vévodovi, sestavená Karlem, římským císařem a českým králem*.¹⁵⁷ (dále v 3.1., 3.3.2.). Uspořádání celého díla má dvě části, historii a legendu. Historická část byla určena jako čtení v breviářovém officiu, souboru předepsaných modliteb, hymnů, čtení o sv. Václavu, které se četla 28. září, tedy jako součást proměnlivého breviáře¹⁵⁸. Druhá část, legenda, byla čtením (lekcí) na svátek přenesení (translace) světcových ostatků ze Staré Boleslavi do Prahy, který se slavil 4. března. Václav je zde líčen nejprve jako kníže, poté jako světec. Struktura díla je neúplná, historii totiž chybí závěr a obvyklé požehnání, které je přesunuto na konec celého díla, legendy. Toto dílo bylo zařazeno (a tím i rozšířeno) do kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína a do cestovního breviáře Karlova kancléře Jana ze Středy, do Pulkavovy kroniky a do Pasionálu. Při komponování díla sloužily Karlovi IV. jako prameny např. legenda z 12. století *Když se šířila křesťanská víra* (*Crescente fide christiana*), Kristiánova legenda, Kosmova kronika a kronika Dalimila. Umístění vzniku legendy do časového období se odhaduje na rok 1355 až 1358. Císař se v tomto díle projevil jako vynikající znalec liturgie a rytmičké prózy.¹⁵⁹

Politická motivace vedla Karla ke zrodu své *autobiografie*, která pramenila z antické a pozdně křesťanské tradice (jak je poznal z hornoitalského prostředí). Karlův vlastní životopis je rozčleněn na dvě části a na 20. kapitol, končí rokem 1346. Pozoruhodným rysem je, že byl životopis koncipován pro veřejnost.¹⁶⁰ Časový rozptyl vzniku *Vita Caroli* (*Život Karlův*) je nejasně zasazován různými autory mezi léta 1370-1371¹⁶¹ či 1365-1372¹⁶².

V *Karlově epistolografii* (ne příliš početné), s předními italskými humanisty *Francescem Petrarkou*¹⁶³ a s *Colou di Rienzo*, se pokusil uplatnit v praxi myšlenku obrody římského impéria na základech antické tradice v bohemocentrickém pojetí.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Karel IV. *Literární dílo. Legenda o svatém Václavovi*. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 125-132.

¹⁵⁸ „Breviář“ (z lat. *breviarium* - stručný soupis). Denní modlitba církve, staršími názvy též liturgie hodin (Hodinky), božské officium. Breviář tvoří oficiální liturgickou modlitbu římskokatolické církve. Liturgie hodin je pro církev prostředek, jak naslouchat Božímu slovu, vstupovat do tajemství Ježíše Krista a spásy a bez přestání se modlit (Ef 6,18). Vytvořen během 12. stol. jeho cestovní rit tzv. „kuriální breviář“ pro putující mnichy řádu Menších bratří, a „privátní“ (*cameralia*). Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 86-88. Z tohoto období se dochoval Breviář velmistra Lva (1356), poklad knižní malby Liber Viaticus (1360), cestovní brevír. - Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 241.

¹⁵⁹ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 344-348.

¹⁶⁰ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 214-215.

¹⁶¹ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 355.

¹⁶² Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) 2. díl (1364-1378)*. Praha 1993, str. 11.

¹⁶³ „Pamatuj na mne a uvědom si, že jsi smrtelný.“ psal Francesco Petrarca v listě Karlu IV., Padov 24. 2. 1351. „Nemáte ponětí, jak obudné je vládnout!“ psal Karel IV. v listině Petrarkovi, jaro 1351. In: Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 423, 181.

¹⁶⁴ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 341-342.

Jakýmsi pokračováním ideových částí Karlovy autobiografie je soubor výňatků filozofických sentencí, duchovních výkladů a mravních naučení označených sumárně *Moralitates Caroli IV. imperatoris* (Morality císaře Karla IV.)¹⁶⁵. Toto dílko vyjadřovalo etické zásady napomáhající člověku k lepšímu, jemnějšímu a dokonalejšímu způsobu života ve středověkém způsobu pojetí zbožnosti, tzn. mravního jednání na základě hlubšího poznání moudrosti autorit křesťanského světového názoru (autority Bible a církevních otců).¹⁶⁶ Jedná se zejména největšího pozdně gotického a zároveň křesťanského filozofa a církevního otce Augustina. *Moralitates* se dochovaly v úplnosti pouze ve vídeňském kodexu ze 14. stol. Jejich sesbírání a uspořádání není Karlovým dílem. Původně to byly výpisky a volné skladby, homilie.

Knížecí zrcadlo (kolem 1377) je Karlovým posledním známým spisem ve formě dvou latinských listů obsahující císařovy rady synovi Václavu IV. o vlastnostech, ctnostech a jednáních panovníka, který chce, aby jeho vláda byla prospěšná, zdárná a oblíbená. Téměř třetina spisu se opírá o upravené výňatky z Petrarkova díla *De avaritia vitanda* (*O nutnosti vyhýbat se lakotě*).

¹⁶⁵ Karel IV. *Literární dílo. Morality (Moralitates Caroli IV. imperatoris)*. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 67-86.

¹⁶⁶ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 358.

3. Kultura a vzdělání v době vlády Karla IV.

*„Podnikal jsem velkolepá díla,
postavil jsem si domy,
vysázel vinice,
založil si zahrady a sady
a v nich vysadil kdejaké ovocné stromoví.“*
Kaz 2,4-5

Kulturní a umělecký vývoj prvních tří čtvrtin 14. století byl v úzkém kontextu k obecně historickému vývoji, který je snad nejlépe zachytitelný ve vazbě Karla IV. k literární tvorbě a vzdělanosti. Z hlediska vývoje umění je tato doba historiky neobyčejně zmapována. V podobné míře je zpracována vzdělanost (založení pražského vysokého učení), literární tvorba stejně jako všechny druhy výtvarného umění. Architektura, sochařství, nástěnná i desková malba se těšily po desetiletí mimořádné badatelské pozornosti¹⁶⁷. Nemůžeme se tomu divit, neboť umělecká tvorba, také v souvislosti s panovnickými fundacemi a stavbami, sběratelskou činností stejně jako donacemi církevním institucím, dosáhla vrcholné evropské úrovně. Kulturní význam impéria se slovanským jádrem a s historickým základem ve Velkomoravské říši byl ještě více prohlouben přemyslovským dědictvím, díky kterému došlo v Čechách k podstatným změnám celé společnosti. Podle Jörga Konrada Hoensche¹⁶⁸ měla přemyslovská tradice legitimovat mocenské nároky Lucemburků a zároveň je zachytit pro budoucnost. Umění tedy pro Karla nebylo jen samoúčelnou záležitostí, nýbrž vytvářelo prostor pro reprezentaci. Což dokládá i Karlem pěstovaná dvorská kultura a vyobrazování císaře jako pána křesťanstva. Jeho kosmopolitní dvůr se stal magnetem pro umělce ze všech koutů Evropy. Ti nejlepší umělci se pak podíleli na šíření jednotné umělecké řeči – „*Karlova císařského stylu*“, který byl vyvážen do Svaté říše římské. Činy, jednání a snahy Karla IV. představují základní osu, po níž se pohybovaly hlavní souřadnice veřejného a politického života v Čechách.

Zejména historik Jiří Fajt spojil analýzy politických a mocenských aktivit Lucemburků v celé Evropě s jejich vlivem na kulturu a umění a zvýraznil klíčovou úlohu Prahy. Sám autor zdůrazňuje, že středověké umění lucemburského období (pro mé účely doby

¹⁶⁷ Zejména u Lenky Bobkové a Mileny Bartlové, Jiřího Fajta, Ferdinanda Seibta, Jiřího Spěváčka, Karla Stejskala a mnoha dalších. Srov. BOBKOVÁ, L. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, 693 s. BOBKOVÁ, L.; BARTLOVÁ, M. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, 582 s. FAJT, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, 679 s. SEIBT, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, 525 s. SPĚVÁČEK, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, 721 s. STEJSKAL, K., NEUBERT, K. *Umění na dvoře Karla IV.* Praha 1978. 237 s.

¹⁶⁸ Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu 1308-1437*. Praha 2003, 304 s.

Karla IV.) by mělo být interpretováno bez zkreslování, bez stereotypů, a proto se záměrně, avšak pro mne překvapivě, vyhýbá pojmu „národní“.¹⁶⁹ Přesto se v této kapitole zabývám kulturou, uměním a vzdělaností veskrze na území tehdejších zemí Koruny české. Svatou říši římskou a dalšími císaři blízkých zemích ve střední a jižní Evropě se věnuji stručně a přehledně v předchozí podkapitole 2.2.

V neposlední řadě rozebírám i Karlovo mecenášství v církvi a jeho dobrý vztah k církevním činitelům českých zemí jakož i avignonské kurie; společenské, hospodářské poměry a sociální skladbu v církvi; církevní zásluhy na kultuře a vzdělanosti té doby. Ani patronátní právo, zakládání klášterů a kapitul nebylo pouhým soužitím duchovní a světské moci, ale byly i důvodem k zamyšlení se nad otázkou úpadku či růstu české předhusitské církve, nad krizovostí doby či nad oboustranným prolínáním laické i učenécké zbožnosti.¹⁷⁰

3.1. Návaznost na tradici přemyslovského státu

Období přemyslovského dědictví¹⁷¹ datujeme zejména do 2. pol. 13. století, kdy se přemyslovská knížata považovala za jediné představitele státu, zatímco šlechta měla hrát úlohu vykonavatele jejich vůle (typický mocenský dualismus). Zároveň rostl význam měst za Přemysla Otakara II. (první města u nás vznikala až v první čtvrtině 13. století). Zopakujme si neúspěšné snahy Václava II. o založení univerzity a rovněž jeho nepochopení pro rozvoj městské samosprávy. Avšak vydal Horní zákoník, podle kterého dal od roku 1300 razit novou stříbrnou minci – pražské groše. Václav II. nepochybně navazoval na státnické dílo svého otce, Přemysla Otakara II.¹⁷²

České země měly již v první polovině 14. století k dispozici poměrně vyspělou kulturní tradici, zvláště z období vlády Václava II. Přežívání přemyslovské kulturní tradice působilo dojmem, že kulturní život zanikl až ustrnul.¹⁷³

¹⁶⁹ Jiří Fajt vysvětluje následovně: středověk neznal hranice v dnešním slova smyslu, podobně mu byla cizí i kategorie národa, jak jí vytvořilo národně-obrozené 19. století. - FAJT, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 14.

¹⁷⁰ Svět české středověké církve především z hlediska dějin spásy je v podání Zdeňky Hledíkové pestrý i rozporuplný, avšak ve všech ohledech postavený na pevných základech s úctou ke středověkým pramenům. Stranou historiků nezůstává ani osobní rozměr postavy prvního pražského arcibiskupa Arnošta z Pardubic a jeho mnohostranné aktivity na poli politickém, kulturním a církevním. Srov. BOBKOVÁ, L., BARTLOVÁ, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, 582 s. ČECHURA, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, 287 s. HLEDÍKOVÁ, Z. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*. Praha 2008, 350 s. HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. Praha 2010, 504 s. a další.

¹⁷¹ „Přemyslovci“, česká knížecí a královská dynastie odvozující svůj původ od legendárního Přemysla a kněžny Libuše; po meči vymřela zavražděním Václava III. (1306), vedlejší větev vládla na Opavsku až do 15. století. - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 683.

¹⁷² Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 11-20.

¹⁷³ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 369.

Ale vraťme se k osobě Karla IV. V pátek dne **14. května 1316** se ještě před rozbřeskem narodil na Starém Městě pražském **Václav**, syn krále Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny. Zde vidíme niterné spojení nové dynastie s domácí tradicí, neboť Václav byl pojmenován po svých velkých přemyslovských předcích. Jméno Václav se Francouzům jevilo „bizarním“ a doslova „zraňovalo ucho“. ¹⁷⁴ Jméno Karel obdržel jako chlapec při biřmování ve Francii (kam jej otec roku 1323 poslal, aby získal důležité vzdělání a rozhled) podle obyčeje od svého kmotra Karla IV. Sličného, francouzského krále. Později byl těmto jménům přičítán symbolický význam. Obě svá jména, křestní Václav a biřmovací Karel, spojoval se splynutím dvou tradic, české svatováclavské a francouzské tradice Karla Velikého. ¹⁷⁵

S růstem moci a upevňováním institucí českého státu, za období vlády Václava II., bylo právě tak **posilováno české národní uvědomění v literární tvorbě** (příloha 3). O čemž vypovídá nejstarší česky psaná právní kniha, tzv. *Kniha rožmberská*, jejíž počátky sahají do sklonku přemyslovské doby. Karlova snaha o zdůraznění kontinuity s Velkou Moravou a zvláště tradicí svatováclavskou dosvědčuje Přibíkova *Kronika českých králů*, při jejichž vzniku se sám císař zapojil sbíráním starých kronik a listin, aby Přibíkovi Pulkavovi z Radenína usnadnil práci. Sahala jen do smrti královny Elišky v roce 1330. **Dějepisectví** doby Karlovy dostalo do vínku politicky závažný a ne právě snadný úkol (proč nesnadný - viz výše v 2. kap.) vytvořit pro Karla IV. pozitivní oficiální obraz jeho vlády, vycházející z domácích tradic, velkomoravské a přemyslovské říše a zároveň zahrnující Karlovu univerzalistickou vládní koncepci. ¹⁷⁶

Dvorním kronikářem Karla IV. byl Beneš Krabice z Weitmile, jehož latinská kronika rozdělená do čtyřech knih začíná u Františka Pražského (1285) a obsahuje i životopis Arnošta z Pardubic a končí rokem 1374.

V souvislosti s povědomím kontinuity lucemburské dynastie s Přemyslovci a posilováním českého vlastenectví měla mimořádnou úlohu postava světce Václava. Byl předsevzat cílevědomě navázat na nejstarší historickou tradici spojenou se **vzorem přemyslovského knížete – Václava** (vláda 924-935), rozhodl se přispět k jeho oslavě i k uctění kněžny Ludmily. ¹⁷⁷ Dílo pojmenoval: *Nová historie o svatém Václavu, mučedníku, českém vévodovi, sestavená Karlem, římským císařem a českým králem*. Ústřední postavu světce Václava chápal především v poloze historické, nikoli pouze legendární. Šlo mu zřejmě

¹⁷⁴ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 116.

¹⁷⁵ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 69.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 388-385.

¹⁷⁷ Tamtéž, str. 344.

více než jen o životopis. Zvláště silně je akcentována velkomoravská translační teorie a již dříve vzpomenuté Karlovo přesvědčení o tom, že královská velkomoravská koruna měla své pokračování v rodě Přemyslovců, kam byla přenesena spolu s křesťanskou ideologií, bez ohledu na to, že královský titul byl ve skutečnosti přiznán až knížeti Vratislavovi (1085). V neposlední řadě se Karlova péče o rozvíjení svatováclavského kultu projevila i v úpravě světceva hrobu (1346).

Na slovanskou tradici hojně navazovaly **legendy**¹⁷⁸; ku příkladu:

- *Legenda o sv. Prokopu* (pol. 14. stol.), sepsaná česky. Jádrem legendy je vyprávění o osudech Sázavského kláštera a jeho slovanských mnichů, opět silně podbarveném českým nacionálním (protiněmeckým) cítěním.¹⁷⁹ Tato legenda se zachovala v díle Liber Depictus a hrála důležitou úlohu (hlavně její snové vize) na způsob nazírání nacionálních problémů dvorským okruhem Karla IV. i císařem samotným. Prokop prorokuje vyhnání českých mnichů a jeho přímý zásah proti záludnému německému opatovi (za vyhnání odpovědný), dosazeného knížetem Spytihněvem.¹⁸⁰
- *Legenda o blahoslavené Anežce*, dceři Přemysla Otakara I., o sv. Dorotě, *Panně Marii* aj.
- Výše zmíněná Karlova *Legenda o svatém Václavu* (její návaznost na církevního otce Augustina).

Kníže Václav byl chápán jako symbolický ochránce **pražské univerzity** (kap. 5), jak to ukazuje obraz na jejím pečetidle, kde před stojící postavou ozbrojeného knížete Václava klečí český a římský král Karel a odevzdává do jeho péče zakládací listinu univerzity.

Pozastavme se nad tím, jak byl svatováclavský kult pro panovníka důležitý. Až tak významný, že jej Karel IV. ve svém životopise demonstrovuje jako hlubší myšlenkový rozlet začleněný ve formě homilie na text evangelisty Matouše (Mt 13,44-52), rozvádějící myšlenky o povaze nebeského království¹⁸¹. Pasáž Matoušova evangelia na toto téma se četla 16. září, kdy se v mešní liturgii slavila památka světice Ludmily, babičky knížete Václava. Na Ludmilu a Václava rovněž upomínají fresky na hradě Karlštejně.

Karel IV. přispěl k obnovení **slovanské zpívané liturgie** v Emauzském klášteře Na Slovanech, který sám založil v roce 1347 a tzv. milánskou liturgii s ambrosiánským

¹⁷⁸ „*Legenda*“ (z lat. legenda - věci určené ke čtení), epický literární druh pojednávající o životě, smrti, umučení a zázracích určitého světce či mučedníka, příp. ostatků nebo svatého předmětu (legenda o sv. Kříži). Výskyt zázraků a postav křesťanské historie. V přeneseném smyslu může být i legenda o význačné osobě. Též označení hagiografie, což je termín odvozený z řec. *hagios* svatý; *grafein* psát.

¹⁷⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 380.

¹⁸⁰ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 19, 90.

¹⁸¹ *Karel IV. Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. XI.-XIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 48-55. Shrnující informace podává Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 353.

zpěvem zavedl v novém benediktinském klášteře sv. Ambrože na Novém Městě pražském, aby rozvinul různé formy slovanské liturgické hudby, a tak rozbil silný vliv univerzální římské liturgie.¹⁸²

Se zdůrazněním významu svatováclavské tradice v koncepci českého státu nabyt na celonárodní vážnosti a popularity v 2. pol. 14. stol. **svatováclavský chorál**, který se v Karlově době stal jakousi národní hymnou. Stejně tak velkému politickému významu se těšila nejstarší česká duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny*, kterou učinil součástí korunovačního obřadu českých králů.

Z úcty ke svým přemyslovským předkům, na které Karel nezapomněl ani při **výstavbě Pražského hradu**, kterému věnoval péči po celou dobu své vlády, zachoval některé části ze stavby románského paláce z doby knížete Soběslava I. (1125-1140) ve svém rekonstruovaném Karlově sále pod Vladislavským sálem.¹⁸³ V parlérovských kamenických hutích vznikaly: opukové sochy knížete Václava (Svatováclavská kaple 1373) ztvárněné dokonce přesně podle lebky knížete Václava, sedm figurálních náhrobků přemyslovských knížat a králů (chórové kaple svatovítského dómu) a samozřejmě portrétní busty příslušníků lucemburské dynastie a osobností, které ke stavbě chrámu přispěly (oba jeho stavitelé v 3.2.1., prvních dvou pražských arcibiskupů a jiných církevních hodnostářů v 3.4.2.) vznikající v letech 1374-1385 pravděpodobně z podnětu a konceptu Karla IV.¹⁸⁴ Knížeti Václavovi, stejně tak i Karlu Velikému, zasvětil augustiniánský klášter v dalekém zahraničí UnterIngelheimu, aby pěstoval a prohluboval tuto tradici ve smyslu politického srůstání a šíření koncepce českého státu a zároveň i římské říše v jejím bohemocentrickém pojetí.

K připomenutí přemyslovské tradice (jakož i oslavě Lucemburků a trvající velikosti českého království, které je pod ochranou Boží) byla podřízena i ikonograficky propracovaná výzdoba presbyteria katedrály sv. Víta. V kaplích kolem kněžiště byly postupně umístěovány sarkofágy Přemyslovců. To vše a také místo svého posledního odpočinku bylo Karlem IV. dobře promyšleno, když se rozhodl v katedrále sv. Víta vybudovat **královské mauzoleum** („*nekropoli*“¹⁸⁵). Přemyslovci předtím nebyli pohřbíváni výhradně na jednom místě. Jejich těla odpočívala v katedrále, bazilice sv. Jiří na Hradě, v Doksanech a ve Zbraslavi, kde chtěl Václav II. založit trvalou královskou hrobku v ústraní a v rozjímavém prostředí stále přítomných mnichů.¹⁸⁶

¹⁸² Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 397.

¹⁸³ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 400.

¹⁸⁴ Tamtéž, str. 404.

¹⁸⁵ „*Nekropole*“ či-li pohřebiště podle vzoru francouzských králů v Saint-Denis i podobně situované (kap. 2.2.). - Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 110.

¹⁸⁶ Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 261.

Tradice, zdůraznění obzvláště těch slovanských, týkajících se důstojnosti českých králů po smrti Přemysla Otakara I. a zvláště po vymření Přemyslovců, jejichž lesk majestátu upadal, vyžadoval naléhavé opatření obnovy tradic i v **korunovačním procesu**. Jak jej Karel zamýšlel, vypovídá jeho dílo *Řád korunování českého krále* (1347). Franz Pelmel v úvodu k předmluvě německého překladu zákoníku *Majestatis Carolinae* o Karlových předcích sám předznamenává, že „*Mínění, že Karel IV. svůj zákoník složil sám a přitom použil návrhu svého děda Václava II., má mnoho do sebe.*“¹⁸⁷

3.2. Cíle kulturních snah Karla

České země procházely za doby vlády Karla IV. významným vývojem kulturním a uměleckým. Cílem Karlova kulturně politického snažení bylo vybudování kulturně vyspělé české společnosti dosahující vysokého evropského standardu. Karel IV. byl sám v čele dění, jež souhrnně nazýváme „*kulturou jeho doby*“. Karel pochopil v plné šíři význam kultury jako účinného mocenskopolitického nástroje.

Francouzskému kulturnímu vlivu se při nástupu lucemburské dynastie na český trůn otevřely nové perspektivy, nebyly však hned využity pro nacionální citlivost vnímání nových proudů, dosud tradičně německých (jak naznačuje Dalimilova kronika). Teprve až Karlovi jako markraběti (na poč. 40. let 14. stol.) se podařilo s intenzivnějšími politickými styky s Avignonem (kulturním dvorem papežů a francouzských králů) navázat i užší kulturní spojení s Francií a využít je k rozvinutí velkého kulturního programu. Tento kulturně-politický program převažoval v oblasti církevního života s **cílem** vymanit českou církev z vlivu německých mohučských biskupů. Tento cíl zrealizoval zřízením pražské církevní provincie roku 1344 v čele s českým arcibiskupem, podřízeným přímo Avignonu.

V 50. letech 14. století zažívá vrchol císařský styl umění zvaný Karlovo „*ars nova*“, ¹⁸⁸ tj. „*nové umění*“, který se šířil z Prahy do ostatních částí říše i spojeneckých území. Zasáhl malířství, sochařství, architekturu a hudbu. Teprve na sklonku 70. let 14. století začal tento styl ustupovat kultu „*krásných forem*“. ¹⁸⁹

¹⁸⁷ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 342.

¹⁸⁸ „*Ars nova*“, Karlovo „*nové umění*“ ve Francii a Itálii (od 2. desetiletí 14. stol. do zač. 15. stol.; v zemích Koruny české do 70. let 14. stol.) a císařský umělecký styl. Vyznačoval se: patetické robustní postavy; oválný až zavalitý ženský obličej s vysokým čelem, úzkými rty; mužský obličej pohroužený do nitra s dlouhým rovným nosem a plnovousem. Novou roli zastává: hra světla, šerosvitné kontrasty. Např. desková malba Bolestný Kristus s Nástroji umučení v Heilsbrennu (1350). – Tamtéž. Guillaume de Machaut - nejslavnější představitel hudební francouzské ars novy. - Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české...* Praha 2003, str. 211.

¹⁸⁹ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 74-75.

Díky „Otcí vlasti“, který čerpal ze zkušeností nejvyspělejších kulturních okruhů celé Evropy, přicházeli do Čech nejen stavitelé, ale i nejvyspělejší znalci a představitelé kultury z celé Evropy, univerzální mistři, doktoři, věhlasní učenci, malíři, sochaři, literáti, básníci a umělci, řemeslníci všeho druhu.¹⁹⁰

3.2.1. Stavitelství

V **církevním umění**, a nejvíce ve **stavitelství**, se Karlovy kulturní snahy projevovaly nejvíce a zachovaly se dodnes. Vrcholná gotika¹⁹¹ se v architektuře plně rozvinula v Čechách kolem roku 1280 a postupně se začala diferencovat na dvorské, šlechtické a městské prostředí. Dokladem toho byl *Matyáš z Arrasu* ujmající se stavby Svatovítské katedrály na Pražském hradě na podzim roku 1344 (až do své smrti 1352).¹⁹² Peníze na tuto náročnou stavbu Karel získal z desátku ze stříbrných dolů v Kutné Hoře a půjčkami od Petra z Rožmberka. Parlěrovým dílem je závěr chóru¹⁹³ s arkádami do výše triforia, ochoz s pětibokými kaplemi v závěru chóru a část dlouhého chóru na východní straně, s kaplemi na jižní straně a s jedinou kaplí na severní straně.¹⁹⁴ Po Matyášově smrti pokračovala v díle jeho huť a od roku 1356 do 1399 posléze nový stavitel Petr Parlér z Gmündu ve Švábsku, kterého získal ke stavbě opět sám Karel. Stavitel se zasloužil např. o severní sakristii, Svatováclavskou kapli, Zlatou bránu etc. Zlatá mozaika na bráně byla dílem italských umělců s výjevem „Posledního soudu“. Obrazový kult panovníka v sakrálním prostoru je označován jako „*typicky byzantský*“.¹⁹⁵ Petr Parlér se však neomezil jen na stavbu tohoto skvostu - v Praze od roku 1357 začal stavbu kamenného mostu přes Vltavu, Karlova mostu; dále kolegiálního kostela Všech svatých na Pražském hradě (1370-1387); Staroměstskou mosteckou věž; chrám sv. Barbory v Kutné Hoře (1388); děkanského chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně (1360-1378) a mnoho jiných staveb, kde uplatnil podle přání vladaře svůj vliv.

¹⁹⁰ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 368 - 369.

¹⁹¹ „*Gotický sloh*“ (od 2. pol. 12. stol.) navazuje na sloh románský. A pokračuje ve vrcholném středověku zhruba po další tři staletí. V českých zemích nastupuje i ustupuje gotika o něco později. V Německu a střední Evropě trvala až do počátku 16. stol., kdy se v Itálii a Francii již prosadila následující renesance. Termín gotika nebo gotický se vztahuje ke Gótům. K této předcházející epoše jej přisoudil s opovržením Giorgio Vasari a další italští humanisté; „gótské“ umění pro ně znamenalo asociaci něčeho primitivního až barbarského. Ve Francii byl tento sloh nazýván „*style ogival*“, tedy sloh lomený. - Molnár, A., Říčan, R. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha 2008, str. 384-386.

¹⁹² Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 403.

¹⁹³ „*Chór*“, místo, kde se duchovenstvo nebo klášterní obec shromažďuje při bohoslužbě, obecně mezi oltářním prostorem (presbytářem) a a chrámovou lodí. V gotickém období se většinou vytváří chór prodloužením apsidy s chórovými lavicemi. - Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 154.

¹⁹⁴ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 403.

¹⁹⁵ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 391.

Parléřovská náročnost a odvážnost realizace parléřovské architektury nejspíše způsobily jejich výjimečnost.

Z církevní architektury stručně a přednostně jmenujme, neboť tímto výčtem Karlovo zakládání a rozšiřování kostelů a klášterů neskončilo, politicky i kulturně mimořádně významný klášter benediktinů Na Slovanech či-li v Emauzích, který Karel zřídil 21. 11. 1347 s předchozím papežským souhlasem (1346), jehož se mu dostalo po jistém váhání. K němu pak založil císař roku 1371 nový klášterní chrám, vysvěcený arcibiskupem k počtě Marie, slovanských věrozvěstů a českých světců Vojtěcha, Prokopa a Jeronýma za přítomnosti vysokých církevních a světských představitelů z celé říše (Itálie, Francie, Uher, Slezska a dalších zemí), čímž manifestoval jak univerzalistickou, tak všeslovanskou myšlenku **kulturní a společenské sounáležitosti**. Převážná část chrámů byla doprovázena založením kláštera, šlo o novou vlnu zakládání klášterů, mezi nimiž měly nápadnou převahu augustiniánské kláštery, nositelé tzv. „*nové zbožnosti*“.

To vše zdůrazňovalo soulad mezi osobní vírou Karlovou a praktickým životem panovníka, který brojil proti nenasytné ziskuchtivosti a zesvětštění duchovního života.

Karel krátce po svém příchodu do vlasti začal se stavbou královského paláce (a s tím související stavbou gotické katedrály svatého Víta) podle vzoru francouzského sídla v Paříži. Z Karlova vlastního životopisu, si uděláme jasnou představu, jak Pražský hrad původně vypadal (obr. 14): „*Pražský hrad pak byl zcela opuštěn, pobořen a zničen, neboť od časů krále Otakara II. byl celý ztroskotán až k zemi. Na tomto místě jsme dali vystavět nově veliký a krásný palác s velikým nákladem, jak je dnes kolemjdoucím patrno.*“¹⁹⁶ Roku 1369 dal císař hrad náležitě opevnit a zvláště na jižní straně vybudovat hluboký hradní příkop oddělující hrad od Menšího Města pražského (dnes Malé Strany). Aby dokázal vznešenost a slávu své moci, v roce 1370 nechal pokrýt obě hradní věže olověnými pláty silně pozlacenými a do daleka odrážejícími sluneční paprsky.¹⁹⁷ Karel strategicky zakládal hrady a chránil příslušné oblasti země a královské statky, jm. *Karlskrone* (Karlova koruna), *Karlsberk* (Kašperk), *Karlshaus* (Hrádek); *Twingenberg* (Tepenec), *Karlsfield* (Nový Hrad) a mnoho dalších. Starší hrady rozšiřoval, např. *Křivoklát*, *Orlík*.¹⁹⁸ Na některé hrady byla vázána hradní léna, kterými si k sobě panovník poutal šlechtice a šlechtické rody, které chtěl mít na blízku a o které se opíral. Leníci tak vytvořili jeden ze základů dvorské šlechty.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. VIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 39.

¹⁹⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 400.

¹⁹⁸ Sedláček, A. *Hrady, zámky a tvrze království Českého I-XV*. Praha 1931-1937. Et Menclová, D. *České hrady I-II*. Praha 1976. - In: Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 399-401.

¹⁹⁹ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 36.

Nejdůležitější hradní stavbou, výjimečnou svou povahou i určením, byl bezesporu *Karlštejn*, kterému se zevrubněji věnuji ve 4. kapitole mé bakalářské práce.

Karel se nespokojil (ba přímo neomezil) jen s lokálními stavitelskými počiny, mířil mnohem výše - rovnou plošnou cestou, a to k podstatnému urbanistickému **rozšíření měst**, zejména Prahy, jehož inspiraci čerpal z italských městských republik. Učinil tak založením mohutného areálu Nového Města pražského. Ideologicky tento vznešený plán a ekonomicky závažný zásah podepřel budováním sakrálních staveb a klášterů. Vzrůstal počet zděných patrových domů, radnic (nejnákladnější), náměstí, dlážděných ulic, veřejných kašen, vodovodů, bran, ochranných hradeb i udělování privilegií a zvláštních práv městu (i jiným městům).²⁰⁰ Kdysi relativně malé provinční město se postupně stávalo jedním z největších a nejvýstavnějších měst střední Evropy, takže v letech po Karlově smrti Praha dosáhla počtu cca 40 000 obyvatel. Podobně Karel postupoval v hornofalckém městečku *Freihung* v blízkosti Neustadtu (1559).²⁰¹

3.2.2. Rozliv dvorského života

Měšťanská společnost se stávala náročnější a změnil se i její životní styl např. změna stylu v **odívání** kolem roku 1350 podle nové módy (pak změněná etiketa královského dvora), jak nás o tom přesvědčují dobové malby a kresby (brunšvický skicář z 1390). „*Tehdy počal svět žíti a být veselý a muži udělali nový oděv.*“ To znamenalo po období první vlny moru dobu radostného znovuoživení a s lehkou chůzí,²⁰² že až budila pohoršení v konzervativním jihoněmeckém prostředí bohatých měšťanů a šlechticů. Víme ze známého listu Klimenta VI. Karlovi (25. 2. 1348), že i papež nelibě nesl a podrážděně reagoval na moderní, švihácké ustrojení mladého římského krále. Ještě v roce 1365, kdy mu táhlo na padesátku, mu papež Urban V. vyčítal příliš krátký kabátec.²⁰³ Tato vkusná móda, jejímž domovem byla Francie a zčásti Itálie, byla předmětem hojné kritiky ze strany církevních mravokárců.

Nezůstalo pouze u módy, evropský vliv se projevil i v **uměleckém řemesle, šperkařství a zlatnictví**.²⁰⁴ Mistrovsky je zhotovená busta Karla Velikého (1349) darovaná cášskému dómu (relikviář s lebeční kostí).²⁰⁵

Evropský vliv se odrazil ve vedení summitů, dvorských slavností (turnajů na Staroměstském náměstí), rituálů a ceremonií s hojnými diplomatickými styky, okázalých

²⁰⁰ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b....* Praha 2003, str. 126-133.

²⁰¹ Tamtéž, str. 105.

²⁰² Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 205-207.

²⁰³ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I.* Praha 1999, str. 247.

²⁰⁴ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 410-411.

²⁰⁵ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I.* Praha 1999, str. 389.

banketů (v Paláci Cité, obr. 19), korunovačních hostin (lidovějšího charakteru), uvítacích průvodů (různé počty, druhy a barvy koní – tzv. římské jízdy a cesty do Francie), v již zmíněném odívání (látky a barvy), kultuře stolování (dochovaly se jídelní lístky pařížských hostin, české nikoli) - z *Velkých kronik Francie* (příloha 6). Císař dostával na cestách po Francii a na tzv. římských cestách řemeslné výrobky a dary pro něj a jeho družinu, knižní dary (vzácné dva výtisky *Hodinek*, rukopisy z hlavní Karlovy knihovny v Louvru; misály), relikvie²⁰⁶ a relikviáře²⁰⁷, předměty denní potřeby (nádoby z drahých kovů a kamenů)²⁰⁸ (obr. 3). Jak se šířilo umění číst, stoupla i obliba soukromých pobožností, dochovaly se i přenosné oltáříky („*portatile*“). Písařské dílny zhotovovaly stovky *Hodinek*²⁰⁹, zejména ve Francii a ve Flandrech, nejprve latinsky, potom i v národních (vernakulárních) jazycích. Pro zámožné a významné věřící (2.1.2.) se pak tyto modlitby pro soukromou pobožnost od 14. století psaly do knih, často bohatě zdobených (příloha 12).

3.2.3. Malířství

V polovině 14. stol. dosáhla vyspělého výtvarného projevu **nástěnná malba**, která vystřídala tapisérii dříve u Karlova dvora tolik oblíbenou.²¹⁰ Na Karlovo přání pracovali mistři lucemburského rodokmene v letech 1355-1357 na výzdobě císařského paláce a kapli na hradě Karlštejně a jiní na výzdobě hradu v Tangermünde (obr. 15,16). Z nejvýznamnějších děl jsou to: v kapli sv. Kříže obraz Klanění beránkovi, sedm hlav světců v kapli sv. Kateřiny. Mezi mistry malířské dílny patřil Mikuláš Wurmser ze Štrasburku (v Čechách od roku 1355), poučen produkcí francouzského a vlámského malířství a Mistr Osvald, znamenitý znalec italského malířství. Během své práce na výzdobě stěn sakrálních prostor Karlštejna si Mikuláš Wurmser získal císařovu náklonnost a obdiv natolik, že jej Karel IV. označoval za důvěrného přítele. Kolem roku 1360 se mistr podílel spolu s blíže neznámým Mistrem emauzského cyklu na výzdobě vnějších obvodových zdí pod klenbami ambitu Emauzského kláštera s cyklem

²⁰⁶ Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 352.

²⁰⁷ „*Relikviář*“, schránka na relikvie. Jsou v ní uloženy, a často i vystaveny, části těl světců nebo předměty, nějakým způsobem související s Ježíšem Kristem. První relikviáře (kolem 4. století) měly podobu malých schránek. Velké zdobené truhly a rakve se začaly objevovat na přelomu 12. a 13. století. Např. relikviář na mitru sv. Eligia, busta sv. Ludmily, relikviář ve formě paže, Rukavice sv. Vojtěcha, deskový relikviář (plenář) cechu staroměstských zlatníků, kříž s ostatkem Kristovy bederní roušky, přenosný oltářík, s orlicí sv. Václava aj. Jejich sbírání bylo Karlovou mecenášskou činností. - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 145-163, 245.

²⁰⁸ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 145-257.

²⁰⁹ „*Hodinky*“ či-li Kniha hodinek (Liber horarum), kniha pravidelně opakovaných modliteb pro různé denní doby, čtení. - Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 286. Jednalo se o nejrozšířenější středověký rukopis, odhadem se jich v různých knihovnách zachovalo na sto tisíc (nejznámější jsou Hodinky vévody z Berry bohaté na ilustrace). (V římskokatolické církvi nahradil od roku 1568 starší Knihy hodinek jednotný latinský *breviář*.)

²¹⁰ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 54.

85 výjevů starozákonních, novozákonních textů v podobě obrazových analogií. Bez osobního a přímo rozhodujícího podílu Karla IV. na výběru, pozvání a ekonomickém zajištění těchto předních mistrů by se monumentalita těchto nástěnných maleb v takovém rozsahu a podobě, jak je známe dnes, neuskutečnila.²¹¹

V tomto horečnatém procesu se vyvinula výtvarná vlna **deskové malby** se související **knižní malbou**²¹² Mistra Liber Viaticus (miniaturní iluminací umění, středověké ilustrace vzácných rukopisů), pronikající k člověku jako k individu. Zejména šlo o *náboženské náměty* (biblických událostí, životů svatých, mariánského kultu), znázornění představ, rozličných symbolů produkovaných v Praze a v jižních Čechách, těžištěm rodu Rožmberků, a na jižní Moravě. Pod pláštěm náboženského tématu se leckdy skrývala čistě světská anebo i proticírkevně zahrocená narážka. Nejvýraznějším reprezentantem v deskové malbě byl Mistr Theodorik. O jeho osobě není známo takřka nic, snad jen, že byl cechmistr²¹³, důvěrný přítel Karla IV., označen za císařského malíře a podle představ císařových vyzdobil karlštejnskou kapli sv. Kříže. Pak z dalších anonymních mistrů jsou označováni jako Mistr vyšebrodského oltáře a Mistr třeboňského oltáře. U Mistra Theodorika a Mistra třeboňského oltáře se setkáváme s pokročilým spodobněním fyziognomií obličejů. V již zmíněném úzkém sepětí s deskovým malířstvím se vyvíjela knižní malba, vyhotovována v tzv. skriptoriích²¹⁴, s postavami, s respektováním proporcí a výjevy přiklánějícími se k velmi realistickému pojetí (např. plastický výtvar madony ze Zbraslavi, Strahovská madona se zabořením matčiných prstů do kypřého těla dítěte).

Nejen madony, dvorský život, milostné a jiné líbivé obrazy ze života byly tvořeny. Světem bohatých a chudých, zahraniční politikou i všedním životem hýbal mor s „neslýchaným“ počtem obětí. Jeho odraz v dobové kultuře a dopad na ekonomiku není snadné odhadnout. Z myšlenkového světa temných dnů²¹⁵ se nám dochovala postava s kosou,

²¹¹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 413-414.

²¹² „s charakteristickou výzdobnou strukturou podle rukopisů pařížského původu (2.2.) a s žánrovými scénami na dolních okrajích stránek (styl **bas-de-page**) poté zdomácnělé v rukopisech z Karlova dvorského okruhu v cestovním breviři *Liber Viaticus Jana ze Středy* (1355-1360). Pro Mistra Viatiku je typický: akátový ornament posetý zvířaty, ptáky, fantaskními bytostmi, šplhajícími lidskými postavkami a poprsími svatých a proroků, velké pestré figurální výplně iniciál, které byly naopak spolu s motivy provedeny v jedné barvě (**en camaïeu**).“ - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 60, 96-98.

²¹³ „Cech“, středověké a raně novověké řemeslnické sdružení, které hájilo práva a zájmy svých členů, dohlíželo na jakost a cenu výrobků, na výchovu učedníků a skládání mistrovských zkoušek. Plnil též funkce reprezentativní, náboženské (v kap. 3.4.2.) a sociální. Karel IV. cechy zakazoval v zájmu patriciátu, většinou kupeckého. – *Odkaz minulosti české. Svazek 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přel. F. Heřmanský. Praha 1958, str. 421.

²¹⁴ „Skriptoria“, klášterní či kapitulární pisařské dílny. - Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 407.

²¹⁵ se nám dochovaly i rozverně povídky Giovanniho Boccaccia, které odrážejí radost z přežití zvítězivší nad strachem, tedy útěk z morem zamořené Florencie. Bobková, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 261.

kostlivec s novým žacím nástrojem, který se v zemědělství užíval ke sklizni obilí. Jeho podoba se od té doby v obrazech „*tanců smrti*“ stala symbolem nemilosrdného kosení chudých i bohatých, výše i níže postavených. Smrt jako spravedlivý žnec (obr. 9). Výjev na miniatuře z *Análů Gilla le Muisit* ukazuje bezradnost křesťanů tváří v tvář smrti, která dosáhla extrému v upalování domnělých viníků epidemie, Židů (obr. 10).²¹⁶

3.2.4. Sochařství

Karel IV. nemohl být všude, a proto byl někde přítomen alespoň podobiznami a **sochami** nad vstupy do jeho rezidencí. Monumentální sedící socha v nadživotní velikosti na Staroměstské mostecké věži, krásná kašna v Norimberku. Častěji než sochařské portréty zdobily veřejné a správní budovy znaky Karlových zemí, Karlovy rodokmeny a jiné portréty na Karlštejně a Pražském hradě nevyjímaje.²¹⁷ Dalším výrazným typem sochařského umění byla skupina „*madon*“²¹⁸ různých velikostí a materiálů.

Jiným typem byly *Piety*²¹⁹ (Ukřižování z hradčanského kláštera barnabitek). V blízkosti katedrály sv. Víta je umístěna jedna z nejstarších *bronzových plastik*, u nás představují sv. Jiřího zápasícího s drakem, pravděpodobně byla modelována mistrem z parléřovské huti (dále v 3.4. skulptury a busty církevních osobností).²²⁰

Ve výtvarném umění a v jiných sférách se ohlašoval myšlenkový vliv **raného humanismu**²²¹. Z předchozích kapitol vyplývá, že rané humanistické myšlení a jeho italské proudy projevující se nejen v umění, sledoval Karel IV. s mimořádnou pozorností a vnímavostí.

Souběžně s rozmachem umění se rozvíjela vzdělanost.

²¹⁶ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 192-196.

²¹⁷ Šmahel, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. Praha 2006, str. 132-133.

²¹⁸ „*Madona*“, v umění se jedná o malířskou plastiku (3.2.3.) nebo obraz zobrazující Marii, v užším slova smyslu pouze Marii s Ježíškem. Sochařské ztvárnění madon: např. z Velkého Meziříčí, na lvu z Lukowa, z Broumova, Madonka ze slonoviny (si dovezl Karel IV. z Paříže, vel. 18 cm). - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 80-92.

²¹⁹ „*Pieta*“, součástí ikonografického cyklu výjevů ze života Krista a zároveň cyklu výjevů ze života Marie nebo sousoší. V rámci Kristova ikonografického cyklu je součástí pašijového cyklu. V něm se nachází mezi výjevy Snímání z kříže a Kladení do hrobu, a to původně v podobě tzv. oplakávání (lamentace). Pieta bývá nejčastěji zobrazována ve formě sousoší, obrazy jsou méně časté. Sousoší Piety je charakteristickým motivem středoevropského gotického sochařství. - Černý, P. *Malý slovník církevně-politické a náboženské terminologie*. Praha 1981, str. 137.

²²⁰ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 242.

²²¹ „*Humanismus*“ (z lat. *humanus* - lidský), kulturní a duchovní hnutí za pozdního středověku a raného novověku, za renesance. Znamená snahu o oživení klasické kultury, studium pohanských klasiků, literární kritiku. Zdůrazňoval univerzální lidství a solidaritu mezi lidem. Termín humanismus vznikl až v novověku. Knižetem humanismu je nazýván Erasmus Rotterdamský (Gerrit Gerritszoon). V jeho osobě se střetává humanismus a biblicismus, naléhavost reformy s evangeliem. - Franzen, A. *Malé dějiny církve*. Kostelní Vydří 2006, str. 195-197. Prvním skutečným humanistou v dějinách křesťanství byl Justin („vše pravdivé a shodující se s rozumem je křesťanské“). - Heer, F. *Evropské duchovní dějiny*. Praha 2000, str. 17.

3.3. Cíle vzdělanostních snah Karla

Podstatnou část Karlovy osobnosti tvořila touha po vědění. Ve svých *Moralitates* výstižně poznamenal: „*Nesprávně jedná, kdo hledá moudrost, aniž by četl a lopotil se ve snaze ji získat. Kdo se domnívá, že už ji má, jen trochu nedokonalou, neví nic... A ten, kdo pomýšlí na to, získat ji bez vzdělání, je nevědomec.*“²²²

3.3.1. Školství

Nejvýmluvnějším svědectvím Karlova vysokého politického docenění kultury a vzdělání vůbec bylo ovšem založení první univerzity v zaalpské oblasti střední Evropy v roce **1348** v Praze, která dodnes nese jeho jméno: **Karlova univerzita**²²³.

Založení pražské univerzity mělo nepochybně epochální význam, nebylo však jediným dílem Karla IV. tohoto druhu, o kterém se příliš neví i nemluví. Karel IV. **založil** nebo **obnovil celkem deset univerzit**. Kromě prvního založení v Praze to byla vysoká učení v těchto městech: Cividale (1353), Arezzo (1355), Perugia (1355), Siena (1357), Pavia (1361), Florencie (1364), Ženeva (1365) Orange (1365) a Lucca (1369).²²⁴

Dle uvedení v předchozích kapitolách (2.1. a 3.2.1.), Karel IV. zakládal velké množství kostelů a klášterů, a to 16 augustínovských klášterů všech typů (bosí i obutí, poustevníci, řeholní kanovníci), benediktínské milánské obřadu (v Emauzích, u sv. Ambrože na Novém Městě pražském, u sv. Ducha), celestínské (v Ojvíně), kde se věnovali především šíření osvěty v duchu soudobé vzdělanosti a ideologie, pěstování vědy a umění, ponejvíce prostřednictvím klášterních škol. Smyslem jejich působnosti byla i vnitřní (legální) církevní reforma, jak to prokázali jejich kazatelé (Konrád Waldhauser v Praze) a mezi nimi i šířitelé raně humanistických myšlenek. Přímo vědecké středisko slovanského bádání ve středověkém smyslu zřídil Karel IV. **gymnasium Slovanense v Emauzském klášteře** (učiliště) na způsob univerzitní koleje. Mělo skriptorium, písařskou dílnu, kde byly opisovány a šířeny knihy psané v „ušlechtilém jazyce českém“.²²⁵ Příslušníkům kanonie řeholních kanovníků lateránských sv. Augustina na Karlově uložil Karel IV. přímo za povinnost a poslání šířit a prohlubovat **tradici Karla Velikého**. Pěstování karolínské tradice mělo jasně politickou povahu, aby byla myšlenka kontinuity římského

²²² Karel IV. *Literární dílo. Morality (Moralitates Caroli IV. imperatoris), kap. I. (druhá část)*. Přel. R. Mašek. Praha 2000, str. 70.

²²³ „Univerzita“, pojem odvozen od „Společenství žáků a učitelů“ (Universita scholarium et magistrorum). Také studium generale (obecní, generální učení).- Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (136-1378)*. Praha 1980, str. 276.

²²⁴ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 323.

²²⁵ Tamtéž, str. 407.

císařství v duchu politické tradice Karla Velikého oboustranně zajištěna. Proto zřídil pobočný klášter karlovských augustiniánů v UnterIngelheimu, údajném rodišti Karla Velikého, a zasvětil jej památce sv. Václava a Karla Velikého. Úspěch kanovníků tkvěl ve schopnosti odpoutání se od jednostranného nacionálního a německého zaujetí vůči Karlovi bohemocentrickému chápání říše. Proto Karel listinou z 14. 1. 1354 ustanovil něco nevídaného - aby kanovníci tohoto kláštera byli znalí „milého českého jazyka“.²²⁶ Tomuto klášteru uděloval říšské statky a postavil jej pod zvláštní ochranu mohučského arcibiskupa Gerlacha. Jeronýmský kult pěstovaný v Emauzském klášteře z podnětu Karla IV., byl výrazem humanistické úcty ke vzdělávání.²²⁷

Rozšířená potřeba znalosti psaní a čtení podnítila rostoucí zájem o zachycování právních aktů. Nejstarší dochovanou knihou je *Liber vetustissimus* Starého Města pražského (1310).

Souběžně s rozvojem psaných zápisů městské správy, rostl význam vzdělání a školství, školy byly soustředěny v této době výlučně při církevních institucích.²²⁸ *Městské školy* byly bez výjimky latinské *partikulární* (tj. částečné), neboť poskytovaly jen základní vzdělání v oboru tzv. sedmera svobodných umění. Ta se dělila na nižší stupeň (*trivium*: gramatika, rétorika, dialektika) a vyšší (*quadrivium*: aritmetika, geometrie, astronomie a muzika). Teprve absolvování obou stupňů městské školy (*schola*) bylo předpokladem pro studium na obecném učení, (*generale*) univerzitě. Kromě toho existovala v Praze *svatovítská katedrální škola* za Václava II. Postupně docházelo k laicizaci městských škol. Je zřejmé, že Karlův osobní zájem o povznesení vzdělanosti v českých zemích, jako jedné z podmínek k upevnění panovnické moci, se ukázal být brzy viditelný v očividném pokroku v českém kulturním životě, zejména v šíření české vzdělanosti a českého jazyka po zemi Koruny české a do blízké i vzdálené ciziny.²²⁹

3.3.2. Písemnictví

S rozmachem školství souvisel rozvoj českého písemnictví (příloha 3), které prolomilo dosavadní monopol latiny. Vrcholem této tvorby byla česká rýmovaná kronika *Dalimila* (1308-1314) zachycující české dějiny od příchodu Čechů do země až do roku 1311. Tedy obor světské epiky. Kronika je taktéž svědectvím o národních náladách na přelomu 13. a 14. století, ostře protiněmeckých. Dalimil se stylizuje jako mluvčí šlechty, která si upevňuje

²²⁶ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 408.

²²⁷ Tamtéž, str. 545.

²²⁸ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 205.

²²⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 379.

vedoucí postavení v tehdejší české společnosti. Měl silný vliv i na autora pozdější *legedy o sv. Prokopu* z pol. 14. stol. (3.1.).²³⁰

Historik J. Spěvák rozlišuje hlavní dva vývojové proudy literární tvorby.²³¹ Ve svém prvním proudu písemnictví odráželo společenské dění a jeho specifické problémy, probouzející se české vlastenectví (odstavec výše). Vlivem otevřenosti českého prostředí vůči ostatnímu světu nezůstal obzor tematiky epického básnictví, zejména legend, omezen jen na české nebe. Oblíbenou se stala *Zlatá legenda (Legenda aurea)*²³². V češtině byla doplněna o české legendy v díle *Pasionál*. Nejstarší památky české literární tvorby se neomezily jen na světskou epiku, legendy, ale i na českou prózu v tradičních mezích světské tematiky (*vyprávění o Štilfrídovi, Kronika Trajánská, Tkadleček* aj.). Tato mimořádně náročná literární díla svědčí o vysoké kulturní úrovni českého království.

Druhý vývojový proud české literární tvorby vyrůstal z prudkého rozvoje hospodářského a politického života. Ten byl silně ovlivněn Karlovou úspěšnou státní koncepcí, která zasahovala do prostředí celoevropských problémů, všestranných zájmů, zjemnělého uměleckého vkusu a forem, v níž dozrávala kultura vrcholného feudalismu inklinujícímu k tradičním a převážně duchovenským námětům v důsledku založení pražského arcibiskupství a Karlovy univerzity. Patří zde dějepisectví (historická próza) s jasným zaměřením politicko-propagačního rázu Karlovy vlády (kroniky a jiná historická díla). Také cestopisy, mravoučné a věroučné traktátové písemnictví, bible. Východiskem druhého proudu byly na prvním místě skladby z oblasti duchovní epiky z poč. 14. stol., zachované ve zlomcích. Spolu s tímto žánrem se vyvíjela duchovní a světská lyrika. K vrcholu dospěla po stránce jazykové a formální v polovině 14. stol. veršovaná duchovní epika. Přechodným typem jsou lyrickoepické skladby, rozšiřující kolem poloviny 14. století dosavadní okruh duchovní tematiky. Až ve 2. pol. 14. stol. dosáhla svého vrcholu česká duchovní lyrika, a to: milostná lyrika (někdy sociálně laděná), lyrika navazující na starou tradiční duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny, Svatý Václave* (vznikly tři skladby: *Buoh všemohúcí, Jezu Kriste..., Zdravas...*). Odvozeným druhem duchovní lyriky byly tzv. plankty (nářky či pláče). Paralelně

²³⁰ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 205.

²³¹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 379-391.

²³² „*Legenda aurea*“ v latinské podobě byla sestavena dominikánem Jacobem de Voragine před rokem 1260. Svým charakterem navazuje na tradici řeckého dobrodružného románu. Ve 176 příbězích vypráví o Kristových svátcích, světcích a o prvních křesťanských mučednících uctívaných v celé západní Evropě. Sbírka sloužila k kazatelským účelům a představovala bohatý inspirační zdroj pro českou hagiografii, legendy, ve kterých vystupují výhradně domácí světci. *Legenda aurea* později zastínila všechny ostatní sbírky legend (proto přízvisko „Zlatá“) a dodnes se zachovala ve více než tisíci latinských rukopisech. – de Voragine, J. *Legenda aurea*. Přel. V. Bahník. Praha 2012, 448 s.

se s vývojem české duchovní lyriky vyvíjela i lyrika latinská – zvláště satirická²³³ a reflektivní (písně od neznámých autorů) a misogynická skladba čerpající z antických zdrojů (*Žalně, ach, má loutna nyje*). Četné satiry se uchytily ve studentském a univerzitním prostředí nazvané souhrnně jako lyrika žákovská, sestavené často z promísených latinských a českých veršů, tzv. *skladby makarónské*. Od studentských satirických projevů byl jen krok k životním problémům měšťanské společnosti, jak se i projevilo v Hradeckém rukopise (60. léta 14. stol.) břitkou drsností. Sociální motivaci nepostrádalo ani dialektické básnictví²³⁴. Vznikla česká verze Katónových *Distich*, volněji přeložené dílo básníka a teologa Alana ab Insulin *Anticlaudianus*, Smila Flaška z Pardubic *Nová rada* a jeho didaktický spis *Rada otce synovi* (připomínající Aristotelovy rady).²³⁵ Na vlastní tvorbu Karla IV. narazíme v každé kapitole mé práce. Jmenujme za všechnu tvorbu nám známou *svatováclavskou legendu* (její rozbor v 2.3.). Vedle své politické a diplomatické činnosti si uvědomoval, že je nezbytný i jeho vlastní osobní vklad v oblasti literární. V tehdejší Evropě to byl vzácný jev.

Uvedená paleta literárních forem a specifických žánrů podává svědectví o nebývalém nárůstu kultury v české podobě a odráží Karlovo působení a vliv jen nepřímo. Oba literární vývojové proudy se prolínaly, překrývaly a na sebe vzájemně působily. Stručný celkový přehled literární tvorby v období vlády Karla IV. jsem vyhotovila v příloze č. 3.

Karel patřil k nemnoha panovníkům své doby, kteří pochopili význam literatury v duchu antické a středověké scholastické tradice. Udržoval také četné dobré vztahy s předními italskými humanisty, *Francescem Petrarkou* (ve vzájemné korespondenci) a s *Colou di Rienzo*.

²³³ „*Satira*“ (z lat. *lanx satura*- všehochuť) je literární žánr, využívající komičnosti, výsměchu, karikatury a ironie ke kritice nedostatků a záporných jevů. Ve 13. stol. byla hlavně namířená proti zlořádům v církvi. Využívá se zejména v aforismech, epigramech, parodiích, pamfletech, komediích a fraškách. Vznikla v Římě. Satiry jsou řazeny postupně tak, že se střídá satira nábožensky vyhocená se satirou bez náboženského vyhocení. Sled je porušen tím, že mezi satiru o konšelích a kovářích je vsunuta bajka O lišce a čbánu, která tím řazení satir narušuje. - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 384-385.

²³⁴ „*Didaktické básnictví*“, sociálně motivované, hojné překlady a volné zpracování zahraničních děl. - Tamtéž.

²³⁵ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 379-391.

3.4. Úloha církve

3.4.1. Karel IV. a církev, vzájemný vztah

„*Deo servire regnare est*“, tj. **kralování je totožné se službou Bohu**, stojí v Karlově vlastním životopise (se začleněním homilie na text Mt 13,44-52²³⁶). Tím mohl být odůvodněn i princip nutnosti taktického politického spojení s církví nebo vyjádřena představa o plnosti duchovní i světské moci v osobě císařově. Jenže Karlova autobiografie zcela postrádá rozvedení taktického spojení s církví a realizaci Karlovy snahy o emancipaci české církve z vlivu německého mohučského metropolity, která byla dovedena k cíli v roce 1344.²³⁷

Karlova spolupráce s církví probíhala v praktickém splynutí panovnické moci s mocí pražských arcibiskupů (které si Karel sám vybíral a jejichž volba mimořádně šťastná), v taktickém přátelství s papežem a dobrými vztahy s papežskou kurií (významného v době zápasu o římský trůn), která Karlovi s plným pochopením a podporou sloužila ve všech vysokých politických cílech. S papežem jako hlavou této velmoci jednal Karel IV. jako vladař s vladařem sobě rovným podle dané politické či diplomatické situace. Papeži se podřizoval jen jako zástupci Kristovu na zemi a čistě duchovní moc uznával u všeho kléru.²³⁸ Tato zájemně podpůrná funkce neprobíhala nejen na nejvyšších úrovních, tj. s nejvýše postavenými členy církevní hierarchie. Opíral se z nutnosti také o bohaté a vlivné domácí kláštery a kapituly jako o záštitu své moci a politické stability, zatímco sám byl záštitou jejich majetku, právních privilegií, milostmi, výsad a společenského postavení. Na ně se král obracel s pomocí o radu ve chvílích ekonomické a politické tísně a potřeby. Z těchto řad se nejčastěji rekrutovali úředníci, diplomaté, důvěrníci, poradci a členové panovníkových kancelářů. Karlova spolupráce s církví v českých zemích a s církví „avignonskou“ se lišila „pouze“ v tom, že „domácí česká církev“ byla zcela v jeho moci, byla řízena jeho vůlí bez nutnosti taktizovat postrádající zvrátů, jemných úskoků, politické záludnosti, neustálých konfrontací stanovisek, záměrů a akcí.²³⁹

²³⁶ Karel IV. *Literární dílo. Vlastní životopis (Vita Caroli)*, kap. XI.-XIII. Přel. J. Pavel. Praha 2000, str. 48-55. Srov. veršů podle Nodla, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 27 a Šustý, J. *Karel IV. Otec a syn 1333-1346. České dějiny II/3.* Praha 1946, str. 298 - šlo o 44-52 verš (Podobenství o pokladu v poli, o perle a o rybářské síti, o nových a starých pokladech). Podle Bobkové, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402.* Praha 2003, str. 168 - šlo o 44-47 verš (tedy vyjma Podobenství o pokladech).

²³⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378).* Praha 1980, str. 353-354.

²³⁸ Hledíková, Z. *Svět české středověké církve.* Praha 2010, str. 181.

²³⁹ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378).* Praha 1980, str. 491-495.

Soudobé neřády a znemraňování kněžstva a řeholního života, rozmach svatokupeckých praktik, rozšiřování církevního pozemkového majetku i všeobecný úpadek církevní disciplíny, ztráta vážnosti papežství, kariérismus, neúnosná nadprodukce kléru (praxe dětských kněží) zpochybňovaly samospasitelnou funkci církve (zejména v Avignonu) a umožnily vznik protiklerikálních proudů v širokých vrstvách obyvatelstva. Tyto podmínky byly živnou půdou pro šíření herezi²⁴⁰ (valdenští v 2.1.2.), které již v roce 1343 donutily Karla IV., aby v Čechách souhlasil se zřízením stálé inkvizice.²⁴¹ Na naléhavou potřebu změn ve fungování církve tu snad zapůsobila i smrtící žeň morových epidemií (obr. 6), které se však v našem prostředí projevovaly nepřímě. Strach ze smrti učinil otázku spásy a ztracení naléhavější než kdy jindy.²⁴² Podle převládajícího dobového chápání byl mor interpretován jako předzvěst příchodu Antikrista, knížete temnot, a blízkého konce světa jako Boží trest za hříchy lidského rodu (především závist, touha po majetku a pýcha jako kořeny všeho zla). Znejistění, vyjmenované neřády a neutuchající situace na dosah smrti, ve které si lidé nacházeli, vyústila v hledání spásy duše, kajících obřadů snažících se uniknout smrti až po masové útoky před morem a všeobecný zmatek.²⁴³ Když chtěl Karel IV. v červenci 1349 vstoupit do Cáh ke své druhé korunovaci, musel čekat před branami kvůli davu sebemrškačů (obr. 7 a 8). Mrškačství²⁴⁴ bylo zvláštní kritikou církve, výrazem masové nespokojenosti.²⁴⁵

Největším paradoxem Karlovy doby nebyla však ani existence úpadků mravů a postupného sociálního rozkladu - šlo přece o přechodné vývojové období relativizace společenských hodnot - jako spíše skutečnost, že převážná část vládnoucí třídy a středních vrstev považovala tento stav svým způsobem za normální a velmi rychle se mu přizpůsobovala.²⁴⁶

Karel IV. jako první vyslovil jeden z požadavků reformního a revolučního hnutí a také úkolu, jakého se měla zhostit církev. Spolu s nizozemskými ohnisky se tak stala Praha

²⁴⁰ „Hereze“ či kacířství (z řeč. haireó - zasahují, usvědčují), nauková odchylka od pravověří, označení pro nevěrohodné školy, cizorodý způsob myšlení či sektářství i všeobecně to, co škodí společenství církve. - Salajka, M. *Orientální teologický slovník*. Praha 2000, str. 58. „Musí to být hereze.“ (apoštol Pavel) „Nikdo nemůže vytvořit herezi, kdo nemá planoucího ducha a nedostává se mu darů přírody, jež byly stvořeny umělcem Bohem.“ (Jeroným) „Nevěř, bratře, že hereze mohou vzniknout v malých duších. Pouze velcí lidé vytvořili hereze.“ (Augustin) - Heer, F. *Evropské duchovní dějiny*. Praha 2000, str. 16.

²⁴¹ Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu...* Praha 2003, str. 146.

²⁴² Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 218.

²⁴³ Hoensch, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu 1308-1437*. Praha 2003, str. 146-147.

²⁴⁴ Za tímto zvláštním projevem touhy po přiblížení Bohu okázalou askezi bylo „*flagelantské hnutí*“, které vzniklo v italské Perugii, jehož základem bylo Jáchymovo (Joachim de Floris) proroctví o konci tohoto věku v roce 1260. - Molnár, A., Říčan, R. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha 2008, str. 370, 381.

²⁴⁵ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 194.

²⁴⁶ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 502.

dalším střediskem obecného úkolu o reformu církve a pro duchovní život spolu s hnutím „*devotio moderna*“. Ačkoli Karel IV. s reformami sympatizoval, nebyl ochoten je prosadit na úkor systému královských patronací, které mu přinášely větší užitek než zájmy církve.²⁴⁷ Připomeňme si však společenskou krizi církve a Karlovo vystoupení proti církvi a jeho kritice duchovenstva diecéze. Ve Francii se začala projevovat společenská krize nárůstem zločinnosti, úpadkem mravů, obecnou nejistotou, pohoršlivým životem kněžstva. Proticírkevní nálady se brzy začaly šířit i do oblastí říše. Závažnosti problému si byl vědom i císař, který vystoupil na říšském sněmu v Mohuči v březnu 1359 s vážnou výzvou na adresu církve. Císař církevní hodnostáře vyzval, aby učinili přítrž úpadkovému životu v řadách duchovenstva, Karel také pohrozil, že potrestá případné provinilce zabavením jejich majetku a příjmů ve prospěch světských knížat. Papež se proti císaři ohradil a prosil ho, aby nezasahoval do církevních poměrů. V říši si mezitím někteří světští panovníci vysvětlili císařovu pohružku jako pokyn k zabavování církevního majetku, což způsobilo nemalý rozruch. Císař proto musel již v říjnu 1359 vydat rozkaz, aby byl tento postup pánů zastaven.²⁴⁸

Církevní majetek představuje velké téma, které snad v žádné epoše českých dějin nepostrádalo aktuální dobové akcenty, vznikající v rozhodující míře v přemyslovské epoše (nemůže se s ní měřit ani následující lucemburská éra, a to navzdory proklamovanému úzkému vztahu císaře Karla IV. k církevním institucím – viz 1.1.). Církev byla v době vlády Karla IV., ve 14. století, považována za největšího vlastníka půdy u nás (v Čechách vlastnila asi třetinu půdy). Jednalo se o souvislé území (obr. 20), které spadalo pod klášterní svrchovanost (klášterní velkostatky s desítkami vsí a dvorů), kde se uplatňoval hospodářský systém (vlastní dvorová hospodářství). V pozdním středověku tyto velkostatky teritoriálně upadaly a ne jeden klášter byl nucen z nedostatku peněžních prostředků pronajímat či prodávat svůj pozemkový majetek (tedy hlavní zdroj příjmů). Určité množství lokalit přimknutých k těmto klášterům zanikalo a oblasti se vysídlovaly.²⁴⁹ Vztah Karla IV. k církevnímu majetku je rozporuplný. Na jedné straně kláštery opravoval, rozšiřoval a nově zakládal (např. prestižní Emauzský klášter 1347) a mocensko-politicky se o ně opíral. Na straně druhé, ten stejný panovník, se nemálo zasloužil o to, aby stát zamezil nadměrnému vzrůstu církevního majetku vydáním tzv. amortizačních zákonů. Lze konstatovat, že dříve velké klášterní velkostatky v předhusitských Čechách již nepředstavovaly ani pevnou, ani stabilní ekonomickou strukturu té doby (např. klášter Plasy, klášter Želiv a Sedlec u Kutné Hory). Je zřejmé, že musíme

²⁴⁷ Lambert, M. *Středověká hereze*. Praha 2000, str. 423.

²⁴⁸ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 250–251.

²⁴⁹ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 133-138.

opustit vžitý názor péče o kláštery a církevní instituce, které díky Karlu IV. údajně procházely soustavně vzestupným vývojem.²⁵⁰ Pravdou je, že Karel stál u zrodu několika *kapitul*.²⁵¹

3.4.2. Církev a duchovenstvo

Církev hrála ve středověké společnosti nezastupitelnou roli. Do týkala se každodenního života všech společenských vrstev i jednotlivců, stejně jako se promítala do politického, kulturně-uměleckého, hospodářského a sociálního dění. Duchovní měli pomoci věřícím najít a usnadnit cestu ke spáse. Zároveň představovali samostatnou společenskou vrstvu se speciálním posláním a s vyčleněním ze světských právních norem a podřízením kanonickému právu. Církev měla za staletí velice propracovanou vnitřní hierarchii s správním systémem, který došel během 1. pol. 14. stol. množstvím proměn. Jednalo se o přesídlení papeže do Avignonu, zvýšení vlivu francouzského krále na církev, francouzský sbor kardinálů a ochabnutí kontaktu s Itálií jako papežským státem.²⁵²

Stagnační rysy hospodaření církevních institucí (ztráta sociální prestiže, finanční zatížení aj.) jsou někdy přehlíženy nebo zastíněny založením pražského arcibiskupství v roce 1344, kterému bylo podřízeno biskupství v Olomouci a Litomyšli, stejně jako významným postavením prvních dvou pražských arcibiskupů Arnošta z Pardubic (30. 4. 1344-1364) a Jana Očka z Vlašimi (1364-1378) u dvora Karla IV. Tímto činem přestaly být Čechy posledním královstvím ve střední Evropě, které postrádalo svébytnou a samostatnou církevní organizaci a osamostatnily se z podřízenosti na vzdálené porýnské Mohuči. Konečným krokem v procesu emancipace pražského biskupství bylo jeho povýšení na arcibiskupství dokumentem papeže Klimenta VI. z **30. 4. 1344**, slavnostně vyhlášeným v avignonském paláci. Díky tomuto rozhodnutí byl pražský biskup podřízen přímo papeži a byly ustanoveny dvě podřízené (sufragánní) biskupství, a to olomoucké a nově zřízené v Litomyšli s prvním biskupem Janem (blízkým přítelem markraběte Karla). Karel zamýšlel přivtělit k české provincii též vratislavské biskupství (Slezsko) a založit biskupství ve středních Čechách (Stará Boleslav, Mělník, Slaný). Jeho záměry se však neuskutečnily. Tento význačný moment českého církevního osamostatnění, spolu se založením univerzity, byl určující pro vznik a mohutný rozmach náboženských literárních děl nejen v českých zemích.

²⁵⁰ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 73-76.

²⁵¹ „*Kapitula*“ (katedrální, kolegiátní, generální, kající, dómská, konventní) je sborem kanovníků, tj. společenstvím kněží církve, jimž přísluší konat slavnostní bohoslužbu v katedrálním nebo kolegiátním kostele. Např. v Tangermünde (obr. 15); kapitula při královské kapli Všechných svatých na Pražském hradě (založena Karlem IV. dne 8. 1. 1339), která měla funkci královské kaple, kde se soustřeďoval výkvět učených kleriků, kteří byli ve službě panovníka. Pěticeleňná kapitula při kapli P. Marie na Karlštejně (1357), jediná mimopražská. - Hledíková, Z. *Svět české středověké církve*. Praha 2010, str. 173-176.

²⁵² Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 58-59.

Významným aktem české církve bylo povýšení pražského biskupa **Arnošta z Pardubic** na arcibiskupa (listopad 1344), který studoval na italské univerzitě v Bologni a Padově a na apeninském poloostrově se seznámil s Karlem. Činnost Arnošta z Pardubic přesahovala posláním českého metropolitě, neboť byl jedním z mužů, stojících v blízkosti českého krále i císaře. Arnošt z Pardubic provedl v roce 1347 Karlovu korunovaci českým králem. Osobní podíl měl Arnošt z Pardubic i na založení vysokého učení pražského a na rozvoj liturgického latinského zpěvu. Zasloužil se o rozhojnění statků arcibiskupství (zakoupení panství Rožmitál). Závažným způsobem se podílel na vytvoření správy pražské arcidiecéze, která se dělila na deset arcijáhenství, arcijáhenství na děkanáty a děkanáty na farnosti. Všech far bylo téměř 2 200. Arnošt se pokoušel o reformu církve na prvním sněmu české církevní provincie (1349), kde ohlásil nový církevní zákoník *Statuta Arnesti* jako základ církevní organizace v Čechách. Pro nápravu církevních zlořádů zřídil úřad „opravců mravů duchovenstva“; jednalo se o prohřešek nezachování rezidence u farářů (1358),²⁵³ hromadění obročí, porušování celibátu s trestem až ztráty fary. Životopisec arcibiskupův poznamenal, že pouze okolnost, že nebyl Francouz nebo Ital, zabránila, že se v roce 1362 (po smrti papeže Inocence VI.) nestal papežem.²⁵⁴

Jan Očko z Vlašimi, druhý pražský arcibiskup, stojí tak trochu ve stínu velké osobnosti svého předchůdce, jakým Arnošt z Pardubic bezesporu byl (nedosahoval Arnoštovy úrovně vzdělání). Dosáhl vysokých hodností u papežské kurie, byl jmenován papežským legátem a jako první Čech získal hodnost kardinála.²⁵⁵

Mezi moravské biskupy patřili tyto význačné osobnosti: Jindřich Berk z Dubé, Jan Volek, Jan Očko z Vlašimi, Jan ze Středy.²⁵⁶ **Jan ze Středy**, litomyšlský biskup (1353-1364), olomoucký biskup (1364-1380), později kancléř u dvora (1353-1374) ustanovil v olomoucké diecézi inkvizitory a v souvislosti s kulturním vývojem Karlovy doby se stal známým pro své vztahy s italskými humanisty. Změnil styl listin, ve kterých se mělo objevovat více latinských citátů klasiků a Církevních otců. Zasáhl i do výtvarného projevu dvorského iluminátorského ateliéru, zejm. v díle cestovního breviáře *Liber Viaticus* (2.2.) vyhotoveném Mistrem Viatiku na objednávku Jana ze Středy.

Církev se kromě hospodářské, duchovní, společenské a sociální funkce významně podílela na životě kulturní a vzdělávací Karlovy doby.

²⁵³ Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) 1. díl (1355-1364)*. Praha 1993, str. 118.

²⁵⁴ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 159-171.

²⁵⁵ Tamtéž, str. 172.

²⁵⁶ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 68-70.

Významní církevní hodnostáři zasáhli a přispěli rovněž k **výstavbě** chrámu sv. Víta, kde je nalezneme mistrně ztvárněné parléřovskými hutěmi v polychromových skulpturách a portrétních bust, a to pražský biskup Arnošt z Pardubic a jeho nástupce Jan Očko z Vlašimi, kanovníci Ondřej Kotlík, Beneš Krabice z Weitmile, Mikuláš Holubec a Leonard Bušek.²⁵⁷ Zůstaneme ještě u osobnosti Arnošta z Pardubic, který nechal vybudovat kostel sv. Jindřicha (1348-1351).

Vedle klášterů patřily mezi významné instituce pražská metropolitní kapitula a kolegiátní kapituly (u kostela Všech svatých na Pražském hradě - 1339, u sv. Jiljí na Starém Městě pražském - 1366, u sv. Apolináře na Novém Městě - 1362 a druhá největší vyšehradská). Na území České koruny existovaly snad všechny typy středověkých klášterních komunit, tj. kartuziáni, augustiniáni-kanovníci, karmelitáni, serviti, celestýni, benediktini, cisterciáci a premonstráti etc. Augustiniáni prosluli zejména na poli vědeckém a literárním. Prestižní fundací²⁵⁸ se stalo založení Emauzského kláštera, a to z podnětu samotného panovníka (1347), určeného pro mnichy „*obřadu slovanského*“ s klášterním kostelem (1372) zasvěceným sv. Jeronýmovi.²⁵⁹

V **klášterech** se rozšiřovaly nové formy zemědělské výroby (cisterciáci), vycházeli z nich učitelé a kazatelé (dominikáni a minorité). Při klášterech a kapitulách stály školy a charitativní ústavy (špitály) a zde se rozvíjely počátky vědy a latinského písemnictví (benediktini a augustiniáni), vznikaly knihovny a skriptoria.

V tzv. skriptoriích, tj. v klášterních nebo kapitulačních písařských dílnách, se soustřeďovala výzdoba středověkých rukopisů. Knižní iluminace kulminovala v díle tzv. *Pasionálu abatyše Kunhuty* a ve *Velislavově bibli*²⁶⁰ z 1340. Častá byla díla na objednávku: cestovních breviářů, misálů²⁶¹ (na objednávku Jana ze Středy aj.), mariánské modlitby (*Laus Maria* či-li Chvála Marii), duchovní sborníky (*Klemenský sborník Tomáše*

²⁵⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 404.

²⁵⁸ „Fundace“ (z lat. fundatio - zakládám), majetek v hotovosti nebo v nemovitosti, kterým jakýmkoli způsobem dostala církevní osoba. Je vždy spojena s věčnou nebo dlouhodobou povinností za roční výnos tohoto majetku konat určené církevní úkony. Fundace tvořily mocenskou oporu panovnického rodu a byl v nich obsažen i zbožný úmysl (kap. 2.1.2.). Fundacemi byly zahrnovány za vlády Karla IV. např.: sbor mansionářů při pražské kapitule, slovanský klášter v Emauzích, augustiniánská kanonie na Karlově a jí podřízené kanonie v Ingelheimu a kapitul (kap. 3.4.1.). - Hledíková, Z. *Svět české středověké církve*. Praha 2010, str. 106-108.

²⁵⁹ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 172-176.

²⁶⁰ na příkladu obrazové výzdoby líčící zrození a působení Antikrista. Jedná se o inspiraci uměleckými kruhy francouzského dvora. - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 415 s.

²⁶¹ „Misál“ (z lat. missale), mešní, liturgická kniha obsahující modlitby sebrané z různých liturgických knih, které přednáší kněz při slavení eucharistie. Zpočátku vznikaly při zvláštní příležitosti (votivní mše v domech, liturgie na cestách). Později vznikl úplný misál (Missale plenum) obsahující mešní texty celého církevního roku, vznikl v kláštorech. - Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 271. Např. Radecký misál ze 14. stol. ze Salcburku. - Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 78.

ze *Štítného*), morální úvahy určené k rozjímání, modlitební knížka arcibiskupa Arnošta (*Orationale Ernesti*).

Kromě kulturní funkce plnily kláštery funkci **charitativní** a **sociální**. Zde nalézali obyvatelé ošetření v nemoci, stáří i ochranu v dobách ohrožení a válek.²⁶² Tuto funkci plnily řády křižovníků, žebravé řády a neřeholní společenství žen-laiků tzv. „bekyně“. Poblíž hradeb stávaly *špitály*, v dostačující vzdálenosti od města se zřizovala *leprosaria*.²⁶³

Církev si činila nárok určovat normy a zásady ve věcech víry a mravů. Zastávala úlohu duchovní. Z tohoto nároku pro sebe církev odvozovala nezadatelné právo hájit odkaz Bible a církevní tradici víry v případě naléhavosti i trestními sankcemi (běžné pokání až po exkomunikaci a klatbu). Zejména provinění povahy dogmatické a všechny jiné odchylky od oficiálního postoje církve byly vyšetřovány a trestány institucí tzv. **inkvizitorem kacířské nepravosti**²⁶⁴. Arnošt z Pardubic se zasloužil o snížení přímých zásahů papeže a jeho kurie v českých zemích na nejmenší míru. Jeho úspěch dokazuje případ Coly di Rienzo (1.4.). Díky rozvaze obou pražských arcibiskupů nedošlo k masovému pronásledování údajných kacířů, jak tomu bylo v jiných zemích.²⁶⁵

Bohoslužba, tedy **liturgická** úloha, byla v latinském jazyce a u většiny lidí umocňovala tajemnost mystéria Kristovy vykupitelské oběti. Svátost přijímání byla zásadně vysluhována jednou za rok, protože se církev obávala jejího znevážení (přes odpor některých lidí). Mše přinášela hluboký estetický zážitek z liturgických předmětů a oděvů zhotovených z drahocenných materiálů vysoké umělecké hodnoty. Celkový dojem umocňovala hudba a zpěv a samozřejmě výtvarná podoba a výzdoba kostela, která musela být pro člověka vzácným kulturním, společenským a duchovním zážitkem.²⁶⁶ Balduin, trevírský arcibiskup a zakladatel klášterů, Karlův prastrýc a jeho politický rádce, přisuzoval značný význam

²⁶² Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 495.

²⁶³ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 79, 134.

²⁶⁴ „*Inkvizitor kacířské nepravosti*“ (lat. inquisitor haereticae pravitatis): Počátky biskupské inkvizice v Čechách splývají inkvizicí papežství, tedy už za pontifikátu biskupa Jana IV. z Dražic (r. 1318). První případ šetření inkvizicí v Čechách je z roku 1315, kdy byl sám Jan z Dražic obžalován litoměřickým proboštem z údajného nadřezování a trpění kacířství. Biskup byl suspendován a v Čechách byla od roku 1318 zřízena trvalá papežská inkvizice. 1348 činnost papežských inkvizitorů v Čechách končí. - Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 496-499. Srov. Inkvizice v 1. pol. 13. stol. zasahovala proti kacířům v Champagne, Burgundsku, Flandrech, Rouenu, Remeši, Bourges, Tours, Sens. - Heer, F. *Evropské duchovní dějiny*. Praha 2000, str. 147.

²⁶⁵ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 496-499. Srov. Arnošt z P. se sice zasadil o nestrannost v rozhodování inkvizice, několikrát jmenoval své inkvizitory pro diecézi, ale v zásadě okruh působnosti a postupy inkvizitorů neměnil. - Hledíková, Z. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*. Praha 2008, str. 132, 190-211 (reflexe jeho vztahů s kurií dokazuje právnícké nadání tohoto preláta).

²⁶⁶ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 86-98.

výzdobě kostelů. Podle usnesení provincionální synody (1310) měl být každý oltář zdoben obrazem, což na počátku 14. stol. nebylo samozřejmostí.²⁶⁷

S ideovým, duchovním životem středověkého člověka úzce souvisela **hudba**, především chrámová a zpěv. Bez hudby se neobešla žádná slavnost, církevní nebo světská a zpěv patřil neoddělitelně k liturgie, stejně jako k veškeré poezii. Dominoval gregoriánský chorál. V roce 1343 byl založen při Svatovítském chrámu 24-členný sbor „mansionářů“²⁶⁸ (2.1.2.), dvanácti kněží a dvanácti nižších kleriků.²⁶⁹ Pozoruhodné podpoře církve (i Karla IV.) se těšila hra na varhany, kterou horlivě propagoval i Mistr Jan Hus.²⁷⁰ První takový sbor vznikl v Terenzu (v souvislosti s terenzským zázračným snem, obr. 11) poté v Praze, Norimberku, Vratislavi, Magdeburgu a Brně.²⁷¹ Z hudební produkce 14. století se zachovala jen nepatrná část. Notové zápisy dnes najdeme na nástěnných malbách a v rukopisech.²⁷²

Zájem o duchovní život dokládají **náboženská bratrstva**, která se začala objevovat paralelně se vznikem cechů (v 3.2.3.), např. bratrstvo obruče a kladiva. Tendence ke vzniku bratrstev farářů (v rámci hnutí Devotio moderna) byly vnímány jako škodlivé.²⁷³

²⁶⁷ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 27.

²⁶⁸ „Mansionář“ (z lat. mansio - přibyték, byt) byli ve 14. stol. častým typem nekurátního duchovních, kteří byli určeni k vykonávání mariánské hodinkové liturgie, jitřní mariánské mše, příp. zpěvu Salve regina. Toto sdružení podléhalo děkanovi kapituly nebo faráři významného kostela. - Hledíková, Z. *Svět české středověké církve*. Praha 2010, str. 111-115.

²⁶⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 396.

²⁷⁰ Tamtéž, str. 397.

²⁷¹ Nodl, M. *Tři studie o době Karla IV.* Praha 2006, str. 29.

²⁷² Např. na schodišti Velké věže na Karlštejně, Václavovy Bible, náboženské a moralizující písně conductus ve Vyšebrodském rukopise (až poč. 15. stol.). - Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 206-212.

²⁷³ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 90.

4. ROZBOR KULTURNÍCH SNAH

*„Požehnán buď Hospodin, má skála, ...
Moje milosrdenství a moje pevná tvrz,
můj nedobytný hrad, můj vysvoboditel,
můj štít, k němuž se utíkám,
on mi můj lid podmaňuje.“*

Ž 144,1-2

Bohatá byla nejen literární činnost v době Karla IV., ale v daleko větší míře bylo možné vysledovat jeho činnost v architektuře a ve výtvarném umění. V českých zemích bylo mnoho hradů a tvrzí z doby Václava II. i dříve před ním.²⁷⁴ V „období dvojvládní“ začala spolu s restitučními snahami mocenských základů panovnické moci další výstavba hradů a tvrzí, v které soutěžil král se šlechtou, kostelů a klášterů.²⁷⁵

Nejdůležitější kulturní stavbou hradního komplexu byl **KARLŠTEJN**, dílo vrcholné gotiky ve francouzském stylu, kterým se v této kapitole zevrubněji zabývám.

Hrad dal vybudovat Karel IV. nedaleko Prahy na vápencové skále nad údolní nivou řeky Berounky v letech **10. 6. 1348 – 1365** v okolí vinic a hlubokých lesů. Místo dokonale vystihuje pojem duchovní zámek, místo skrývajících tajemství, místo pojmenované podle krále, který se tam uchýloval před světem. Útočištěm pro říšské Korunovační klenoty a svátostiny Svaté říše římské se stal později.²⁷⁶ Stejný účel mělo plnit i založení **kolegiální kapituly** (3.4.1.) na hradě dne **27. 3. 1357**, a to při kostele Panny Marie, která měla mít pět kanovníků a kteří měli na tomto hradě sídlit jako „*ochránci svatých ostatků*“.²⁷⁷

Hrad má třístupňovou strukturu (obr. 27-29). Nejnižší stupeň byl určen k obývání císařem a jeho družinou, císařovnou a jejími dámami (francimorem) (tzv. Císařský palác). Dále byl tvořen provozními budovami, tj. Purkrabským palácem, Studniční věží a Předhradím. Ve druhém stupni byl v Mariánské věži postaven kostel Panny Marie se sakristií a k němu přiléhající kaple sv. Kateřiny. Nejvyšší stupeň reprezentuje 60 m vysoká hlavní hranolovitá Velká věž s kaplí sv. Kříže (kaple Utrpení Páně), nejposvátnějším místem Karlštejnského hradu zřetelně vztahujícím se ke Kristu samému.²⁷⁸ Tři roviny měly svou symboliku. Představovaly totiž „*Obec pozemšťanů*“, „*Místo očištění*“ a nejvýše položen

²⁷⁴ A., Sedláček. *Hrady, zámky a tvrze království Českého I-XV*. Praha 1931-1937 in: Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 399.

²⁷⁵ Tamtéž, str. 401.

²⁷⁶ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 189.

²⁷⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 401.

²⁷⁸ Fajt, J., Royt, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997-1998, str. 12.

„*Nebeský Jeruzalém*“.²⁷⁹ Paralelu k těmto třem stupňům tvoří tři přírodní komponenty: řeka, údolí a hora. K těmto sférám lze přiřadit i čtvrtou – sféru podsvětí reprezentovanou skalními dutinami, sklepením a studnou.

Císař obýval 2. patro, jež bylo tvořeno čtyřmi místnostmi. Slavnostní síň zdobily nástěnné malby známé jako „*Lucemburský rodokmen*“ (sál předků), na kterou navazovala audienční síň (s nejlépe dochovaným interiérem), z které se vstupovalo jednoduchým dřevěným portálem do panovnickovy obývací místnosti, do ložnice, která byla velmi jednoduše zařízena. Z ložnice vedlo šnekovité schodiště do prostor obývaných královnou. A v traktu Císařského paláce se nacházela kaple sv. Mikuláše.²⁸⁰

Sakrálně reprezentativní funkce Karlštejna si vyžádala vznik pěti hradních svatyní, jedná se o kapitulární kostel Panny Marie, kapli sv. Kříže, trezorovou kapli sv. Kateřiny (nazvána původně Ostatků Utrpení Páně, obr. 24 a 25), sv. Mikuláše a kaple sv. Václava nacházející se v soukromých prostorách císařových. Pro relikvie, konkrétně dva trny z Kristovy koruny (2.1.2.), ostatky sv. Palmácia (rytíře Kristova) a sv. Arnulfa (1. métského biskupa)²⁸¹, nechal Karel IV. zhotovit zlatý, drahokamy posetý tzv. „*ostatkový kříž*“ (1357, také Kříž království českého, obr. 26) a vsadit do výzdoby kostela Panny Marie, tj. před vstupem do kaple sv. Kateřiny. S ním souvisí tři tzv. „**Ostatkové scény**“ (obr. 22) v kostele P. Marie a kaple sv. Kříže (podle vzoru 3.2.2.). Jedná se o freskové malby ukazující, jak císař Karel IV. přijímá dva trny z Kristovy koruny od francouzského krále Karla V. (událost z 1356-1357), houbu (přiloženou ke rtům žíznícího Krista) od kyperského krále Petra II. (či vladaře z Mantovy Loysia Gonzagu) a ve třetím výjevu císař ostatky sám vkládá do ostatkového kříže.²⁸² S Ostatkovými scénami sousedí tzv. „**Apokalyptický**“²⁸³ **cyklus**“ (obr. 23) zdobící původně všechny stěny kostela, dnes dochovaný jen z části, vzniklý patrně pod vlivem podobných témat rozšířených v Itálii po velkém moru až po vysvěcení kostela v roce 1357.²⁸⁴ Ostatkový kříž je součástí pokladu chrámu sv. Víta. Jiný obraz nese portrét Karla a Anny Svídnické rozdělený tímto svatým křížem a zároveň je jejich nejstarší oficiální

²⁷⁹ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 402.

²⁸⁰ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 234.

²⁸¹ Bobková, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV. a 1310-1402*. Praha 2003, str. 486.

²⁸² Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 237.

²⁸³ „*Apokalypsa*“ (z řeč. apokalypť - odhaluji, vyjevují), líčení krizových jevů spojeným s koncem časů a světa, jde o osobitou eschatologii. Je začleněna do starozákonního a novozákonního svědectví. - Salajka, M. *Orientální teologický slovník*. Praha 2000, str. 14-15. Je ztvárněna v literatuře a výtvarném umění. Z knihy Zj 12,1-15: „*I ukázalo se na nebi veliké znamení: Žena oděná sluncem, pod jejíma nohama měsíc a na hlavě koruna z dvanácti hvězd...*“ Čtyři malby této perikopy - v apokalyptickém pásmu karlštejnské kaple P. Marie (Apokalyptické ženy jsou součástí apokalyptického cyklu Litanie všech svatých se Sedícím na trůnu a Beránkem. - Bareš, P., et al. *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. Praha 2010, str. 79-92.

²⁸⁴ Fajt, J., Royt, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997-1998, str. 14.

císařskou podobiznou. Všechny čtyři vyobrazení ukazují spojení korunovačních hlav a duchovního světa.²⁸⁵

Tyto portréty na ostatkových scénách (obr. 22) vytvořil malíř **Mikuláš Wurmser** v letech 1357-1358, který dříve v roce 1355 vyzdobil výklenek apsidy²⁸⁶ v kapli sv. Kateřiny. Na schodišti Velké věže vedoucího k hlavní svatyni Mikuláš Wurmser zhotovil dvě fresky ze života sv. Ludmily a sv. Václava (1361-1365), které upomínají na christianizaci Čech a jednotu české i říšské moci.²⁸⁷ Mikuláši je přisuzováno autorství galerie tzv. „**Lucemburského rodokmenu**“²⁸⁸ z roku 1356-1357 s nezvykle živou gestikou a fyziognomicky mistrně zvládnutými tvářemi, o jejíž celkové podobě se dozvídáme jen z kronik a rukopisů ze 16. století (obs. 56 genealogických postav), neboť se nedochovala. Styl tohoto rodokmene je odvozen z Paříže pol. 14. století.²⁸⁹ Obě díla sloužila k povznesení slávy dynastie a vládnoucího panovníka. Na konceptu rodokmenu s Mikulášem zřejmě spolupracoval **Mistr Olsvald**, který vyzdobil zejména klenbu jihovýchodního okenního výklenku kaple sv. Kříže.

Vrcholem celé stavby Karlštejna je kaple sv. Kříže ve Velké věži, která byla od počátku určena jako schrána pro říšský poklad a později relikvie i osobního císařova pokladu. Ideový koncept celé kaple vypracoval císař se svými nejbližšími rádci – arcibiskupem Arnoštem z Pardubic a kancléřem Janem ze Středy. Vlastní prostor kaple je rozdělen na dvě samostatné části kovanou mřížkou jako chórovou přepážkou²⁹⁰ s obloukem uprostřed jako symbolem bran Nebeského Jeruzaléma.²⁹¹ Výzdoby těchto prostor se na počátku 60. let 14. stol. ujal s řadou pomocníků **Mistr Theodorik**, který zde vytvořil soubor 129 desek (pův. 130, dnes jeden ztracen) s polo-postavami světců, které představují „Vojsko Kristovo“ či „Církev vítěznou“, ojedinělý soubor, který ve světě nemá obdoby. Pozlacená stropní klenba této kaple zdobená drahokamy má vyvolávat představu nebes

²⁸⁵ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 392.

²⁸⁶ „*Apsida*“ (z řeč. hapsis - ohyb, kotouč, klenba), půlkruhové (románské) nebo mnohoúhelníkové (zejména gotické) ukončení lodi kostela nebo presbytáře či-li výklenek. V křesťanských chrámech byla obvykle na východní straně stavby většinou zakrytá půlkoulí, která je uzavřena na styku s hlavní lodí obloukem. Je zde místo pro katedru a kněžskou lavici (exedru). - Berger, R. *Liturgický slovník*. Praha 2008, str. 56.

²⁸⁷ Bobková, L. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. Praha 2003, str. 491.

²⁸⁸ Autorství „*Lucemburského rodokmenu*“ přisuzováno M. Olsvaldovi a M. Wurmserovi. Genealogie rodu Lucemburků na Karlštejně je znáz. od Noa, řeckých bohů, k Merovejcům, ke Karlu Velikému, vévodům brabantským hrabatům lucemburským, zakončená rodiči Karla IV., Karla IV. a jeho ženami (zničeny po požáru 1487). - Kavka, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I. díl (1364-1378)*. Praha 1993, str. 24.

²⁸⁹ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 65.

²⁹⁰ „*Chórová přepážka*“. Triumfální (vítězný oblouk) odděluje hlavní loď kostela, kaple od presbytáře (kněžiště). Toto oddělení je zvýrazněno mřížkou (přepážkou) dřevěnou (nízké zábradlí), kamennou (balustráda) nebo i kovovou s dvířky uprostřed. - Černý, P. *Malý slovník církevně-politické a náboženské terminologie*. Praha 1981, str. 63.

²⁹¹ Fajt, J., Royt, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997-1998, str. 25-33.

a zbožného, modlíciho se člověka má k nebesům rovněž přivést.²⁹² Drahokamy byly ve středověku chápány jako schránky světců. K rozměrným drahokamům jsou přiřazeny rozměrné tváře světců. Uvnitř těchto deskovitých obrazů (v jejich rámech pokrytými drahokamy) se skrývá část relikvie znázorněného světce.²⁹³

Pokladem jsou bezesporu Theodorikovy desky vytvářející obrazovou stěnu na způsob *ikonostasu*. Inspirací mu mohl být benátský sv. Marek a bazilika na ostrově Torcello. K charakteristickým znakům Theodorikovy malby patří „*přetahování*“ svatozáří. V západním umění té doby jde o docela neznámou techniku, avšak běžný způsob v byzantské malbě.²⁹⁴ I ostatní nástěnné malby (Klanění 24 starců apokalyptickému Beránku) spojuje s těmito 129 deskovitými malbami jednotná technika připisována M. Theodorikovi a jeho dílně připomínající monochromní malbu „*en grisaille*“.²⁹⁵ Theodorik upevnil na klenbu kaple a na pozadí nástěnných maleb pozlacené puklice z tenkostěnného benátského skla, které mělo symbolizovat Slunce, Měsíc, planety a stálici. Tak jako se z klenby třpytilo Slunce, Měsíc a hvězdy jako zpodobnění nebeského vojska, tak se třpytila nádherná síň Nebeského paláce ve staročeské legendě o sv. Kateřině, podle které byli Kristus a panna Kateřina právě tam zasnoubeni.²⁹⁶

Mystický až tajemný nádech hradu možná vyvolal nález skutečného pokladu z roku 1350-1400, který byl objeven ve zdech hradu během rekonstrukce v době 1877-1899. Karlštejnský poklad čítá 387 předmětů běžného užívání, módních ozdob, liturgických potřeb a je dokladem všestrannosti zlatnictví v Praze.²⁹⁷

Karlštejn je bezesporu pokladnicí dvorského umění a středověké propracované mluvy symbolů s eschatologickým významem v onom spojení ostatku a obrazu.

²⁹² Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 395.

²⁹³ Tamtéž, str. 396.

²⁹⁴ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 239.

²⁹⁵ „*En grisaille*“ (z fr. gris - šedý), monochromní malba, výraz pro malbu vytvořenou převážně jednobarevně, většinou v odstínech šedi, často však také v tónech hnědi. - Fajt, J., Royt, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha 1997-1998, str. 25.

²⁹⁶ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 66.

²⁹⁷ Tamtéž, str. 114.

5. ROZBOR VZDĚLANOSTNÍCH SNAH

*„Moudrost září a nevadne,
ochotně se dává spatřit těm, kdo ji milují,
a najít těm, kdo ji hledají.“*

Mdr 6,12

*„Moudrému dej a bude ještě moudřejší,
pouč spravedlivého a přibude mu znalostí.“*

Př 9,9

Stejně jako katedrála sv. Víta, Pražský hrad (obr. 14) nebo Karlštejn (obr. 27) patřila univerzita, kterou Karel IV. v Praze založil, mezi klenoty Království českého. Jako nejstarší univerzita ve střední Evropě měla za vlády Lucemburků na českém a říšském trůně velký vliv na evropskou vzdělanost a kulturu. Zbývá tedy prozkoumat poslední a jedinou instituci, která byla určena celé říši a našla své sídlo v Praze: **KARLOVU UNIVERZITU**.

Založení pražské univerzity mělo pro císaře Karla IV. praktický a osobní význam. Karel IV. záhy za svého mládí, které prožil na francouzském dvoře pochopil, že úspěšná panovnická politika se v nových podmínkách musí opírat o silnou intelektuální elitu. Karel za svého života založil deset vysokých učení. Tímto zakládáním konkuroval nejen papežskému právu, ale i v otázce duchovního života a vzdělávací politiky dosáhl rovnoprávného postavení s papežem. Pražská instituce měla mít stejná práva jako univerzity v Paříži (1170-1180) mající artisticko-teologický charakter, a právnické Bologni (1185).²⁹⁸ Teologické učení mělo přispět ke vzestupu vážnosti země a jejího panovníka, ale nejen to. Karlova univerzita byla projektována jako duchovní instituce. Zatímco Karlova univerzita v Praze měla sloužit zvláště teologii, jež měla přednost i před právní vědou, univerzita štaufského císaře Fridricha v Neapoli (1224) byla určena především pro právníky.²⁹⁹

Chceme-li vysledovat, kdy Karla IV. poprvé napadla myšlenka založit v Praze univerzitu, musíme se vrátit zpět k době, kdy byl ještě moravským markrabětem a účastnil se s Janem Lucemburským na správě českého státu v období „dvojvládí“. Do doby, kdy bojoval s císařem Ludvíkem Bavorským a kdy bylo v Avignonu během složitého jednání dohodnuto povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a Karlova kandidatura na římský trůn. Z naznačených politických a mocenských souvislostí je zřejmé, že o založení univerzity v Praze se uvažovalo v široce založených plánech na zvýšení mocenské úlohy a upevnění

²⁹⁸ Čechura, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. Praha 1999, str. 208.

²⁹⁹ Seibt, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Praha 1999, str. 179-181.

českého státu a o jeho novém postavení jako mocenského centra Svaté říše římské spravované z českého království, tedy bohemocentricky.³⁰⁰

Svědectvím správnosti této úvahy je **privilegium** z latinské „svolovací“ **buly papeže Klimenta VI. z 26. 1. 1347**, kterým na žádost krále Karla dal souhlas k založení pražského obecného učení (generálního studia) o všech čtyřech fakultách v Praze a udělil univerzitě do budoucna výsady a práva, která měla i jiná obecná učení. Papežská bula tedy zaručovala rovnoprávnost univerzity, která měla být založena, s ostatními univerzitami a byla předpokladem jejího všeobecného uznání, což byla vysoká a cenná výsada (např. Neapol o papežské privilegium požádala až dodatečně po svém založení), dále vytvářela autoritativní protiváhu případnému odporu české šlechty. Šlechta se totiž obávala, že její vliv na panovníka v jeho královské radě ochabne s příchodem vzdělaných úředníků-absolventů nové univerzity a cítila navíc odpor k cizincům a německým rádcům.³⁰¹

Že nově vznikající univerzita bude mít skutečný úspěch, jak pevně doufal Karel IV., vyjadřuje sám panovník v zakládací listině Nového Města pražského z 8. 3. 1348, kde výslovně žádal, aby se zvětšila obytná plocha také pro příliv a pohodlí cizinců, které do Prahy přiláká generální učení.³⁰²

Na zasedání zemského sněmu v březnu 1348 byl získán souhlas k založení univerzity a byla vydána **zakládací listina pražského vysokého učení** s datem **7. 4. 1348** (obr. 30, 32) ve dvou rovnocenných originálech. První z nich byl zpečetěný zlatou bulou a druhý byl vyhotoven pro pražského arcibiskupa jako kancléře univerzity a potvrzen voskovou pečetí krále Karla. Tato listina ve dvou vyhotoveních je na rozdíl od souboru jiných státoprávních privilegií týkajících se Karlovy koncepce českého státu a Svaté říše římské z téhož data jedinou listinou, kterou Karel nevydal z titulu autority římského krále, nýbrž z titulu krále českého z jeho vůle a moci a na základě souhlasu českého zemského sněmu. Tvzení některých německých historiků se proto nezakládají na pravdě, jsou uměle vykonstruované až zaslepené německým subjektivismem, tvrdí-li, že univerzita byla Karlem založena z titulu „německého krále“.³⁰³ Průkopnické práce F. Kavky a F. Seibta i bádání na německé straně jsou zajedno v tom, že pražská univerzita byla nesporně universalistickým ústavem, první univerzitou severně od Alp a východně od Paříže, časově i svým významem první univerzitou říše, vyrostlou na půdě Českého království.³⁰⁴

³⁰⁰ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 5-7.

³⁰¹ Tamtéž, str. 9.

³⁰² Šusta, J. *Karel IV. Za císařskou korunou 1346-1355. České dějiny II/4*. Praha 1948, str. 77.

³⁰³ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 11-16.

³⁰⁴ Kavka, F., Petrůň, J. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*. Praha 1995, str. 37.

Další etapou zakládajícího procesu bylo vyhotovení univerzitního pečetidla z ryzího stříbra, bez kterého by jakákoli činnost univerzity nebyla prakticky možná. O době jeho vzniku se vedou spory, podle historika Jiřího Spěváčka je z roku 1348.³⁰⁵ Avšak podle historika Fajtla³⁰⁶ byl sice pečetní typář zhotoven kolem roku 1350, ale pouze pro právnickou fakultu, zatímco zbytek univerzity užíval pečeť rektorální s vyobrazením Marie z roku 1379.³⁰⁷ Zvláštností pečetního obrazu je, že panovník na něm není zobrazen v majestátu, ale klečící před knížetem Václavem a oblečený do brnění byzantinizujícího charakteru bez pláště a na hlavě se skvějící se svatováclavskou korunou (obr. 31), což poukazuje na snahu posledních Přemyslovců založit v Praze univerzitu.³⁰⁸ Výjev na pečetním obraze symbolizuje odevzdání osudu právě založené univerzity do ochrany českého světce a patrona Českého království a českého knížete Václava, který zde stojí v plné zbroji se štítem s orlicí a kopím s praporem v rukou. Klečící panovník drží v rukou zakládací listinu univerzity se zavěšenou zlatou bulou. Mezi oběma postavami je zavěšeno písmeno „W“ (*Wenceslaus*), jméno českého světce a křestní jméno krále Karla.

Univerzita, založená pro České království a jeho „věrné obyvatele“ symbolicky znázorněném na starobylém pečetidle, tedy instituce zřízená přednostně pro České království se souhlasem papeže i české šlechtické obce, byla zabezpečena dále výsadami a univerzitními privilegii i ze strany Svaté říše římské listinou vydanou dne **14. 1. 1349** ve městě Eisenachu, tzv. „**eisenašským diplomem**“³⁰⁹ (obr. 33).

Pražské vysoké učení bylo od počátku vybaveno čtyřmi fakultami. Podle významu to byly fakulty: *teologická, právnická, lékařská a artistická* (či-li sedmera svobodných umění, později zvanou filozofickou), které měly právo udělovat hodnosti *bakaláře, mistra* (u artistické fakulty) a *doktora* (u zbývajících fakult). U absolventů teologické fakulty se užívalo obou titulů, mistr i doktor. Titul doktora teologie byl považován za vyšší a velmi těžko dosažitelný. Z českých mistrů nabyli této hodnosti do konce 14. stol. pouze tři: *Vojtěch Bludův* (1349), *Vojtěch Raňkův z Ježova* (1349) a *Jan Eliášův z Horšovského Týna* (1398). Získání titulu mistra nebo doktora předcházela tzv. „licenciát“ (oprávnění), že bakalář podstoupil další zkoušky a obstál v nich, získává povolení vyučovat na univerzitě a mohl konat přednášky. (Funkci licenciáta lze trochu ztotožnit s dnešní hodností docenta.)³¹⁰

³⁰⁵ Tamtéž, str. 17.

³⁰⁶ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 271.

³⁰⁷ Ve srov. s Kavka, F., Petrů, J. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*. Praha 1995, str. 37. - Toto krásné umělecké dílo vzniklo podle nejnovějších výzkumů J. Krásky okolo roku 1350 v dílně norimberských zlatníků.

³⁰⁸ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků...* Praha 2006, str. 271-272.

³⁰⁹ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 17-19.

³¹⁰ Tamtéž, str. 27.

Stěžejní je pro mé účely přihlédnutí k tehdejšímu studiu na teologické fakultě, jejímž symbolem byla holubice, tedy Duch svatý. Studium na této fakultě nebylo podmínkou kněžského svěcení, proto sem přicházeli zralí muži, hmotně zajištění, nejlépe vlastníci nějakého církevního obročí. Teologické vzdělání se prohlubovalo ve dvou šestiletých cyklech, úhrnem tedy dvanáct let. Doktorát teologie byl tehdy vzácností, ostatně ani dnes není snadné jej dosáhnout.³¹¹

Udělování akademických hodností řídil *kancléř*. Chod školy zabezpečovala univerzitní statuta v roce 1360 (obr. 34) v péči jejího kancléře, pražského metropolity Arnošta z Pardubic.³¹² Hlavním představitelem univerzity byl volený *rektor*, který předsedal učitelskému sboru, jenž musel dosáhnout alespoň věku dvaceti pěti let a být klerikem.³¹³ Nesměl být řeholník, musel mít minimálně nižší svěcení (podjáhenské, jáhenské), musel pocházet z řádného manželství a musel být svobodný. Byl volen nejdříve na jeden rok, po roce 1385 na jeden a půl. Od roku 1367 si každá fakulta volila zkušeného a osvědčeného člena označovaného jako *děkan* fakulty. Volil se dvakrát do roka. Povinností děkana bylo bdít na zachovávání školního řádu, učebních osnov a administrativně řídit práci fakulty, předsedat schůzím mistrů.³¹⁴ V průběhu staletí se sice tvář Univerzity Karlovy v mnohých rysech měnila, ale některé tradice (zejména univerzitní struktury) přetrvaly dodnes.

Počátky pražské univerzity byly dosti skromné a do jisté míry obtížné. Brzy však došlo k rychlému obratu.

Karel si taktéž uvědomoval, jak důležité je pro úspěšný start univerzity opatřit osvědčené učitele. Proto z cizích zemí povolával mnohé mistry teologie, doktory kanonického práva a vzdělance vzdělané v různých uměních. Z teologické fakulty jmenujme především: jediného doktora bohosloví u nás *Jana z Dambachu*, mistra *Mikuláše z Loun*, *Jana Moravce* (díky Karlově prosebnému listu Klimentovi VI. se stal mistrem teologie), pro obor biblistiky *Vojtěcha Bludova* (stejným postupem jako u Jana Moravce doktorem teologie) aj. Profesorský sbor byl na teologické fakultě pravidelně rozšiřován o přednášející z řad cisterciáků, augustiniánů, karmelitánů a dominikánů.³¹⁵ V teologických oborech byl ve středověku spatřován v souladu s vládoucí církevní ideologií vrchol veškeré vzdělanosti a učenosti. Proto Karel věnoval těmto disciplínám přednostní zájem. Důležitou disciplínou bylo i církevní (kanonické) právo. Sám Karel či Arnošt z Pardubic pozval do Prahy z univerzity v Bologni proslulého právního teoretika *Buonsignore de Buonsignori* (2.2.). Církevní právo

³¹¹ Štemberková, M. *Univerzita Karlova: historický přehled*. Praha 2011, str. 22.

³¹² Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 153.

³¹³ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 264.

³¹⁴ Spěvák, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 24-26.

³¹⁵ Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 466.

spolu s ním přednášel Čech *Štěpán z Uherčic*. Na lékařskou fakultu pozval z Toskány *Baltazara de Marcellinis* a mistra *Walthera*, někdejšího lékaře Jana Lucemburského.³¹⁶ Tato Karlova tendence získávání, kdy na univerzitě převládali cizí věhlasní učitele vedle učitelů českého původu, však přinesla v pozdějších letech komplikace, když nastal narůstat vliv německých profesorů a studentů a docházelo ke sporům o rozhodující vliv na vysokém učení (i v souvislosti s rozmachem husitství) za vlády krále Václava IV.³¹⁷

V dalších letech přicházeli do Prahy studenti z Francie, Anglie, z Lombardie, z uherského a polského království i z dalších zemí. Karlovo toužebné přání, aby se pražská univerzita stala proslulou a nabyla v cizině na vážnosti, se vyplnilo. Celkový počet studentů na pražské univerzitě činil v době smrti Karla IV. kolem sedmi tisíc.

K posílení hospodářského zázemí nově založené univerzity uložil Karel spolu s pražským arcibiskupem Arnoštem z Pardubic nejspíše v roce 1352 českému kléru zvláštní daň „na zřízení pražské univerzity“. Poněvadž byla univerzita určena mimo jiné pro vzdělávání českého duchovenstva.³¹⁸

V počátcích své existence neměla univerzita vlastní budovy. První profesori přednášeli a bydleli v klášterech, kde v tamních klášterních školách a v klášterních generálních studiích i přednášeli. Kromě toho se přednášelo v chrámech sv. Víta, v Týně. K překonání přechodného způsobu vyučování došlo teprve v roce 1366.³¹⁹

Dne **30. 7. 1366** založil římský císař Karel IV. první univerzitní kolej (obr. 35), nazvanou po něm **Karolinum** (*Collegium Caroli*), pro kterou získal dům patřící dříve Židu Lazarovi (vztah Karla a židovské minority v kap. 2.1.2.). Kolej měla sloužit dvanácti mistrům artistické fakulty, z nichž dva měli být schopni přednášet i teologii.³²⁰ Karel nové koleji roku 1370 zakoupil 114 rukopisů z pozůstalosti probošta Vyšehradské kapituly Viléma z Lestkova a tamní knihovnu tím obohatil. Karel poté založil kolej *Všech svatých*, zvaná Andělská,³²¹ která sloužila především pro vzdělávání příslušníků dvora a arcidiecéze. Pro právnickou fakultu císař zakoupil dům na Starém Městě poblíž minoritského kostela sv. Jakuba. Karel IV., mecenáš univerzity, nové koleji připsal značné nemovitosti sloužící k její existenci a provozu.

K zajištění vybavení a platů učitelů jí dále zaopatřil výnosy z pozemkové dražby šesti vesnic (Drahelčice, Holonohy, Nenačovice, Počernice, Uněbuzy) s mlýny, loukami.

³¹⁶ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 20-21.

³¹⁷ Spěváček, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 22.

³¹⁸ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 18. Srov. Fajt, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. Praha 2006, str. 264.

³¹⁹ Tamtéž, str. 21-22.

³²⁰ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 157.

³²¹ Štemberková, M. *Univerzita Karlova: historický přehled*. Praha 2011, str. 21.

Až v roce **1368** dostala univerzita pevnější řád, **univerzitní statuta**³²². Univerzita byla rozdělena do čtyř univerzitních národů, a to nikoli podle národnosti, ale podle svého geografického původu. K *českému národu* se hlásili ti, kteří pocházeli z Čech, Moravy, Uher a Sibiňska. K *polskému* patřilo Slezsko, Lužice, Polsko, Prusko, Litva, Míšeňsko, Durynsko a Vogtland. Saský národ sdružoval učitele a studenty ze středoněmeckých zemí, z Nizozemí a z Anglie. Konečně bavorský národ tvořili příchozí z jihoněmeckých států, z Rakous, Štýrska, Korutan a z Lombardie. Toto **rozdělení na univerzitní národy** (nationes) *podle teritoriálního hlediska* mělo zdůraznit mezinárodní a univerzalistický charakter pražského generálního učení a bylo provedeno podle vzoru pařížské univerzity.³²³

Významnou úlohu v životě univerzity hrály **disputace** či-li veřejné učené debaty podle scholastického způsobu (*more scholastico*), které tříbily pohotovost v reagování na problémy, které byly myšlenkově a společensky aktuální. Mimořádnou událostí byla každoroční lednová „*disputatio de quolibet*“, rozprava o učeném problému na libovolně zvolené téma, které předsedal a řídil mistr tzv. „*magister quodlibetarius*“. Univerzitní disputace nebyly jen výjimečnou slavnostní příležitostí, jejich prostřednictvím pronikal do autonomního života univerzity demokratický prvek neznající společenských rozdílů.³²⁴

Vliv nové pražské univerzity se odrazil v celé soustavě **nižšího školství**. Zájem o školy a vzdělání, zvláště v Praze, se podstatně zvýšil. I samotní správci škol (rectores) prošli univerzitou a měli titul bakaláře. Jak jsem již uvedla, docházelo k jejich laicizaci, vznikaly školy městské, světské a správci již nepodléhali církevnímu dohledu, ale univerzitě a jejímu dohledu i právním předpisům. Ve 2. pol. 14. století působilo jen v pražských městech celkem dvacet pět škol. Například Krakov měl na počátku 15. stol pět škol, Vídeň a Norimberk čtyři. Vysoký počet škol odrážel panovníkův osobní zájem o povznesení vzdělanosti v českých zemích.³²⁵

Odchodem zahraničních absolventů univerzity do svého rodiště, do blízké a vzdálené ciziny, se šířila česká vzdělanost. Pochopitelně byla univerzálním jazykem latina, ale ta nebránila **rozvoji češtiny**. Pod ochranným štítem latiny se na základech přemyslovské tradice rozvíjela na české půdě literární a umělecká tvorba vysoké úrovně. Zejména masově vznikala nová slova (neologismy) a slovní typy, díky nimž se rozšířil slovní rozsah češtiny

³²² Tento znak univerzitní autonomie vznikl z podnětu Arnošta z Pardubic z 10. 4. 1360 a první kodifikovaná statuta byla až z r. 1368. - Kavka, F., Petrůň, J. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*. Praha 1995, str. 41.

³²³ Spěváček, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 22-24.

³²⁴ Tamtéž, str. 29.

³²⁵ Tamtéž, str. 30-31.

o celou třetinu. Dosvědčuje tomu i dílo pražského univerzitního mistra *Bartoloměje z Chlumce*, autora třech veršovaných encyklopedických slovníků.³²⁶

Právě Karlem založená univerzita umožnila rozvoj nábožensky vzdělané literatury, která dospěla vrcholu svého vývoje v dílech *Tomáše ze Štítného*, odchovance artistické fakulty pražské univerzity a prvního laika, který se odvážil psát česky o věroučných otázkách. Byl typickým, hlavním a nejvýraznějším představitelem laické větve žáků Karlova učení, vzdělavců nové éry, jejichž vystoupení bylo umožněno univerzitou, ukázal nejlépe hloubku i šíři laicizačního procesu vzdělávání, právě tak schopnost českého prostředí chápat a pojmut i náročná teologická témata, vyhrazená až dosud výlučně duchovním.³²⁷

Růst společenského významu a prestiže univerzity vyvolal zakládání **vysokých učení v okolních zemích Českého království**, avšak císaře o zakládací privilegium nežádali. Ku příkladu: polský král Kazimír Veliký v Krakově (1363-1364), uherský král Ludvík Veliký v Pécsi (1367), vévoda rakouský Rudolf IV. Habsburský ve Vídni (1365), Ruprecht II. Falcký v Heidelbergu (1385), Městská rada v Kolíně nad Rýnem (1388) aj. V čele této zakladatelské vlny byl přitažlivý vzor Karla IV. Pokrokový charakter působení univerzit v pozdně středověké společnosti se dostal do ostrého rozporu s upadajícím vývojem církve, obzvláště po velkém papežském schismatu v roce 1378.³²⁸ Stoupenci římského papeže proto opustili Paříž a Sorbonnu a odešli do Prahy, kde uvažovali zakotvit. Vývoj dalších událostí týkajících se počtu profesorských míst v koleji české univerzity do tohoto plánu zasáhl a ze záměru sešlo.³²⁹

Když se pražská univerzita odmítla nechat zatáhnout do politiky papežského schismatu, pokusil se Václav IV. upravit dosavadní rozložení sil na ní. Teprve až **Dekret kutnohorský**³³⁰ (18. 1. 1409) byl závažným zásahem do sféry rozhodování na pražské univerzitě. Univerzita Karlova si v průběhu staletí prošla několika kritickými obdobími, kdy byla ohrožena národní a státní samostatnost. Osudy českého národa se v ní odrážely jako v zrcadle. Přes vše její význam pro vzdělání a kulturní život země, pro jejíž obyvatele byla založena, přetrval a překonal všechny pohromy. V současné době se dočkala značného rozmachu a společenské prestiže.

³²⁶ Tamtéž, str. 31.

³²⁷ Spěvák, J. *Karel IV. Život a dílo (1316-1378)*. Praha 1980, str. 391-392.

³²⁸ Spěvák, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha 1988, str. 33.

³²⁹ Bobková, L., Bartlová, M. *Velké dějiny země Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. Praha 2003, str. 160-161.

³³⁰ „Dekret kutnohorský“, listina omezující vliv cizinců na pražské univerzitě vydaná 18. 1. 1409 za vlády Václava IV. Na jejím vzniku se podílel především Mistr Jan Hus, Jeroným Pražský a Jan z Jesenice, přední členové reformní skupiny na univerzitě. Podle tohoto dekretu obdržel český národ na univerzitě tři hlasy, ostatní národy (saský, bavorský a polský) jeden. Dekret se týkal pouze třífakultního učení, ne právnické univerzity. - Nodl, M. *Dekret kutnohorský*. Praha 2010.

Závěr

Práce o „Vzdělanosti a kultuře v období vlády Karla IV.“ sleduje Karla jako panovníka, tvůrce politických paktů a záměrně vrcholí stavitelstvím měst a hradů, založením pražské univerzity a četných kolejí. Karel IV. od svého mládí jistě přemýšlel, co bude dělat ve stáří. Ve svém životopise, kde Karel IV. přihlédl na všechno, co bylo jeho rukama vykonáno, se nepřímou zpodobňuje k dobrému hospodáři, který vynáší z pokladu svého nové i staré věci. Poklad je totiž bohatství postupně nashromážděné a hospodář v čase vhodném a potřeby vynáší pro čest pozemskou ze svého pokladu nové věci, které tam dávno uschoval, a staré, které již dávno uložil. Dobrý hospodář však pamatoval i řídil se slovy evangelisty Jana, že *bez něho nic není učiněno* (J 1,3) a byl si vědom své konečnosti: *„Když pak budete kralovat po mně, ozdobeni korunou královskou, pomněte, že i já jsem kraloval před vámi a že jsem obrácen v prach a hlínu červů... Co je platná urozenost anebo hojnost věcí, není-li přidáno čisté svědomí s pravou vírou a s nadějí na vzkříšení?“*

Celá tato vzdálená etapa českých dějin je diametrálně odlišná od našich životních zkušeností a postupem času byla zkomolena, zkreslena a uzavřena do velmi všeobecných a povrchních představ. Přesto však jsem zde rozpoznala stejné tužby, jaké sdílí převážná většina obyvatel dnešní Evropy. Jde o touhu po samostatném národním a státním životě, po materiálním blahobytu i vysoké kulturní a duchovní úrovni a v neposlední řadě po míru, záruce úspěchu a trvalosti všeho lidského konání. Z těchto důvodů je práce stále aktuální. Tato práce je však i o tom, co nás denně obklopuje, okolo čeho jezdíme do práce, o tradicích, kterými dodnes žijeme a čím se pyšíme.

Karel nebyl mužem budoucnosti, ale svým dílem jí připravil půdu. Žil v době, kdy rozvaha a rozum začínaly slavit vítězství nad hrubou silou. Dovedl používat předností a schopností svého vyspělého intelektu, a že jich využíval dobře a hlavně chytře, dokázal svými politickými i kulturními úspěchy. Třebaže celým svým životem a dílem sloužil subjektivně především své osobní slávě, síle své dynastie a její mocenské základně, tj. českému státu, objektivně povznesl právě český národ na vrchol života politického, sociálního, hospodářského a kulturního. A to je nesporná, trvalá a nehynoucí zásluha Karlovy pozoruhodné osobnosti. Nejcennější přitom však je, že ve své rodné zemi zachoval během celé své vlády mír a umožnil jí svobodný kulturní rozvoj, který obdivujeme dodnes.

Obdivuhodná byla Karlova fyzická zdatnost, která mu umožňovala neustálé namáhavé přesuny po blátivých cestách Evropy. Karla však trápila ve vyšším věku dna, která ztěžovala jeho pohyb a také mohla být příčinou pádu (nejspíše z koně či ze schodů). Zlomenina krčku stehenního kloubu levé nohy ho upoutala na lůžko. V důsledku toho dne 29. 11. 1378 skonal na Pražském hradě „*v pondělí v předvečer sv. Ondřeje v třetí hodinu po západu slunce*“. Příčinou byl zápal plic. Císařova mrtvého těla se ujali balzamovači. Poté byl v síni královského paláce na Pražském hradě vystaven jedenáct dní na katafalku. Další dny byl přemísťován po různých místech Prahy, aby jeho památku mohlo uctít co největší množství lidí. Pokaždé byl vypravován velkolepý průvod. Máry neslo celkem 30 osob. Přihlížející kronikář odhadl průvod na 7 000 lidí a průvod dosahoval délky ze Starého Města pražského až na Vyšehrad.

V pohřební řeči byl císař Karel IV. poprvé nazván Otcem vlasti. Takto jej charakterizoval jeho přítel Mistr Vojtěch Raňkův z Ježova, profesor na francouzské Sorbonně. Byl označován také jako vzdělanec a byl považován za mistra teologie. Tuto skutečnost dokazuje výklad žaltáře i evangelia, tvorba modliteb etc. Arcibiskup Jan Očko z Vlašimi ve své řeči připomněl, že tento panovník byl moudřejší než Šalamoun, avšak ani Šalamoun nevěděl, co věděl on. Je všeobecně známo, že rozuměl takřka všem řečem celého křesťanstva. Karel IV. je pohřben v sarkofágu uprostřed královské krypty v chrámu sv. Víta na Pražském hradě. Původní hrobka, kterou skutečně založil, se nachází v prostoru mezi dnešním oltářem a oltářním stolem. Karlovy našťastí dobře zachovalé kosterní ostatky zkoumali koncem 20. století Emanuel Vlček a Jiří Ramba.

Na tomto světě vykonal tolik dobra, že paměť na něj zůstane dlouho v našem národním povědomí, neboť jak je psáno v proroku Danielovi „*Kteří pak zbožní a moudří jsou, skvíti se budou jako záře oblohy, a kteří k spravedlnosti mnohé přivádějí, jako hvězdy na věky věčné.*“ (Dan 12,3). I proto na jeho památku je právem na náhrobku Karla IV. vytesán tento epitaf: „*Léta tisícího třístého sedmdesátého osmého, dne 29. listopadu. Hle, já, Karel IV., kdys postrach celého světa, císař, jenž porážku neznal, leč smrtí pouze byl zdolán, v tomto zde hrobě jsem skryt, ó Bože, kéž ke hvězdám vstoupí duch můj, za to teď prosím, kéž, všichni modlí se za mne, ti, jež jsem opustil ve smrti a v životě dařil svou přízní.*“

Seznam použitých pramenů, odborné literatury a odborných zdrojů

- [1] AUGUSTINUS, A. *O Boží obci*. Přeložila J. Nováková. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2007. 2 sv. (447, 443 s.). ISBN 978-80-246-1284-3.
- [2] AUGUSTINUS, A. *Vyznání*. Přeložil M. Levý. 5. vydání. Praha: Kalich, 2006. 565 s. ISBN 80-7017-027-1.
- [3] ALIGHIERI, D. *Božská komedie*. Přeložil V. Mikeš. 1. vydání. Praha: Academia, 2009. 637 s. ISBN 978-80-200-1762-8.
- [4] BAREŠ, P., et al. *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. 1. vydání. Praha: Národní památkový ústav, 2010. 213 s. ISBN 978-80-87104-75-0.
- [5] BERGER, R. *Liturgický slovník*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008. 589 s. ISBN 978-80-7021-965-2.
- [6] BOBKOVÁ, L. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.a 1310-1402*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003. 693 s. ISBN 80-7185-501-4.
- [7] BOBKOVÁ, L., BARTLOVÁ, M. *Velké dějiny zemí Koruny české - Svazek IV.b 1310-1402*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2003. 582 s. ISBN 80-7185-501-0.
- [8] ČECHURA, J. *České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I*. 1. vydání. Praha: Libri, 1999 (2005 dotisk). 287 s. ISBN 80-85983-73-7.
- [9] ČERNÝ, P. *Malý slovník církevně-politické a náboženské terminologie*. Praha: Sekretariát pro věci církevní MK ČSR, 1981. 254 s.
- [10] FAJT, J. *Karel IV., císař z Boží milosti: kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437*. 1. vydání. Praha: Academia, 2006. 679 s. ISBN 80-200-1399-7.
- [11] FAJT, J., ROYT, J. *Magister Theodoricus, dvorní malíř císaře Karla IV.: umělecká výzdoba posvátných prostor hradu Karlštejna*. Praha: Národní galerie, 1997-1998. 54 s. ISBN 80-7035-163-2.
- [12] FRANZEN, A. *Malé dějiny církve*. 3. vydání. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. 388 s. Studium; sv. 2. ISBN 80-7195-082-3.
- [13] FUHRMANN, H. *Středověk je kolem nás*. 1. vydání. Jinočany: H&H, 2006. 410 s. ISBN 80-7319-042-7.
- [14] HEER, F. *Evropské duchovní dějiny*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2000. 768 s. ISBN 80-7021-333-7.
- [15] HLEDÍKOVÁ, Z. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2008. 350 s. Velké postavy českých dějin; sv. 10. ISBN 978-80-7021-911-9.
- [16] HLEDÍKOVÁ, Z. *Svět české středověké církve*. 1. vydání. Praha: Argo, 2010. 504 s. ISBN 978-80-257-0186-7.

- [17] HOENSCH, J. K. *Lucemburkové: Pozdně středověká dynastie celoevropského významu 1308-1437*. Přeložila M. Maurová. 1. vydání. Praha: Argo, 2003. 304 s. Dějiny Evropy; sv. 13. ISBN 80-7203-518-5.
- [18] *Hrady, zámky, tvrze a jiné památky. Otevřená encyklopedie* [online]. Poslední revize 16.-17.10.2001 [cit.2014-03-02]. Dostupné z: <<http://hrady.dejiny.cz/karlstejn/>>.
- [19] KALISTA, Z. *Karel IV. a Itálie*. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2004. 384 s. Historica. ISBN 80-7021-658-1.
- [20] KALISTA, Z. *Karel IV.: jeho duchovní tvář*. 2. vydání. Praha: Vyšehrad, 2007. 248 s. Historica. ISBN 978-80-7021-873-0.
- [21] *KAREL IV. Literární dílo*. Přeložil J. Pavel (Vlastní životopis Karla IV.), R. Mašek (Morality, Korunovační řád, Legenda o sv. Václavovi). 1. vydání. Praha: Vyšehrad 2000. 133 s. ISBN 80-7021-417-1.
- [22] KAVKA, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) 1. díl (1355-1364)*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1993. 252 s. ISBN 80-7066-695-1.
- [23] KAVKA, F. *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) 2. díl (1364-1378)*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1993. 292 s. ISBN 80-7066-760-5.
- [24] KAVKA, F., PETRÁŇ, J. *Dějiny Univerzity Karlovy I. 1347/48-1622*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1995. 322 s. ISBN 80-7066-968-3.
- [25] *Peníze v proměnách času V. Konference Lucemburkové - Ostravská univerzita. Filozofická fakulta. Katedra historie. Krejčík, T. Poznámky k ikonografii mincí, bul a pečetí Karla IV. - Jánošíková, P. K bernictví v době Lucemburků*. 1. vydání. Ostrava: MARQ, 2006. 42 s. ISBN 80-86840-27-1.
- [26] LAMBERT, M. *Středověká hereze*. Přeložil T. Vítěk. 1. vydání. Praha: Argo, 2000. 598 s. Historické myšlení; sv. 12. ISBN 80-7203-291-7.
- [27] LÁŠEK, J. B. *Kristův svědek Mistr Jan Hus*. Praha: Blahoslav, 1991. 25 s.
- [28] MOLNÁR, A. *Valdenští. Evropský rozměr jejich vzdoru*. 2. vydání. Praha: Kalich, 1991. 399 s. ISBN 80-7017-384-X.
- [29] MOLNÁR, A., ŘÍČAN, R. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008. 416 s. Studijní texty; sv. 3. ISBN 978-80-7017-064-9.
- [30] NODL, M. *Dekret kutnohorský*. 1. vydání. Praha: Lidové noviny, 2010. 451 s. Česká historie; sv. 23. ISBN 978-80-7422-065-4.
- [31] NODL, M. *Tři studie o době Karla IV.* 1. vydání. Praha: Argo, 2006. 158 s. Historické myšlení; sv. 30. ISBN 80-7203-759-5.
- [32] *Odkaz minulosti české. Sv. 17. Čtení o Karlu IV. a jeho době (z pramenů)*. Přeložil a uspořádal F. Heřmanský. 1. vydání. Praha: Svobodné slovo-Melantrich, 1958. 493 s.
- [33] PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993. 702 s. ISBN 80-900895-4-2.

- [34] SALAJKA, M. *Orientační teologický slovník*. 1. vydání. Praha: Ježek, 2000. 193 s. ISBN 80-85996-25-1.
- [35] SEIBT, F. *Karel IV.: císař v Evropě (1346-1378)*. Přeložila M. Maurová. Praha: Lidové noviny, 1999. 525 s. Česká historie; sv. 5. ISBN 80-7106-265-0.
- [36] SCHUBERT, K. *Dějiny Židů*. Přeložil P. Kyncl. 1. vydání. Praha: NS Svoboda, 2003. 132 s. ISBN 80-205-1036-2.
- [37] SPĚVÁČEK, J. *Karel IV. Život a dílo (136-1378)*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1980. 721 s.
- [38] SPĚVÁČEK, J. *Založení Univerzity Karlovy*. Praha: Melantrich, 1988. str. 40 s.
- [39] ŠMAHEL, F. *Cesta Karla IV. do Francie: 1377-1378*. 1. vydání. Praha: Argo, 2006. 398 s. ISBN 80-7203-765-X.
- [40] ŠTEMBERKOVÁ, M. *Univerzita Karlova: historický přehled*. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2011. 199 s. ISBN 978-80-246-2014-5.
- [41] ŠUSTA, J. *Karel IV. Otec a syn 1333-1346. České dějiny II/3*. 1. vydání. Praha: Jan Laichter, 1946. 535 s.
- [42] ŠUSTA, J. *Karel IV. Za císařskou korunou 1346-1355. České dějiny II/4*. 1. vydání. Praha: Jan Laichter, 1948. 437 s.
- [43] *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online]. Poslední revize 9.11.2013 [cit.2013-11-20]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Pogrom>>.
- [44] *Wikipedie. Otevřená encyklopedie* [online]. Poslední revize 1.8.2013 [cit.2013-11-20]. Dostupné z: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Hanza>>.
- [45] VORAGINE, J. de. *Legenda aurea*. Přeložil V. Bahník, et al. 3. vydání. Praha: Vyšehrad, 2012. 448 s. ISBN 978-80-7429-237-8.
- [46] WIRTH, Z. *Vývoj zásad a praxe ochrany památek v období 1800-1950*. Umění, roč. V., č. 2, Praha: ČSAV, 1957.